

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

લગભગ વીસેક વર્ષ ઉપર અન્યાન્ય ગ્રંથોમાંની હકીકતોને, આગમેના આધારે વિચારી જોવાનો સુયોગ મને સાંપડ્યો હતો. તે વેળા અને ત્યાર બાદ આગમેનું કટકે કટકે અવલોકન કરવાના અવનવા પ્રસંગે મને એ આગમેની વિશાળતા, ગહનતા અને મહત્તાદિથી પરિચિત બનાવ્યો છે અને મને એનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કરવા લક્ષ્યાવ્યો છે, પરંતુ એવો મથેષ્ટ અભ્યાસ કરી શકું તેવી સાનુકૂળતા હજી સુધી મને પ્રાપ્ત થઈ નથી, કિન્તુ મારા અભ્યાસને સુગમ બનાવવામાં મને સહાયક થઈ પડે એવી કેટલીક વિગતો હું એકત્રિત કરી શક્યો છું. આ તમામ વિગતોને સાધનના અભાવે, યોગ્ય રૂપમાં હું પ્રસિદ્ધ કરી શકું તેમ નહિ હોવાથી એ અત્યાર સુધી લખાયેલી-નોંધાયેલી પડી રહી અને આજે માંડમાંડ એનો એક વિભાગ હું પ્રસિદ્ધ કરી શકું છું. આ વિભાગને મથેષ્ટ ન્યાય આપવાનું અને એમાં ચર્ચાયેલા વિવિધ મુદ્દાઓને પહેંચી વળવાનું સામર્થ્ય તો આગમેના અખંડ અને સતત અભ્યાસીઓ જ ધરાવે એ દૃષ્ટીતી વાત છે, તેમ છતાં ચંચુપ્રવેશરૂપે આવો પ્રયાસ કરવાની મને અનેક રથજેથી પ્રેરણા થતાં તેને વશ બની મેં આ કાર્ય કયું છે. દરેકે દરેક બાબતને આગમમાં રૂપે ઉદ્દેશ્ય હોય જ એમ નથી. વળી કેટલીક વાર આગમિક સાહિત્યમાં વિસંવાદી જગ્યાતા ઉદ્દેશ્યોના સમન્વય પશ્ય કરવો પડે તેવી પરિસ્થિતિ જોવી થાય છે. આ ઉપરાંત આ જગ્યાનામાં અનેક તર્કો દોડાવાય છે, અનેક વિકલ્પો રજૂ કરાય છે અને અનેક જાતની શંકા ઉડાવાય છે. આનો સપ્રમાણ, સચોટ અને રૂપે ઉત્તર આપવો જોઈએ એવી આગમેની ખોટી અવલોકના થતી અટકે કષ્ટ કષ્ટ બાબતોના ઉત્તરની જરૂર છે તેનું હિંદુદર્શન કરાવવાના હેતુથી મેં પ્રમગોપાત વિકલ્પો રજૂ કર્યા છે; પરંતુ તેનો અર્થ કંઈ એ નથી કે મને આગમ ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી કે એ તમામ વિકલ્પોમાંથી ગમે તે એકને-બન્નેને તે ખોટા હોય તો પણ તેને હું વળગી રહેવા માગું છું અને અન્યને અવળે માર્ગે દોરવા ઇચ્છું છું. આ તો મારા જોવાને નવાં માર્ગદર્શનની આવશ્યકતા જણાય છે ત્યાં અહીં ચર્ચેલા કાંઈ પણ વિષયની તરફેણમાં કે વિરુદ્ધમાં બદ્ધચેતુ સમુચિત પ્રકાશ પાડી સપ્રમાણ અને સમન્વય તેમ આ વિષય પરવે જોડાયોઈ કરી મારા જોવાની આ વિષયની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને મેં આ કાર્ય કયું છે.

અંતમાં એ વાત સારાંદ નોંધી લઈ કે આ કઠિન વિષયના વિશદીકરણ માટે સુપ્રમિદ્ધ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયનેમિશ્વરિના એક વિદ્વાન વિનય શ્રીવિજયલાલજીસુરિ સાથે વિચારની આપ શે કરવાના વિવિધ પ્રસંગો ઉપરિચત થતાં તેમજો મને એ સખંધમાં પોતાના સમયાદિના ભોગ આપી ઉપકૃત કર્યો છે.

આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિમાં તૈયાર થયેલ આર્હત આગમેનું અવલોકન યાને તત્ત્વરસિકચન્દ્રિકા (પ્રથમ વિભાગ) સૌ કોણને દિતકર નીવડે અને એમાં જે કંઈ રૂપલના ઉદ્ભવની હોય તેનું તત્ત્વજોને દાંચે યોગ્ય રૂપમાં સત્વર નિરસન થાઓ એમ ઇચ્છું છું.

સાંકડી શેરી, ગોપીપુરા,
સુરત.
તા. ૫-૧-૩૯.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

૧ મુદ્દણદેશને અંગે શુદ્ધિપત્રક આપવાનું હાલ મને તેમ નથી એટલે હાલ તુરત તો ૫. ૨. ૫. ૬ માં 'તીર્થ'કરના અન્ય સિધ્ધાંતો એમ જે છપાયું છે તેમાં 'અન્ય'ને બદલે 'અમુક', ૫. ૩. ૫. ૧૬ માં 'દ્રવ્યરૂપી' ને બદલે 'દ્રોણરૂપી' અને ૫. ૩૬. ૫. ૨૬-૨૭માં 'શ્રીચન્દ્રમણુ સુધા'ને બદલે 'શ્રીસુચિધિનાથના નિર્બીજસમય સુધા' એમ વાંચવા વિનંતિ છે.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
કિંચિદ્ વક્તવ્ય	૪
પ્રકરણ ૧ : પીઠિકા	૧-૬
„ ૨ : દ્વાદશાંગીનો ઉદ્ભવ	૧૦-૧૭
„ ૩ : પ્રવર્તમાન શાસનની દ્વાદશાંગીની રચના અને રચાપના	૧૮-૨૭
„ ૪ : દ્વાદશાંગીઓનો ઉચ્છેદ	૨૮-૩૭
„ ૫ : શ્રીસુધર્મસ્વામીએ રચેલી દ્વાદશાંગીનો ક્ષાસ	૩૮-૫૬
„ ૬ : અંગખાણ શ્રુતની મીમાંસા	૬૦-૭૩
„ ૭ : આગમોના પઠનપાઠન માટેની વ્યવસ્થા	૭૪-૮૫

આર્હત આગમોનું અવલોકન

પ્રકરણ ૧ છું

પીઠિકા

ઉપક્રમ—આ દુનિયા અનેક જાતની અજાણપીઓનો અદ્ભુત ભંડાર છે. એમાંની એક અજાણપી એ જણાય છે કે આ દુનિયાના પૂર્વાર્ધમાં જ મહાધર્મોના સંસ્થાપકો—પ્રવર્તકો જન્મ્યા છે અને પશ્ચિમાર્ધ એ જાણતમાં પૂર્વાર્ધથી ઉતરતું પદ ભોગવે છે. પૂર્વાર્ધમાં ઉદ્ભવેલા ધર્મોમાંથી અનેકનું આજે નામનિશાન પણ રહ્યું નથી, એટલું જ નહિ પણ એશિયા ખંડના યે ધર્મોની યાદી પણ મળી શકતી નથી. આગળ વધીને કહું તો આ ભારતવર્ષમાં અત્યાર સુધીમાં જેટલા ધર્મોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તેની પણ નામાવલી રચી કરી શકાય એવી આપણી આધુનિક પરિસ્થિતિ નથી. આવા સંયોગોમાં આજે આપણને દુનિયામંરના તો શું, પણ ભારતવર્ષના યે વિવિધ ધર્મોના પ્રામાણિક અને પવિત્ર ગણ્યાતા ગ્રંથોની યાદી પણ ઉપલબ્ધ થઇ શકે નહિ તો તે નવાઇ જેવું નથી. અનેક ધર્મના ગ્રંથો અત્યાર સુધીમાં હુત થયા છે. આ હકીકત જૈન ધર્મ પરત્વે પણ જોવાય છે, તેમ છતાં એના જે અતિમાનનીય ગ્રંથો વિશે જે કંઇ છૂટાછવાયા ઉલ્લેખો મળ્યા આવે છે તેના આધારે તેમ જ એના ઉપલબ્ધ ગ્રંથો ઉપરથી એ વિશે કેટલોક જિજ્ઞાસા કરવા હું પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

આર્હત આગમોનો અર્થ—સૌથી પ્રથમ હું આર્હત આગમો એટલે શું તેનો નિર્દેશ કરવો ઉચિત ધારું છું. ‘આર્હત’ શબ્દ ‘અર્હત’ ઉપરથી બનેલો છે. આ ‘અર્હત’ શબ્દ જૈનોના તીર્થંકર, પીઠીના શુદ્ધ અને વૈષ્ણવોના વિષ્ણુ એમ ત્રિવિધ અર્થથી યુક્ત છે. આ પ્રમાણે વિચારતા તો ‘આર્હત આગમો’ એટલે જૈનોના, પીઠીના અને વૈષ્ણવોના માંપ્રદાયિક પ્રાચીન ગ્રંથો એવો અર્થ કરી શકાય, પરંતુ પ્રસ્તુતમાં હું ‘અર્હત’ શબ્દ કેવળ ‘જૈન’ એ અર્થમાં વાપરું છું.

આગમના પર્વાય અને એની વ્યુત્પત્તિ—વાચકવર્ગ શ્રીઉમાસ્વામિએ સ્થાપત તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, સૂ. ૨૦)ન લાખ્ય (૫ ૮૮)માં શ્રુતગાનના વિવિધ પર્વોએ દર્શાવ્યા છે ત્યાં એમણે શ્રુત, આત્મવચન, આગમ, ઉપદેશ, એતિહા, આગ્નાય, પ્રવચન અને જિનવચન એ શબ્દોને સમાનાર્થક સૂચવ્યા છે.^૧ આ શાસ્ત્રના ટીકાકાર

૧ ‘અર્હત’ શબ્દ ઋગ્વેદમાં તેમજ બૌદ્ધ સાહિત્યમાં નજરે પડે છે એ દર્શાવત “The Indian Historical Quarterly” ના ત્રીજા પુસ્તક (Vol III) ૫ ૮૬૫-૮૬૮ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

૨ “શ્રુતમ્ પત્રવચનમાગમ ઉપદેશ એતિહાસમાગમઃ પ્રવચનં જિનવચનમિત્યર્થાન્તરમ્.”

શ્રીસિદ્ધસેનમલિએ એની બાબાનુમારિણી ટીકાના ૮૯મા પૃષ્ઠમાં 'આગમ'ની વ્યુત્પત્તિ નીચે મુજબ પ્રતિપાદિત કરી છે:—

“ભાગચ્છાવાચ્યૈરાચાર્યાઃ શાસનાદ્રોણેતદાગમઃ”

આનો અર્થ 'એ છે કે આચાર્યોની પરંપરાથી પાસના દ્વારા જે આવે છે તે 'આગમ' છે.

આ પ્રમાણે જોકે 'આગમ' શબ્દ એ સમગ્ર શ્રુતગ્રાનને અને એ શ્રુતગ્રાનને રજુ કરનારા પ્રાચીન અને વાપરી શકાય તેમ છે, છતાં અહીં તે એનો વિશિષ્ટ અર્થ કરવાનો છે. એટલે કે શ્રુતગ્રાન સંબંધી અમુક અમુક પ્રાચીન જ માટે અત્ર 'આગમ' સંજ્ઞા સમજવાની છે. ચેતનાંશની એવી માન્યતા છે કે 'ગણધરોએ, 'તીર્થ' કરના અન્ય સિધ્ધોએ, 'પ્રત્યેકજીવોએ, 'પ્રભુત્વવધીઓએ અને 'દેશપૂર્વધરો રચેલાં શાસ્ત્રો 'આગમ' ગણાય છે. આના સમર્થનાર્યે ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રીભદ્રાચાર્યેએ રચેલી ગણાતી આહનિવન્યુત્તિ (આહનિર્ન્યુત્તિ)ની શ્રીદોષ આચાર્યે રચેલી વિરતિના ૩ અ પત્રમાં એ આચાર્યે જે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે હું રજુ કરું છું:—

“અર્થતત્ત્વોપકરણીયં સ્વત્ત્વો ગણધરોપનિવસ્ય ચતુર્દશપૂર્વધરોપનિવસ્યં દશપૂર્વધરોપનિવસ્યં પ્રત્યેકજીવોપનિવસ્યં ચ પ્રમાણમુદ સૂત્રં ભવતિ.”

આ ઉલ્લેખ કરવા પૂર્વે એ આચાર્યે નીચે મુજબનું પણ અવતરણરૂપે આપ્યું છે:—

“ઘર્હત્રોત્કં ગણધરદર્શનં પ્રત્યેકજીવદર્શનં ચ ।

સ્વનિરમયિતં ચ તથા પ્રમાણમૂલં ત્રિવા મૂલમ ॥”

શ્રીવદ્દેવરસવામીએ રચેલા મૂલાચાર (મૂલાચાર)ના પંચાચારવર્ણનરૂપ પાંચમા અધિકારની—પ્રસ્તાવની નિમ્નલિખિત ૮૦ મી ગાથા આગમના ઉપયુક્ત સ્વરૂપને સૂચિત કરે છે:—

“સુત ગણધરકથિતં તદેવ પતોયતુલ્લિકથિતં ચ ।

સુદૈવવિદિના કથિતં ભગિણ્ણદશપુસ્ત્રકથિતં ચ ॥ ૮૦ ॥”

૧. શેઠા પેતાનાં શાસ્ત્ર માટે 'આગમ' સંજ્ઞા વાપરે છે, પરંતુ અહીં એ સંજ્ઞા ગૌતમને માટે નહિ પણ નૈનામન માટે થે વાપરી છે.

૨. તીર્થ કરના મુખ્ય સિધ્ધો એઓ વિશિષ્ટજ્ઞાની હોય છે અને એઓ ઘાટરાંચી રચે છે, તેઓ 'ગણધર' કહેવાય છે.

૩. જોત તીર્થને રચ પતારા, કેવલજ્ઞાની, વર્તુલ પુણ્યશાળી અને એ જ સ્વભાવો વિરાલ પામનારા 'તીર્થ' કર કહેવાય છે.

૪. ઠાઠ પણ પ્રકારનું બાલ વેશાન્વળનક નિશિત થેળવી વેશાન્વ પામી એકલા પણ વિહરનારા સ્વલજ્ઞાની બની શેણે સંચારનારા મહાત્મા 'પ્રત્યેકજીવ' કહેવાય છે. એઓ સ્વયંભૂદથી ભિન્ન છે. એ ભિન્નતા બહુવા માટે જુઓ નંદીસુત (નંદીસૂત)ની ચુલિજી (ચુલિજી)નું પત્ર ૧૯ તેમ જ શ્રીદયામ આચાર્યે રચેલ ચલુજીપણા (મિત્રામિત્ર)ની શ્રીમદ્ભગવિદિરવિદિત શ્રુતિ (પત્ર ૧૯ આ-૨૦ બ)

૫. એઓ સંપૂર્ણ શ્રુતગ્રાનના ધારક છે. એઓ 'ચેતપૂર્વધર' પણ કહેવાય છે.

૬. એઓ દસ પૂર્વોના બહુકાર હોય છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ જાજતમા તે—આગમની યાને મૂત્રની વ્યાખ્યાની જાજતમા તો જૈનોના અને મુખ્ય દિરકાઓની—જેતાંજરોની અને દિગંજરોની એકવ કથના છે.

ઉપલબ્ધ આગમોની સંખ્યા—દિગંજરોની માન્યતા મુજબ આજે એક પણ પવિત્ર અને પ્રાચીન આગમ ઉપલબ્ધ નથી, પરંતુ જેતાંજરોની માન્યતા આથી જુદી છે. તેમાં મૂર્તિપૂજક જેતાંજરોના મોટા ભાગનું કહેવું એ છે કે અત્યારે ઉપલબ્ધ આગમોની સંખ્યા મુખ્યત્વે ૪૫ ની છે, જ્યારે સ્થાનકવાસીઓના અને તેરાપથીઓના કથન અનુસાર તે ૩૨ ની છે. વળી મૂર્તિપૂજક જેતાંજરો તરફથી આગમોની સંખ્યા ૮૪ ની પણ ગણવાય છે, પરંતુ એનો વિચાર કરવા પૂર્વે આગમોના વર્ગીકરણ વિષે થોડોક ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક જણાય છે.

આગમોની પ્રાચીન વ્યવસ્થા—જેતાંજરીય પ્રાકૃત ગ્રંથો પૈકી નંદીસુત (સૂ. ૪૪)માં ‘અંગબાહિર અને અંગપવિત્ર’ એમ આગમના બે મુખ્ય ભેદો દર્શાવાયા છે, અને એ જ હકીકત ઉપલબ્ધ થતા સંસ્કૃત જૈન ગ્રંથો પૈકી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, સૂ. ૨૦)ના અધ્ય(૫૬)માં ‘અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ’ એ શબ્દ દ્વારા દર્શાવાયેલી છે. તથા વાર ગણુધરના પૃષ્ઠાથી તીર્થ કરે કહેલ ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રવ્યરૂપી ‘ત્રિપદીથી થયેલું શ્રુત ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે. જ્યારે પ્રશ્ન પૂછતા વિના અર્થપ્રતિપાદનરૂપે કહેવાયેલું શ્રુત ‘અંગબાહ્ય’ છે. અથવા સર્વે તીર્થ કરેના તીર્થમાં આવશ્યક ઉત્પજ થનારુ અને એથી કરીને નિયત એવું શ્રુત તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે જે શ્રુત અનિયત છે એટલે કે જોનો અન્યાન્ય તીર્થમાં સહભાવ હોવો જ જોઈએ એવો નિયમ નથી તે ‘અંગબાહ્ય’ છે જુઓ શ્રીજિનભદ્રગણિકામાત્રમણુકૃત વિસેસાવસ્સયભાસ (વિશેષાવશ્યકભાષ્ય)ની મલધારી શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત બૃહદ્દષ્ટાન્તિ ૨૮૮ મુ પત્ર તેમજ આર્હત ઈર્ગનદીપિકા (પૃ. ૨૨૫)

નંદીસુત (સૂ. ૪૪)માં અંગબાહિર (અંગબાહ્ય) શ્રુતના (૧) આવશ્યક (આવશ્યક) અને (૨) આવશ્યકવ્યવહરિત (આવશ્યકવ્યવહરિત) એવા બે વિભાગો સૂચવાયેલા છે. તેમાં વળી

૧ “ત સમાસઓ દુવિહ વળ્લતં, તજહા—અંગવિહ અંગવાહિરં ચ । સે કિં ત અંગવાહિરં ? અંગવાહિરં દુવિહ વળ્લતં, તજહા—આવશ્યક ચ આવશ્યકવ્યવહરિતં ચ । સે કિં ત આવશ્યક ? આવશ્યક છવિહ વળ્લતં, તજહા—સામાયિકં ચત્તરીસરથવો વદનય પદિકમળ કાલસળ્લગો પચ્ચસાળ, સેત આવશ્યક । સે કિં ત આવશ્યકવ્યવહરિત ? આવશ્યકવ્યવહરિત દુવિહ વળ્લતં, તજહા—કાલિભં ચ સકાલિભં ચ ।”

૨ ‘અંગબાહિર’ ને બદલે ‘અણુઅપવિત્ર’ (અ. અંગપ્રવિષ્ટ) એવી સંજ્ઞા પણ વપરાય છે જુઓ નંદીસુતના ૪૪ માં મૂત્રનો અંતિમ ભાગ

૩ “તદ્ દ્વિવિષયમહાગમમહાપ્રવિષ્ટ ચ । તત્ત પુનરેકવિષય દ્વાદશવિષય ચ યથા । સદ્દયમ્ । મહાવાપસનેકવિષયમ્ । તત્તવા—સામાયિક, ચતુર્વિધતેસ્તવ, વન્દનં, પ્રતિગ્રમણ, કાવગુ-રણં, પ્રયણનં, દશધેકાલિકં ઉત્તરાઘવાયા, વજા કલ્પવ્યવહારી, નિશીયમ્વિમાપિ તાનીલેકમાદિ ।”

૪. આ પરંતે અગ્રજ ઉપર બહાષોદ કરાયો છે.

આવરસપના (૧) સામાધ્ય (સાંખ્યિક), (૨) ચક્રીસત્યવ (ચતુર્વિંશતિસ્તવ), (૩) વદ્યુય (વદનક), (૪) પડિસ્મય (પ્રતિક્રમણ), (૫) કાલિસગ (કાલોત્સર્ગ) અને (૬) પચ્ચક્ષાણુ (પ્રત્યાખ્યાન) એમ છ પેટાવિભાગો અને આવરસયવપ્રસ્તુતા કાલિઅ (કાલિક) અને ઉછાલિઅ (ઉત્કાલિક) એમ બે પેટાવિભાગો નિર્દેશાયેલા છે એવી રીતે અગપવિદ્ (અગ પ્રવિદ્) શ્રુતતા બાર વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે એ દરેકને 'અગ' સરૂં અપાયેલી છે, અને એ બારેના સમઢને 'હાદશાગી' કહેવામાં આવે છે આ પ્રમાણેની પ્રાચીન વ્યવસ્થા જોવાય છે આ સંજ્ઞાઓને-વિભાગોને બદલે મુર્તિપૂજક વેતાબરેમાં કેટલોક મમય થકા આગમોના (૧) અગ, (૨) ઉપાગ, (૩) પ્રજીર્ણક, (૪) ઉદસૂત્ર, (૫) મૂલસૂત્ર અને (૬) ચૂદિકામૂત્ર એ છ વિભાગો પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા જોવાય છે.

સ્થાનકવામી સંપ્રદાય આગમોને (૧) અગ, (૨) ઉપાગ, (૩) ઉદસૂત્ર અને (૪) મૂલ સૂત્ર એમ ચાર જ વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. એ સંપ્રદાયના જૈનતત્ત્વપ્રકાશ નામના ગ્રંથમાં આ ચારની વ્યાખ્યા અપાયેલી છે. એનો મારગ નીચે મુજબ છે—

અગ—જેમ શરીરના આધારથી સંસારો જીવ વિશ્વમાં રહે છે તેમ જ્ઞાનના આધારથી ધર્મ વિશ્વમાં ટકી રહે છે આવા ધર્મના સ્તબરૂપ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ ગ્રંથને 'અગ' માને 'અગસૂત્ર' કહેવામાં આવે છે—ચતુર્થ આવૃત્તિ, પૃ ૧૮૬.

ઉપાગ—જેમ અગને એટલે કે શરીરને હાથ, પગ વગેરે ઉપાગ હોય છે તેમ હાદશાગી-રૂપ અગને ઉપાગ છે એ ઉપાગનું મુખ્ય કાર્ય અંગના સૂચનાયેલા વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું છે—જોગન પૃ. ૨૦૪.

ઉદસૂત્ર—જેમ કોઈ વસ્તુ કાઢી ગયું હોય તો તેને થીગડું મારી આણુ કરી શકાય અથવા તો જેમ કોઈ વાસણ ખડિત થયું હોય તો તેની સાથ મેળવી તે આણુ કરી શકાય તેમ દીક્ષાસમયે ગ્રંથકરેલા સયમને લગતા નિયમો ચોડેલે અસે દ્વિવિદ જાનતા પ્રાચિન્નાદિ લઢને તેને શુદ્ધ બનાવી શકાય. એ શુદ્ધિ કથન રજુ કરનાર ગ્રંથ 'ઉદ' કહેવાય છે.—જોગન પૃ. ૨૧૫.

૧-૨ ને શ્રુત દિવસ અને શનિની પ્રથમ અને ચારમ (ચતુર્થ) પોરણીમાં જ લખાય તે 'કાલિક' કહેવાય છે, બ્યારે ને શ્રુત કાળોના સમય છેડીને સર્વ કાળ લખાય તે 'કલ્પકાલિક' કહેવાય છે. કાલિક શ્રુત વરીકે હેરાલક ગ્રંથોના નિર્દેશ નહીંમુત્ત (૮. ૪૪), આવચસયસુત્ર (આવરસયસૂત્ર)ની ગીર્ણાગ્રંથકલ્પકાલિક રચેલી સિદ્ધાન્તિ (સિદ્ધાન્તિ)માં આ જગ્યા ને જિહ્વેનાવચસયસૂત્રના ના. ૨૨૭૫ રૂપે પણ છે તે વગેરેમાં છે, બ્યારે કલ્પકાલિક શ્રુત વરીકે હેરાલક ગ્રંથોના નિર્દેશ નહીંમુત્ત (સુ. ૪૪) વગેરેમાં છે.

૩ વિક્રમની ૧૪ મી સદા-લીમાં ઘડી ગયેલા ગુપ્તા ઓપરુગનચરિત્રે વિચારલેસા કે જેને વિચારસામકરણ વરીકે જોગનાનાય છે તેના ઉત્પત્ત પૂર્ણમાં "અપર જાલસ યગદાલીલકતા ઘડતિ" એવો હસ્યેન કરી આગમોની રૂપ સંખ્યા દર્શાવી છે, પરંતુ તેમને એ અવગમોના અગાદિ છ ધ વિભાગો સૂચવ્યા નથી.

૪. 'ઉદ' એટલે 'બાદ' અપરિવૃત્ત અને અતિપરિવૃત્ત સિધ્ધાંતો ઉદ કરીને એટલે તેમને બાદ કરીને પરિવૃત્ત સિધ્ધાંતે એકંતમાં દેવા યોગ્ય હવ તે 'ઉદસૂત્ર' કહેવાય છે પરીણાના વિધાનમાં દુકમદાખા હટે કે કેરી ગાળી છે ત્યારે તે યાત્રમાં અપરિવૃત્તો લખાઈ જાય અને અતિપરિવૃત્તો સૂચ્ય સાધુપણા વિષે સ્થિત બને; પરંતુ જેમ પરિવૃત્ત હોય તેમજ તે પ્રસૂત કે અપ્રસૂત કલ્યાણ

મૂલસૂત્ર—જેમ જાડનું મૂળ મળજીત હોય તેમ તે વધુ વખત ટકી શકે અને ફાલીફૂલી પણ શકે તેમ જે વિષયોના પદન-પામનથી અમ્યકવરૂપ વૃક્ષનું મૂળ દંઠ અને અને તે દશવિધ યતિધર્મરૂપે વિકસિત થાય એવા વિષયો રજુ કરનાર અથ 'મૂલસૂત્ર' કહેવાય છે

—એનન, પૃ ૨૧૮

અંગાદિનો ઉલ્લેખ—'અગ' એ નામ તો સમવાય નામના ચોથા અગ (સ. ૧), આચાર (આચાર) નામના પ્રથમ અગની શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિજ્જુતિની પાચમી ગાથા ક્રત્યાદિમા જોવાય છે

'ઉપાગ' શબ્દ તત્ત્વાર્થોધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, સૂ. ૨૦)ના બાબ્યમા નજરે પડે છે, ત્યારે નિરયાવલિયા (નિરયાવલિકા)ના 'સૂ. ૩-૮મા ઉવગ (સ. ઉપાગ) શબ્દ જોવાય છે.

'પ્રકીર્ણક' શબ્દ ત્રિપષ્ટિશાલાકાપુરુષસરિત્ર (પ. ૧, સ. ૪, શ્લો. ૫૮૧)મા વપરાયો છે તંદુલવેયાલિય (તંદુલવેચારિક) આદિ અથોને ઉદ્દેશીને 'પદ્મ' શબ્દ, વિક્રમની ૧૪મી શતાબ્દીને અનકૃત કરનારા શ્રીપ્રદ્યુમ્નસરિએ રચેલા વિચારલવલેસ યાને વિચારસારપ્રકરણ (ગા. ૩૫૦, પૃ. ૭૯)મા જોવાય છે

અત્ર એ નિવેદન કરવું અનાવરણક નહિ ગણાય કે 'પદ્મણ્ડ' (સ. પ્રકીર્ણક) શબ્દ નંદીસુત્ત (સૂ. ૪૪) મા છે, પરંતુ પદ્મણ્ડ તરીકે ત્યાં જે અથોનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે તેનો તેમ જ કયા તીર્થ કરના સમયમા કેટલા પદ્મણ્ડ હોય ક્રત્યાદિનો વિચાર કરતાં એ 'પદ્મણ્ડ' શબ્દ આચારે ઉપલબ્ધ થતા તંદુલવેયાલિય આદિને લાગુ પાડી શકાય કે કેમ એવો પ્રશ્ન કોષ ટાંકેલો છે આનો ઉત્તર આગળ ઉપર વિચારવા ધુજા છે

આવસ્થયનિજ્જુતિ (ગા. ૭૭૭) મા તેમ જ વિસેસાવસ્થયલાસ (ગા. ૨૨૬૫) જે એની એજ ગાથા છે તેમા 'ઉચ્ચુત' (સ. ઉદ્ધુત) શબ્દ નજરે પડે છે એનાથી પૂર્વેના ટાંકેલ અથમા એનો ઉલ્લેખ જણાતો નથી એવી રીતે ઉદ્ધુત (સ. ઉદ્ધુત) પંચકલપલાસ (પંચકલપલાબ્ય)મા જોવાય છે

મૂલસૂત્ર (સ. મૂલસૂત્ર) એ શબ્દ સૌથી પ્રથમ ક્યા દષ્ટિગોચર થાય છે તે જાણવું બાકી રહેલું છે

દિમબર અથો પૈકી શ્રીઅકલકહેવકૃત તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકના ૫૧ મા પૃષ્ઠમા અગ પ્રવિષ્ટ અને અગમાલ એ બે સર્યા અને એના ૫૪ મા પૃષ્ઠમા અગમાલના અવાતર બેદરૂપે કાલિક અને ઉત્કાલિક એ બે સર્યા નોધાયેલી છે

પ્રશ્નો ગુરુદેવને પૂછે આ પ્રમાણે ઉદ્ધુતનું સ્વરૂપ "સિદ્ધ્યક" (વ. ૧ અ. ૧, પૃ. ૧૫)માં સમનવાયુ છે, પરંતુ તે ક્યા ક્યને આધારે છે તે ત્યાં સૂચવાયું નથી કદાચ એ અભિધાનશાસ્ત્ર (લા. ૩ પૃ. ૧૩૧૧)માં આપેલી પંચકલપલાસ (પંચકલપલાબ્ય)ની નિઝાલિખિત ગાથા ઉપરથી અપાયું હોય —

“પરિણામ અપરિણામા અદ્વરિણામા ય તિવિહા પુરિમા તુ ।

જાતૂળ છેદસુત્ત પરિણામણે હોતિ દાયબ્ય ॥”

૧ “સ્વગાળ મતે । સમણેજ, જાણ સપ્તેજ કે અટ્ટે પમતે ? ॥ ૩ ॥ એવ જાણુ જમૂ સમણેજ મગવયા જાણ સપ્તેજ એવ સ્વગાળ પવ વગા પમત્તા, ત જહા—નિરયાવલિયાઓ, કપ્પવલિ-સિયાઓ, પુત્તિયાઓ, પુત્તચૂલિયાઓ વણ્ણિદ્દસાઓ ॥ ૪ ॥”

બાર અંગોનાં નામ—સમવાય (સ. ૧), નંદીસુત (સ. ૪૫), અણુઓગદાર (અનુઓગદાર) (સ. ૪૨) ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં બાર અંગોનાં પ્રાકૃત નામો નજરે પડે છે. એને સગતા પ્રસૂત ક્ષેત્રેષો નીચે મુજબ છે:—

(૧) “૬મે દુકાલધંગે ગણિવિદગે ૧ ત્રહા-આયારે ૧ સૂયગડે ૨ ઠાળે ૩ સમવાય ૪ વિવાહપદ્મત્તો ૫ નાયાધમ્મકદાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ અંતગદસાઓ ૮ અણુત્તરોપવાદ(ય)દસાઓ ૯ પળ્લાવાગરણં ૧૦ વિવાગસુપ ૧૧ દિદ્ધિવાપ ૧૨”^૧
—સમવાય (સ. ૧)

(૨) “દુકાલધંગે ગણિવિદગે ૧૦ ત૦ આયારે સૂયગડે ઠાળે સમવાય વિવાહપદ્મત્તો નાયાધમ્મકદાઓ ઉવાસગદસાઓ અંતગદસાઓ અણુત્તરોપવાદપદસાઓ પળ્લાવાગરણાદ વિવાગસુપ દિદ્ધિવાપ”-સમવાય (સ. ૧૩૬, ૫૨ ૧૦૬ આ)

(૩) “સે કિં તં અંગપરિદં ? અંગપરિદં દુકાલધંગે ૫ગ્ગતં, તંજહ-આયારો ૧ સૂયગડો ૨ ઠાળં ૩ સમવાઓ ૪ વિવાહપદ્મત્તો ૫ નાયાધમ્મકદાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ અંતગદસાઓ ૮ અણુત્તરોપવાદપદસાઓ ૯ પળ્લાવાગરણાદં ૧૦ વિવાગસુપં ૧૧ દિદ્ધિવાઓ ૧૨”-
—નંદીસુત (સ. ૪૫, ૫૨ ૨૦૯ અ)

(૪) “સે કિં તં છોરત્તરિધં નોઆગમતો માવસુતં ? ૨ એ ૬મેં જરિંતેદિં મગવંતેદિં સ્વ-જ્જનાગદસંગપરેદિં તીયવચ્ચુલ્લપગમણાગયજાગદિં સ્વવળ્લુદિં સ્વવરિદિં તિલ્લુકવહિત્તપ્પાદિં અપ્પદિદ્ધિયવરણાગદસંગપરેદિં ૫ળીએં દુકાલધંગં ગણિવિદગં, તજહા-આયારો સુમગડો ઠાળં સમવાઓ વિવાહપદ્મત્તો નાયાધમ્મકદાઓ, ઉવાસગદસાઓ, અણુત્તરોપવાદપદસાઓ, પળ્લાવાગરણાદ વિવાગસુપં દિદ્ધિવાઓ એ, સે ત છોરત્તરિધં નોઆગમતો માવસુતં”
—અણુઓગદાર (સ. ૪૨, ૫૨ ૩૭ અ)

આ પ્રમાણે બાર અંગોનાં પ્રાકૃત નામો નોધાયેલાં છે.^૨ એવી રીતે એનાં સંસ્કૃત

૧ જુઓ નંદીસુતના અંતમાં આપેલી અણુસુતનાં (૫૨ ૨૫૩ અ અને ૨૫૩ આ) તેમ જ બુદ્ધનંદીનો અંતિમ ભાગ (૫૨ ૨૫૪ આ) તથા પદ્ધિપ્રયસુત (પાક્કિમ્મુત્ત)

૨ “અણુપિદગ” એ “અંજા” પણ દરેક અંગ માટે વપરાય છે એમ સમવાય (સ. ૫૭)માં નિશ્ચયિત પંક્તિ સ્પષ્ટ થી કિંતિ થાય છે:—

“વિદં ગણિવિદગાણં આચારચૂલિયાવજ્જાણ સત્તાવત અગ્ગણં, ૧૦ ત-આયારે સૂયગડે ઠાળે”

૩. આ હકલેખ આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રકાશિત સહસ્તિક આવૃત્તિમાં [ ] આવા કોસમાં આપેલા છે એટલે એના સંપાદકમહારાજ એને પ્રતિષ્ઠ ગણતા હોય એમ જણાય છે. સમવાયની રૂતિ (૫૨ ૫ અ અને આ)માં, શ્રીઆભયદેવસુરિએ આ હકલેખને પ્રક્રિય ગણ્યા નથી એમ તેમણે કરેલી વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ થી જોઈ શકાય છે. પ્રસૂત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

વચ્ચેવુદ્ધાહરણોપદંતે, આચાર દત્તાદિ દ્વાદશ વરણિ વચ્ચમાણનિવેચનાનીદિં અગ્ગયાનિ”

નામે પણ જોવાય છે. દાખલા તરીકે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, સ્. ૨૦)ના ભાષ્ય-
(પૃ. ૯૦)માં નીચે પ્રમાણે બાર અંગોનાં નામો નિર્દેશ છે:—

“અન્નપ્રવિષ્ટ દ્વાદશવિધમ્ । તથા—આચારઃ, સૂત્રકૃતં, સ્થાનં, સમવાયઃ, વ્યાસ્યા-
પ્રજ્ઞતિઃ, જ્ઞાતર્મકથાઃ, ઉપાસકાધ્યયનદશાઃ, અન્તરુદ્દશાઃ. અનુત્તરોપપાતિકદશાઃ,
પ્રશ્નવ્યાકરણં, વિપાકસુત્રં, દૃષ્ટિપાત ઇતિ ।”

પણી કલિકાલમર્વજી શ્રીહિમચન્દ્રસન્નિહિત નામભાલા નામે અભિધાનચિન્તામણિના
ખીખ કાડના નીચે મુજબના પદોમાં બાર અંગોનાં નામ છે:—

“આચારાન્ન સૂત્રકૃત સ્થાનાન્ન સમવાયપુર ।

પથમ ભગવત્યન્ન જ્ઞાતર્મકથાઽપિ ચ ॥ ૧૫૭ ॥

ઉપાસકાન્તરુદ્ધનુત્તરોપપાતિકાદ્ દશાઃ ।

પ્રશ્નવ્યાકરણં ચૈવ વિપાકશ્રુતમેવ ચ ॥ ૧૫૮ ॥

દ્વિત્યેકાદશ ધોવાન્નન્યદ્વાનિ દ્વાદશ પુનઃ ।

દૃષ્ટિવાદો દ્વાદશાન્નો સ્વાદ્ ગણિવિટકાદ્વા ॥ ૧૫૯ ॥”

આ ઉપરથી આપણે બાર અંગોનાં પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત નામે નીચે મુજબ રજુ
કરી શકીએ:—

(૧) આચાર (આચાર), (૨) ^૧સૂચગઢ (સૂત્રકૃત), (૩) ઠાણ (સ્થાન),
(૪) સમવાય (^૨સમવાય) (૫) વિવાહપણ્ણતિ (^૩વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞરિત), (૬) નાયા-
ધર્મકથા (^૪જ્ઞાતર્મકથા), (૭) ઉવાસગદસા (^૫ઉપાસકદશા), (૮) અંતગઢદસા
(અંતરુદ્દશા), (૯) અનુત્તરોપવાધ્યદસા (અનુત્તરોપપાતિકદશા), (૧૦) પણહા-
વાગરણ (પ્રશ્નવ્યાકરણ) (૧૧) વિવાગસુત્ર (^૬વિપાકસૂત્ર) અને (૧૨) દિષ્ટિવાય
(દૃષ્ટિવાદ).

તત્ત્વાર્થશજવાર્તિક (પૃ ૫૧)માં પણ પ્રાય. આ જ નામે છે, કેમકે છઠ્ઠાથી નવમા

‘ આચારો ૧ સૂચગઢે ૨ ઠાણ ૩ સમવાય ૪ ભગવદ્દર્શન ૫ ।

નાયાધર્મકથાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ સતમય ॥ ૩૪૪ ॥

અંતગઢાણં ચ દસા ૮ અનુત્તરોપવાધ્યદસા તત્તો ૯ ।

પણહાવાગરણ ૧૦ તદ્દ દ્વાદશમ વિવાગસુત્ર ૧૧ ॥ ૩૪૫ ॥”

૧ આ તેમજ ખીખ પણ કેટલકે અંગોના અન્ય નામે છે, પરંતુ તે હકીકત તે તે અંગોના
પરિચય આપતી વેળા વિચારશે.

૨. આ શબ્દ સમસંસ્કૃત છે. અર્થાત્ એ સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત એમ બંને પરવડેલી છે

૩ આને ‘ભગવતી’ પણ કહે છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ

૪ આને ‘જ્ઞાતાવર્મકથા’ પણ કહેતામાં આવે છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ

૫ તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્રના ભાષ્ય (પૃ ૯૦)માં આને ‘ઉપાસકાધ્યયનદશા’ કહેલ છે

૬ આને ‘વિપાકશ્રુત’ પણ કહે છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ.

સુધીના અંગનાં નામોમાં થોડાક જ ફેર છે. એ નામો અનુક્રમે જ્ઞાતૃધર્મકથા, ઉપાસકા-ધ્યયન, અતકૃદશ અને અનુત્તરોપપાદિકદશ છે.

‘દુવાલસંગ ગણિપિટગ’—ઉપર્યુક્ત બારે અંગોના સમૂહને સંસ્કૃતમાં ‘દ્વાદશાંગી’ અને પ્રાકૃતમાં ‘દુવાલસંગી’ કહેવામાં આવે છે.^૧ સમવાય (સુ. ૧ અને ૧૩૬)માં તેમજ અન્યત્ર ‘દુવાલસંગ ગણિપિટગ’ એવો જ ઉલ્લેખ જોવાય છે તેનો અર્થ—હવે વિચારીશું. ‘દુવાલસંગ’ અને ‘ગણિપિટગ’ ને સંસ્કૃતમાં અનુક્રમે ‘દ્વાદશાંગ’ અને ‘ગણિપિટક’ કહેવામાં આવે છે. તેમાં ગણિપિટકનો જો અર્થ શ્રીઅલ્પયદેવચરિત્રે સમવાયની વૃત્તિમાં ત્રણ રચને સમ-જાણ્યો છે તેની આપણે અત્ર નોંધ લઇશું:—

(૧) “દ્વાદશાંગાનિ યસ્મિન્નિદ્ દ્વાદશાઙ્ગ ગણિનઃ—આચાર્યસ્ય પિટકમિવ પિટકં ગણિપિટકં, યથાહિ વાજ્ઞકચુકવાણિજકસ્ય પિટકં સર્વસ્વાધારમૂલં મયતિ એવમાચાર્યસ્ય દ્વાદશાઙ્ગ જ્ઞાતાદિગુણરત્ન-સર્વસ્વાધારકલ્પ મયતીતિ માયઃ ॥”—પત્ર ૫ અ

(૨) “દ્વાદશાંગાનિ—આચારારીનિ યસ્મિન્નિદ્ દ્વાદશાઙ્ગ, ગુણાનાં ગણોડ્ઘાસ્તીતિ ગણી—આચાર્યસ્તસ્ય પિટકમિવ પિટકં—સર્વસ્વમાજન ગણિપિટકં, અપવા ગણિશબ્દઃ શરિષ્ઠેદવચનઃ, તથા પોતમ્—

“આચાર્યમિ મહીષ લં નામો હોઢ સમળપમ્મો ડા

તમ્હા આચારવગો મળદ્ પડમં ગણિજ્ઞાનં ॥”

પરિષ્ઠેદસ્થાનમિત્યર્થઃ, તત્તથ પરિષ્ઠેદસમૂહો ગણિપિટક “અથ ચૈવં પદવટના—યદેતદ્ ગણિપિટકં તદ્ દ્વાદશાઙ્ગ પ્રજ્ઞઃ, તથા—આચારઃ સૂત્રકૃત દત્તાદિ ॥”—પત્ર ૧૦૭ અ

(૩) “ગણિનઃ—આચાર્યસ્ય પિટકાનીવ પિટકાનિ સર્વસ્વમાજનાતીતિ ગમ્યને ગણિપિટકાનિ”

—પત્ર ૭૩ અ

હવે આપણે આ સળધમાં અલ્પઓગદાર (સુ. ૪૨)ની મલધારી શ્રીહિમચન્દ્રચરિત્ કૃતિ (પત્ર ૩૮ અ)માં ગણિપિટક પરત્વે જો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે તે જોઇ લઇએ:—

“કિં તવ ! દ્વાદશાઙ્ગ શ્રુતં ધર્મપુરુષસાદ્ગામીવ જ્ઞાનિ દ્વાદશ અદ્ગાનિ—આચારારીનિ યત તદ્ દ્વાદશાઙ્ગ, કિમ્મુન્મ ? ‘ગણિપિટક’ ગુણગણોડ્ઘાસ્તીતિ ગણી—આચાર્યસ્તસ્ય પિટકં—સર્વસ્વ ગણિપિટકમ્”

સાથે સાથે આપણે કલિકાલમૂર્તિ શ્રીહિમચન્દ્રચરિત્રે અધિષ્ઠાનચિન્તામણિના ખીજા કાંડના ૧૫૯ મા પદની વિવૃત્તિમાં જો ઉલ્લેખ કયો છે તેનો નીચે મુજબનો પ્રસ્તુત ભાગ અત્ર નોંધી લઇએ:—

૧ આ પ્રમાણે આચારવગેરે અન્યાર અંગોના સમૂહને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે

૨ તત્તત્તથાધિગમશાસ્ત્રે (અ. ૧, સુ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનીય રીઝા (૫ ૮૬)માં ‘આમતયન’ સમભવતાં જો કહ્યું છે તે પણ જોઈ લઇએ—

“કથં હવમુચ્યતે—પ્રાત્સ્ય—ત્રીયેત્તો વચનં દ્વાદશાઙ્ગ ગણિપિટકમિતિ...એવમે ભેરનપાન્તર-વર્તિભિઃ એકોડર્થઃ પ્રેતિગમ્યને દ્વાદશાઙ્ગ ગણિપિટકકિનિ યાવત, યથાચર્યકાદેરુવારાદિધ ॥”

૩ આ આચારનિગ્ધુત્તિની ૬૬મી ગણા છે.

“દ્વાદશાનામાચારાદીનાં દૃષ્ટિવાદાન્તાનામદ્વાનાં સમાહારો દ્વાદશાદ્વી ॥ ૧ ॥ ગુણનાં સાધૂનાં વા ગણો વિદ્યતેઽસ્ય ગણો આચાર્યઃ, ગણિર્વાં સાદ્ગ્રવવચનાચ્યેતા, તસ્ય પિટકમિત્ર સર્વાય-સ્તાપારસ્વાદ ગણિપિટકં તદાહવા, દ્વાદશાદ્વી ગણિપિટકમુચ્યત इत्यर्थः ॥ ૨ ॥ ૧૫૧”-પૃ. ૧૦૫

વિશેષમાં પદ્મખિયમુત્તાની શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૭૧ અ)માં ‘દુવાલસંગ’ ગણિપિટંગ’ વિષે નીચે મુજબ નો ઉલ્લેખ કરાયો છે તે પણ જોઇ લઇએ:—

“દ્વાદશાદ્વે દ્વાદશાનામદ્વાનાં સમાહારો દ્વાદશાદ્વે, કિંવિશિષ્ટમિત્યાદ-‘ગણિપિટક’ તિ ગુણગણઃ સાધુગણો વાઽસ્વાસ્તીતિ ગણો-આચાર્યસ્તસ્ય પિટકમિત્ર-સ્તાદિકરણક દ્વ પિટકં ગણિપિટકં સર્વાયસ્તા-કોદમુત્તમિત્યર્થઃ”

દ્વાદશાંગ ગણિપિટકના સંખ્યામાં ઉપર નો કહેવાયું છે તેનો વિચાર કરતાં નીચે મુજબના મુદ્દાઓ ઉદ્ભવે છે:—

(૧) ‘દ્વાદશાંગ’નો પ્રયોગ નામરૂપે તેમજ વિશેષણરૂપે એમ ઉભય સ્વરૂપમાં જોવાય છે. નામરૂપ દ્વાદશાંગથી ‘બાર અંગોનો સમાહાર-સમૂહ’ એમ સમજવાનું છે, જ્યારે વિશેષણરૂપ દ્વાદશાંગથી ‘બાર અંગવાળું’ એમ સમજવાનું છે. વળી દ્વાદશાંગને નામરૂપ ગણતી વેળા ‘ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ’ એમ ધટના કરાય છે.

(૨) ગણિપિટક (પ્રા. ગણિપિટંગ) એ સંઘા પ્રત્યેક અંગ માટે તેમ જ બારે અંગોના સમુદાય પાને દ્વાદશાંગી માટે પણ યોગ્યેષી છે. અને તેમાં પણ દ્વાદશાંગી માટે એ સંઘા વિશેષ પ્રચલિત છે.

(૩) ગણિપિટકમાં ‘ગણિન્’ અને ‘પિટક’ એ બે શબ્દો છે. તેમાં ‘ગણિન્’નો અર્થ ‘આચાર્ય’ તેમ જ ‘પરિચ્છેદ’ થાય છે, અને ‘પિટક’નો અર્થ રત્ન વગેરેનો કરંડિયો કે સર્વ-સ્વતંત્ર બાળન થાય છે. વળી ‘આચાર્ય’વાચક ‘ગણિન્’ શબ્દ નો ‘ગથ’ શબ્દ ઉપરથી બનેલો છે તેનો અર્થ ‘સમુદાય’ થાય છે. એ સમુદાયથી ‘ગુણોનો સમુદાય’ અથવા તો ‘સાધુઓનો સમુદાય’ સમજવાનો છે. ‘ગણિન્’ શબ્દને ‘પરિચ્છેદ’વાચક અણ્તાં ગણિપિટકનો અર્થ ‘પરિ-ચ્છેદનો સમૂહ’ એવો કરાય છે, પરંતુ તેમ કરવામાં ‘પિટક’ નો અર્થ ‘સમૂહ’ કરાય છે.

(૪) આચાર્યના પિટકને વાલંજુક વાણિજ્યકના પિટક સાથે સરખાવાયું છે.

(૫) જેમ વાણિજ્યકને પોતાનું પિટક સર્વસ્વના આધારરૂપ છે તેમ આચાર્યને ગણિપિટક એ ગુણાદિ રત્નના આધારરૂપ છે.

પ્રકરણ ૨ જી

દ્વાદશાંગીનો ઉદ્ભવ

આત્માર સુધીમાં અનંત કાલયુગે વ્યતીત થઇ ગયા અને એ દર્શિએ અનંત તીર્થ કરી થઇ ગયા. આ પ્રત્યેક તીર્થ કરના ગણધરોએ દ્વાદશાંગીઓ રચી છે, પરંતુ આજે તો આસનો-પકારી, ચરમ તીર્થ કર, ગ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પાંચમા ગણધર શ્રીમુદ્ધર્મ-સ્વામીએ રચેલી ગણાતી દ્વાદશાંગીનો અમુક જ કાગ ઉપલબ્ધ છે. પ્રભુ મહાવીરસ્વામીના આ પાંચમા ગણધરને હાથે તેમ જ બાકીના ૧૦ ગણધરોને હાથે દ્વાદશાંગીરૂપ અંમપ્રવિષ્ટ શ્રુતની રચના થઇ હતી. તે હકીકત શ્રીધન્દ્રભૂતિ પરત્વે અત્ર રજુ કરવામાં આવે છે.

એ ગણધર ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી બાદ તીર્થ કરને પ્રણિપાત કરી “કિ તત્ત” એમ પ્રશ્ન કરે છે. એનો ઉત્તર “ઉવન્નેહ વા” એમ તીર્થ કર આપે છે. ત્યાર બાદ ફરીથી પગે લાગી એ ગણધર ફરીથી “કિ તત્ત” એમ પૂછે છે એનો ઉત્તર તીર્થ કર “વિગમેહ વા” એમ આપે છે, એટલે ત્રીજી વાર પગે પડી એ ગણધર “કિ તત્ત” એમ એનો એ જ પ્રશ્ન કરે છે. એનો ઉત્તર તીર્થ કર “બુવેહ વા” એવો આપે છે. આ પ્રમાણેના પ્રશ્નને પગે પડીને એ ગણધરે પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નોને પ્રશ્નત્રય, ત્રણ નિષદા અને નિષદાત્રય એમ વિવિધ નામથી ઓળખાવાય છે. આ નિષદાત્રયથી અને એના ઉત્તરરૂપ ત્રિપદીથી એ ગણધરને ગણ-ધરનામકર્મનો ઉદય થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ મતિગાન અને શ્રુતગાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ થતાં એક મત મુજબ એ ગણધર કોથી પ્રથમ શ્રોત પૂર્વે રચે છે અને ત્યાર

૧. ૧૧ ગણધરોના નામ અનુક્રમે (૧) ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી), (૨) અગ્નિભૂતિ, (૩) વાયુભૂતિ, (૪) વ્યક્ત, (૫) મુદ્ધર્મસ્વામી, (૬) મંદિક, (૭) મૌર્ધ્યુચ, (૮) અઠ પિત, (૯) અઘસજાતા, (૧૦) મેતર્થ અને (૧૧) પ્રભાસ છે.

૨. જીવો સિદ્ધચક્ર (૫, ૪, અ. ૧૭, પ. ૪૦૨-૩).

૩. કિ તત્ત એમ ત્રણ વાર પૂછાયેલા પ્રશ્નને ‘પ્રશ્નત્રય’ કહેવામાં આવે છે.

૪. કિ તત્ત રૂપ પ્રશ્ન એ એક નિષદા ગણાય છે. આ પ્રમાણે અત્ર કુલ નિષદા ત્રણ છે.

૫. ઉવન્નેહ વા, વિગમેહ વા અને બુવેહ વા એ દરેકને ‘પદ’ કહેવામાં આવે છે. એથી એ ત્રણેના સમૂહને ‘ત્રિપદી’ કે ‘પદત્રયી’ કહેવામાં આવે છે.

૬. દિટ્ઠિવાય નામના ભારમા અંગના (૧) પરિકમ્બ, (૨) સુત, (૩) પુલ્લગય (૪) જાણુઓ અને (૫) શ્રુતિયા એમ પાંચ વિભાગો છે અને અનુક્રમે ચરકૃતમાં, પરિકમ્બ, સુત, પૂર્વમત, અનુયોગ અને શ્રુતિકા કહેવામાં આવે છે. એ પૈથી ત્રીજા વિભાગના ચોદ પૈકાવિભાગો છે જે દરેકને પુલ્લ (સ. ૫૧) કહેવામાં આવે છે આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આગળ ઉપર કરાશે.

૭. ઉપલક્ષણથી પરિકમ્બિ ત્યાર વિભાગની રચના પાણુ ધરાવી લેવાની દોષ એમ જણાય છે. જીવો ૧૧મા પૃષ્ઠ પહેલું દિપ્તપણ આ વિભાગોના સંબંધમાં આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરચરિત્રે સિદ્ધચક્ર (૫, ૪, અ. ૧૭, પ. ૪૦૨)માં કહ્યું છે કે ‘પૂર્વમત શ્રુતોને અધ્યયન કરવાની અનુકૂળતા પડે માટે, એમ બહાસધરાઓમાં પ્રથમ સંજ્ઞા વગેરે પ્રકરણો કરતાં પડે છે તેમ પરિકમ્બ અને સુતોની રચના કરવી પડે છે. પણ શ્રુતોની વ્યાખ્યાયોથી અર્થને મરિ, વર્તમાન સુતોની વ્યાખ્યા માટે એમ

બાદ આચાર આદિ અગિયાર અંગો રચે છે, અને બીજા મત મુજબ આચારથી માંડીને બાર અંગો રચે છે.

અત્ર એ ઉમેરવું જરૂરી જણાય છે કે શ્રીધન્વન્ત્રી સિવાયના બધા ગણધરો માટે ત્રણ જ નિપદા નથી એટલે કે નિપદાની સંખ્યા ગણધર દીઠ જુદી જુદી હોઈ શકે છે.^૨

આ ઉપરથી જોઈ શકાય કે 'નિપદા' એ 'સાર્વ' સિદ્ધાન્તની જડ છે, અને એક રીતે વિચારતાં તીર્થંકરે આપેલા ઉત્તરો કે જે 'ત્રિપદી'ના નામથી ઓળખાય છે તે 'સાર્વ' સિદ્ધાન્તની જડ છે. આ પ્રમાણે જૈન આગમોના મૂળરૂપે ગણવા લાયક અને એથી કરીને તેમ ગણાતી એવી નિપદા અને ત્રિપદી વિષે જે અન્યાય ઉદ્દેશો મારા વાંચવામાં આવ્યા છે તેની નોંધ કરવા હું પ્રેરાઈ છું. તેમાં નિપદા (પ્રા. નિસેન્ન)ને લગતા ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે:—

(૧) આવસ્થાયમુક્તની નિવૃત્તિની "લદ્યમિ"વાળા ૭૩૫ મી ગાથાની દીકા (પત્ર ૨૭૭ અ)માં શ્રીધાકિનીમદત્તરાધમચંદ્રુ શ્રીહરિવદ્રસૂરિએ કરેલો નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ:—

અતુલ્યોગદ્વાર ગણાય છે તેવી રીતે પૂર્વાનુયોગની રચના ગણાય, અને જેમ હસવૈકલ્પિક આચાર-શંગ યાવત્ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર આદિ સૂત્રોમાં ચૂલિકાઓ હોય છે, તેવી રીતે પૂર્વજાતના અંતમાં તે તે પૂરેને અંગે જે જે ચૂલિકાઓની જરૂર હોય તે રચાય."

અહીં પૂર્વાનુયોગથી ઉપર જણાવેલ 'અનુયોગ' સમજાવો, કેમકે એ એનું નામાંતર છે. જુઓ અભિધાનચિન્તામણિ (કા. ૨)નું નિમ્નલિખિત પદ:—

"પરિકર્મ-સૂત્ર-પૂર્વાનુયોગ-પૂર્વગત-ચૂલિકા: પથઃ ।

સ્વદૃષ્ટિવાદમેશ: પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ પૂર્વગતે ॥ ૧૬૦ ॥"

૧ સમવાયની વૃત્તિ (પત્ર ૧૦૮ અ)માં શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કહ્યું છે કે—

'સેનમિયાદિ સ આચારો યમિતિ વાકયાલદ્ધકારે બહ્વલક્ષણવસ્તુલેખ પ્રથમમર્જ્જ રણવાનામધિ-કરણ, રણનાડપેક્ષવા તુ દ્વાદશમર્જ્જ ।'

૨ જુઓ પૃ. ૧૪

૩. 'સાર્વ' શબ્દના બે અર્થો થાય છે: (૧) સર્વ જીવને હિતકારી અને (૨) અરિહંત થાને તીર્થંકર. આ બંને અર્થો અત્ર પ્રસ્તુત છે.

'સિદ્ધાન્ત' શબ્દના (૧) નિષ્કૃંપ, (૨) નિશ્ચિત મત અને (૩) ઉપપત્તિયુક્ત મૌલિક મંથ એમ ત્રણ અર્થો થાય છે. આ ત્રણે અર્થો અત્ર ઓછેતરે અર્થે ગ્રાહ્ય છે.

'જડ' શબ્દ વિરોધજ્ઞ તેમજ નામ એમ બંને પ્રકારનો છે. તેમાં વિરોધજ્ઞરૂપ 'જડ' શબ્દનો અર્થ 'ચેતન્યથી રહિત' એવો થાય છે અને તે અત્ર પ્રસ્તુત છે.

નામરૂપ 'જડ' શબ્દના (૧) જડમૂળ, (૨) ખીલી અને (૩) નારીના નાકનું ધરેલું એમ ત્રણ અર્થો થાય છે. એ ત્રણે અર્થો અત્ર થકાવી શકાય તેમ છે.

આ પ્રમાણે 'સાર્વ' સિદ્ધાન્તની જડનો અવયવાર્થ વિચારી - હવે સમુદાયાર્થ વિચારીશું તે! બહારો કે એના ૭ અર્થો વર્ણવે છે: (૧) સર્વ જીવોને હિતકારી સિદ્ધાન્તનું મૂળ, (૨) અરિહંતના નિશ્ચિત મતનું મૂળ, (૩) જૈન મતનું મૂળ, (૪) જૈન આગમોનું મૂળ, (૫) જૈન દષ્ટિરૂપ નારીના નાકનું ધરેલું અને (૬) જૈન સાસ્રસંહિતારૂપ સત્તારીના નાકનું ધરેલું.

“તત્ર ગૌતમસ્વામિના નિષ્કાશાયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ પૃષ્ઠીતાનિ । પ્રથિપત્ય પૃષ્ઠા નિષ્કોચ્યતે । મગધોધાચ્છે—^૧‘ત્વળ્લેહ વા વિગમેહ વા ધુવેહ વા’^૨ ઇત્યાદિ તિલ્લો નિષ્કાશ, આગમેવ સ્કાન્દાદ ગળપૃતામ્ ‘ત્વળ્લેહ-અથ-પ્રોવ્યયુક્ત સત્’^૩ ઇતિ પ્રતીતિરૂપજાયતે, અન્યથા સ્કાન્દોગાદ, તત્તથ તે પૂર્વમથમાવિતમતયો દ્વાદશાદ્યુપચયન્તિ ।”

(૨) ધિસેસાવરસયભાસની ૨૦૮૪ થી ગાયાની મલધારી શ્રીહિમચન્દ્રસુરિયેવ જિતિ (પત્ર ૮૬૦ આ-૮૬૧ અ)મત નિમ્નલિખિત પંક્તિ—

૧. સરખાવો તત્તવાર્થોધિમશાસ્ત્રની શ્રીસિદ્ધસેનસુરિયેવ યીકની નિમ્નલિખિત પંક્તિઓ—

(૧) “યદુક્ત-પ્રતિપારિતં તીર્થકૃદ્ગિઃ સદેવ તીર્થકરપ્રતિવાદિતમજ્જાતમ્—ચત્તમમિતિ વા વિનષ્ટમિતિ વા ધુવમિતિ વા ઇત્યેવ સંદ્ પૃષ્ઠીતા ગળપૃષ્ઠ” —પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૬૨

આ આવાય શ્રીસિદ્ધસેનસિવાકરુદેવ વીસમી દ્વાવિશિકાના નિમ્નલિખિત પદમાં જગદભી રહો છે—

“તત્તવાદિગમપ્રોવ્યદવ્યવર્ણવચ્છદમ્ ।

કૃત્સ્નં શ્રીવર્ધમાનસ્ય સર્વમાનસ્ય જ્ઞાતમ્ ॥ ૧ ॥”

(૨) “મગધાનવિ જ્ઞાજહાર પ્રથજિતયમાર્જેણ દ્વાદશાદ્યુપચયર્ણ સ્કાન્દાદ્યુપચયદિત્તવાદ પ્રવતતઃ કિલ્લ ગળપૃષ્ઠેમ્ય—ત્વળ્લેહવેતિ વા વિગમેતિ વા ધુવેતિ વા” —પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૩૨૭

(૩) “તદ્ યદિ તાવદાગમપૂર્વકસ્તતો મગધતાડકયાલં જગત્સવર્ણ પ્રથજિતયેનોત્પાદિના”

—પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૩૮૫

૨. કસવેયાલિયધુવા (કસવેયાલિયધુવા)ની શ્રીમદ્ગાધુવાધીમે રચેલી નિમ્નપ્રતિની આઠમી આયાની શ્રીહરિભક્તસુરિયેવ આગમ (પત્ર ૭૭)માં આઠમી આયાત માતવપવને વિચાર કરાવે નીચે સુળળ હલ્લેખ કરાયો છે—

“એક માત્રકાપદં, તથા—‘ત્વળ્લેહ વા’ ઇત્યાદિ, દ્વિ પ્રવચને દ્વિતિયાદે સમતતનવવાદ-જીજ્ઞાસાનિ માત્રકાપદાનિ યવન્તિ, તથા—‘ત્વળ્લેહ વા, વિગમેહ વા, ધુવેહ વા’, અમ્ભિ વ (વા) માત્રકાપદાનિ ‘અ આ હ ર્’ ઇત્યેવમાહીનિ, સ્કાન્દાદ્યુપચયદિત્તવાદકાન્દાદિના”

આ હલ્લેખ ઉપરાથી એમ સુમત્ય છે કે ત્વળ્લેહ વા, વિગમેહ વા અને ધુવેહ વા એ ત્રણેને પૃથક્ પૃથક્ ‘માત્રકાપદ’ અને ત્રણેના સમુદાયે ‘માત્રકાપદો’ મહુવામાં આવે છે,

હાજુની શ્રીમદ્ભક્તસુરિયેવ યીક (પત્ર ૨૧૩ આ)માં ૧૦૦ આ. ૧૦૦ દ્વાવિશિકાના પદ,

૩. તત્તવાર્થોધિમશાસ્ત્ર (અ) ૧૦માં આ ૨૬ મા સુત્રાપે નવરે પડે છે, આ સુત્રની આખ અને બેની એ આખાનુસારિયે યીકાએ જાસ પડતીય છે, કેમકે એમાં અનેકવિધાનુ ૨૬ ૨૬૨૫ સમાયેલ છે. વિશેષમાં બીજા વિદ્વાન્ શ્રીનાગાજીને અધ્યયનકારિકામત સ્કાન્દાદ્યુપચયીનામાક પ્રમણ (પૃ. ૨૫-૫૭)માં ૮૫૬-૬૫૬-૬૫૬-૬૫૬ નિવસ કર્યા છે તે તે એમ દર્શાવ્યા અભવાસીએને નરર એના થયે.

અત્ર મેં એ અનેકવિધાને હલ્લેખ કર્યા છે તેને અને સ્પષ્ટાકરે હું તેા એ ન મળું છું, અનેકવિધામાંથી સ્પષ્ટાક હલ્લેખ એમ યે આનંદસંકર બાપુબાઈ મુવે અને શ્રીપુત નજીરીયામંદ્ર જેનીએ પ્રમણ એ બેની લિખણ સુવર્ણ છે જરી, પરંતુ તે જાણતમાં કેમ પ્રમાણ કે સાચીય થા તેમણે રજુ કરેલ અણત તથા, તેા તેમ કરવા તેમને ખારી આજ વિજિત છે.

“તત્ર શ્રીગૌતમસ્વામિના નિષયાત્રયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય પૃચ્છા ચ નિષ્ણોચ્યતે । મગવાન્ન ચર્ચમાનસ્વામી-કપય મગવન્ । તત્ત્વમ્ । તતો મગવાનાચ્છે—
અગ્નેહ વા^૧ । પુનસ્તથેવ પૃષ્ઠે પ્રાહ-વિગમેહ વા^૨ । પુનરપ્યેવં કૃતે વદતિ-ધુવેહ વા^૩ ।
પતાસ્તિવદ્ધો નિષયાઃ । અસામેવ સકાશાત્ ‘યદ યત્ તદુત્પાદબ્યધ્રોધ્યયુક્તમ્, અન્યયા વસ્તુનઃ
સત્તાડયોગાત્’ इत्येवं तेषां गणभृतां प्रतीतिर्भवति ।”

(૩) આપસ્તમ્બસુતની નિબ્યુત્તિની ૭૩૫ મી ગાથાની શ્રીમદ્વયગિરિસંસ્કૃત
૪૩૩ (પત્ર ૩૬૩ અ)મત નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખઃ—

“તત્ર મગવતા ગૌતમસ્વામિના નિષયાત્રયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય પૃચ્છા નિષ્ણોચ્યતે । મગવાન્ન ચર્ચમાનસ્વામી-ઉત્પમેહ વા વિગમેહ વા ધુવેહ વા’ ડરપ્ત
इति उत्पत्तिस्त्वभावः, विगम इति विनाशधर्मा इति भावः, ध्रुव इति स्थितिधर्माः, एता एव
तिष्ठो गणभृतां निषयाः, तथाहि-एतास्मामेव सकाशात् उत्पादब्यध्रोध्ययुक्तं सदिति गणभृतां
प्रतीतिरपजायते, अन्यथा सत्ताया अनुपपत्तेरिति”

(૪) શ્રીજિનપ્રભસંસ્કૃત અપાપાપુરી(સંક્ષિપ્ત)કલ્પનું નીચે મુજબનું પદઃ—

“વંક્રે તીર્થપ્રકૃતિ ચરમજિનપતિયેન્ન વૈશાલગુહ્યે—

કાદશ્યમેવ રાત્રૌ વનમતુ ‘મહસેના’દ્યયં ‘જૃમ્ભિકાતઃ’ ।

સચ્છાત્રાસ્તત્ર ચૈકાદશ ગણપતયો દૌક્ષિતા ગૌતમાયા

જમન્યુદ્ગદિશાઘ્ની મવજલચિતરી તે નિષયાત્રયેણ ॥ ૨ ॥”

(૫) પાન્યુસસ્ટ્રાકૃપ (પર્વપ્રકાશકલ્પ) ને કલ્પસૂત્ર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેની
મહોપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિકૃત ટીકા નામે કલ્પકિરણાવલી (પત્ર ૧૨૦આ)માંની
નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ—

“એવં ચતુર્દશારિષ્ઠ્યછતાનિ દ્વિઙ્ગાઃ પ્રવ્રજિતાસ્તત્ર સુધ્યાનામેકાદશાનાં ત્રિપદીપૂર્વકં
પ્રકાદશાજ્ઞચતુર્દશપૂર્વચરના ગણપરપદપ્રતિષ્ઠા ચ, તે એવં તત્ર શ્રીગૌતમસ્વામિના નિષયાત્રયેણ ચતુર્દશ
પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય પૃચ્છા ચ નિષ્ણોચ્યતે । પ્રણિપત્ય પૃચ્છતિ ગૌતમસ્વામી-કપય
મગવન્ । તત્ત્વમ્ । તતો મગવાનાચ્છે—‘ઉત્પમેહ વા’, પુનસ્તથેવ પૃષ્ઠે પ્રાહ-‘વિગમેહ વા’, પુનરપ્યેવં
કૃતે વદતિ-‘ધુવેહ વા’ । એતાન્નયો નિષયાઃ । આસામેવ સકાશાથરસત્તદુત્પાદબ્યધ્રોધ્યયુક્તં, અન્યયા
વસ્તુનઃ સત્તાડયોગાદિત્યેવં તेषાં ગણભૃતાં પ્રતીતિર્ભવતિ”

(૬) આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરસૂરિના “આપસ્તમ્બસૂત અને તેની નિયુક્તિ”ના
શેખમાંની નીચે મુજબની પંક્તિઓઃ—

“ત્રિસોઢનાથ તીર્થકર ભગવાનના ઉપમેહ વા. વગેરે પ્રશ્નવાળી ત્રણ નિષવાધી કે ખીજ
પ્રશ્નોથી કે અગર તે સિવાય ભગવાનની સ્વર્ત્ર નિરૂપણાથી ગણુધર મહારાજનો જે અંગ-
પ્રવિષ્ટ કે તે સિવાયની રચના કરે”

—સિદ્ધચંદ્રક (વ. ૪, અ. ૯, પૃ. ૨૦૪)

૧-૨-૩. ૫. હરજોનિહલાસે સંપાદિત કરેલી અવૃત્તિ (પત્ર ૮૩૧ અ)માં આની
ઠાયા “૧. ઉત્પમેહ વા । ૨. વિગમેહ વા । ૩. ધ્રુવાણિ વા ।” એમ છે.

૪. આ પંક્તિના આવાય મોટે જુએ શ્રીસોપાવશ્યકમાર્ગાંતર (લાગ ૨, પૃ. ૧૦૪).

“વળી સમગ્ર મંત્રાની અંદર આ એક જ એવું સૂત્ર છે કે જે ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજથી મળેલી સ્વપ્નેદ્ર વા વગેરે ત્રણ નિપદાથી રચાએલા બાર અંગમાં રચાન નહિ પામેલું છતાં ૧૧ કે ૧૨ અંગોના અભ્યાસમાં પ્રથમ સ્થાન આ આશ્વશ્યકસૂત્રને જ આપવામાં આવ્યું છે, અને તેથી જ સૂત્રકરોએ સામાદ્યમાદ્વાદે દ્વિકારક જંગાદ એવો તથા સામાદ્યમાદ્વિદુવારવજ્રંતે એમ નિર્ધારિતકાર મહારાજને જણાવી ૧૧ અને ૧૨ અંગોમાં અધ્યયનની અપેક્ષાએ પ્રથમ સ્થાન સ્વપ્નેદ્ર વા વગેરે ત્રિપદીની વખતે નહિ રચાયા હતા અભ્યાસની અપેક્ષાએ આ આશ્વશ્યકને જ મળેલું છે.”

—એમન, પૃ. ૨૦૬

(૭) સાગરસમાધાનની નીચે મુજબની પંક્તિઓ—

“ગણધર મહારાજ દીક્ષા લીધા પછી ત્રિલોકનાથને એક પ્રદક્ષિણા કરી ખમાસમણથી પાદપતિત થઈ કિં તત્ત એમ પ્રશ્ન કરે અને ત્રિલોકનાથ ઉત્તર આપે કે સ્વપ્નેદ્ર વા, પછી બીજી પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ બીજી વખત કિં તત્ત એમ પૂછે ત્યારે વિગમેદ્ર વા એમ કહે, અને ત્રીજી વખત પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ કિં તત્ત એમ પૂછે ત્યારે પુવેદ્ર વા એમ કહે. આવી રીતે થયેલા ત્રણ પ્રશ્નોત્તરોને નિપદા કહેવાય છે અને તે ત્રણ નિપદાથી તે ગણધર મહારાજને ગણધરનામકર્મનો ઉદય થાય અને ઉત્કૃષ્ટ એવાં મંત્રો અને શ્રુતદાન પ્રાપ્ત થાય.”

—એમન (વ. ૪, અ. ૧૭, પૃ. ૪૦૨)

આ પ્રમાણે ‘નિપદા’ ને સમતા ઉલ્લેખો જોવાય છે. ‘નિપદા’ માટે પ્રાકૃતમાં ‘ત્રિલેખજા’ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે એને સમતા ૧ એક ‘ઉલ્લેખ આશ્વશ્યકસમનિજ્જુત્તિની જ્ઞાપ્તિમાળા ૭૭૫મી શાયાની શ્રીજિનદાસગણિમહત્તરકૃત ચૂંટણીમાં ૩૭૦મા પત્રમાં નીચે મુજબ મળે છે:—

“ત કદં ગદિતે ગોયમસામિજા? વિવિદં (તીદિં) ત્રિલેખાદિં ચોદવ પુમાણિ સ્પષ્ટાદિતાણિ । ત્રિલેખા જામ વણવત્તિજ્ઞ જા પુચ્છા । કિં ચ વાગરેતિ અગચ્ચ ? ‘સ્વપ્ને વિગતે પુવે’, एताभो त्रिभि त्रिसेत्राभो, स्वप्ने त्रि जे वधात्रिमा भावा ते ववागच्छति, विगते त्रि जे विगतिस्वमावा ते विगच्छति, पुवा जे अविगाहधम्मिजो, सेस्साण अणियता त्रिसेत्रा, ते य ताणि पुच्छिज्ઞણ एगલમે ते सुत्त કરેતિ વારિસ અહા મનિર્વ ।”

હવે ‘ત્રિપદી’ અને એના પર્વાધને સમતા ઉલ્લેખો વિશે કું નિર્દેશ કરું છું. એ ઉલ્લેખો ત્રીજે મુજબ છે—

(૧) કવીશ્વર ધનપાલકૃત તિલકમંજરીનું નીચે મુજબનું ૧૬મું પદ—

“મયો જ્ઞાપ્તમાલ્યાય મુનોન્દ્યાયેન્દ્રમૂતયે ।

યઃ પ્રાપ્ય ત્રિપદી વાણા વિશ્વ ત્રિજુરિવજ્રંતે ॥ ૧૬ ॥”

(૨) ત્રિપદિરાસાહકપુરુષચરિત્ર (પ. ૧, સ. ૩)નું નિર્માણિત ૧૪ —

‘સ્વપ્ને વિગતે પ્રોથમિતિ પુષ્પા વદતથીય ।

ચરિદેશ અગત્યાય હરેશદ્વદવાલકજ ॥ ૧૫૮ ॥”

૧. ૫૮મે સ્તોત્રમાં મૂકેલી ૩૭૭ માં ૫૧માં છે. એના ત્રીજા વીંળ પ્રાશ્નથી દેવતાંદી જોઈ છે.

(૩) શ્રીમુનિરત્ને વિ. સં. ૧૨૫૫માં રચેલા અમમચરિત્રનું નિમ્નલિખિત પદઃ—

“સ્તૌમિ શ્રીગૌતમાદીસ્તાનેકાદશમહાકવીન્ ।

ચેરપૂરિ દ્વાદશાઙ્ગૈઃ સમસ્યાત્રિપદી ગુણેઃ ॥”

(૪) ધર્મવિધિની શ્રીઉદયસિંહે વિ. સં. ૧૨૮૬માં રચેલી વૃત્તિનું મંગલાચરણુપનીચે મુજબનું પદઃ—

“સા ઝીયાત્રેની ગૌઃ સદ્ધર્માલંકૃતિર્નિવરણાઢ્યા ।

ત્રિપદાન્વિતતયાડરિ યયા મુવનત્રયગોચરોડઢ્યાપિ ॥”

(૫) શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિકૃત કમ્ભવિવાગ (નબ્ધ કમ્ભવિપાક)ની રચેપદ વિવૃતિનું પ્રચલિત ગત નિમ્નલિખિત પદઃ—

“વિષ્ણોરિવ યસ્ય વિમોઃ પદત્રયી ધ્યાનયે જગન્નિશ્ચિલ્મ ।

કર્મમલપટકજલદઃ સ્ત્રીધીરો જિનો જયતુ ॥ ૧ ॥”

(૬) શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃત ‘ગૌતમાષ્ટકનું’ નીચે મુજબનું દ્વિતીય પદઃ—

“શ્રીચર્દ્દમાનાત્ ત્રિપદોમવાપ્ત, મુદ્ધર્ત્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન ।

અઢ્યાનિ પુર્વાણિ ચતુર્દશાપિ, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિત મે ॥ ૨ ॥”

(૭) પદ્મજીસણાકૃપની ઓલકમીટીર્તિના શિષ્ય ઓલકમીવલ્લભે રચેલી કલ્પદ્રુમકલિકા^૨ નામની વૃત્તિ (પત્ર ૧૪૧ અ-૧૪૧ આ)ગત નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખઃ—

“દેહા યદીરશ્વા સ્વામિન પૃષ્ઠવાન્—કિં તદ્વદ, જળજ્ઞેદ વા-ઝરણન્તે ઇતિ પદ શ્રુત્વા વિચારિત...પતયા ત્રિપદા જગત્સર્વરૂપે દ્વન્દ્વમૂતિના જ્ઞાત પુનર્દૃશ્યતથ મગવતા ત્રિપદાઃ દર્શિતઃ ।”

(૮) પદ્મજીસણાકૃપની શ્રીવિનયવિજય ‘ઉપાધ્યાયકૃત દીક્ષા નામે શુભોદિષ્ઠાના ઢૂંદા કાથુના ૧૧૮ અ પત્રગત નિમ્નલિખિત પંક્તિઃ—

‘તત્ર મુલયાના ઇકાદશાઙ્ગા ત્રિપદીમહૂળપુર્વકે ઇકાદશાઙ્ગચતુર્દશપુર્વરચના ગળધરવદપ્રવિઢ્ઠા ચ । તત્ર દ્વાદશાદ્ગીરચનાનન્તરં મગવાસ્તેવા તદવુજા કરોતિ ।”

(૯) પદ્મજીસણાકૃપની શ્રીવિજયરાજેન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ નામે શ્રીકલ્પસૂત્રાધિ-પ્રબોધિની (પ. ૧૬૯)ની નીચે મુજબની પંક્તિઃ—

“દત્ત ત્રિપદીમાપય મુદ્ધર્ત્તેનૈવ દ્વાદશાઙ્ગૌ ચત્વાઞ્ચક્રુસ્તે ગળધરાઃ ।”

જેમ નિપઢાના પ્રાકૃતરૂપ ‘નિસેગ્ગ’વાળો ઉલ્લેખ હું ઉપર નોધી ચક્ર્યો છું તેવો ત્રિપદીના પર્ચાપવાત્તી ચબ્દના પ્રાકૃત રૂપવાળો એક ઉલ્લેખ મારા વાચવામાં આવ્યો છે અને તે

૧ આ સંપૂર્ણ કાવ્ય અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર જે ‘શ્રીધર્મવર્ધનસૂરિકૃત વીરભક્તામરના સ્પષ્ટીકરણમાં આવેલ છે જુઓઃ “શ્રીભક્તામરરતોત્રની પાઠપૂર્વિરૂપ કાવ્યક્રમક્રમે પ્રથમ વિભાગ” (પ. ૨૩-૨૫).

૨ આ સંબંધમાં જુઓ મારું જાડિયર પ્રાચ્યવિદ્યાસંયોધનમંદિર તરફથી પ્રકાશિત “Descriptive Catalogue of Jaina MSS.” (જેને હેતુલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર) (ભા. ૨, પ. ૧૭૨ અને એ પાઠીની).

શ્રીગુણચન્દ્રમણિએ વિ. સં. ૧૧૩૯માં રચેલા સિદ્ધિવીરચરિત્ર (પત્ર ૨૫૭ અ)માં નીચે મુજબ જોવાય છે:—

“જાવંમિ ય ગુણરમણામરમિ ઇવે મગવથા ઈવમૂદ્દમુદ્દાનં પદ્માસવનવસાગળં દકારસળં
વિ તેલિં સયલમુવળગયત્તયસત્તયસંગદ્ધમ્માઈ ‘તળ્પન્નેદ્ વા વિગદ્દ વા ધુવેદ્ વ’ સિ કદિપદ્
તિન્નિં પયાઈ”

આ પ્રમાણેના નિષદા અને ત્રિપદી કે તેના પરીચને લગતા વિવિધ ઉદ્દેશો
ઉપરથી સર્વ જીવોને હિતકારી એવા જૈન સિદ્ધાન્તની રચનામાં જો નિષદા અને ત્રિપદી
કેટલું ‘બધુ’ મહત્ત્વ ધરાવે છે તે સમજાવું હશે એટલે હવે શ્રીધન્દ્રજીતિ જેવા ગણધર શા
મટે એકનો એક પ્રશ્ન પૂછે તેના ઉત્તર વિચારીએ.

પ્રથમ પ્રશ્ન દ્વારા તત્ત્વ શું છે એમ પૂછતાં ‘ઉત્પત્તિ’સૂચક ઉત્તર મળતાં તેમને શ્રેષ્ઠ
ઉત્પત્તિ થાય કે જો ઉત્પત્તિ જ એકલી હોય તો કુનિયામા કાષ્ટ ચીજોના નાશ થાય જ
નહિ. આથી તેઓ શું ઉત્પત્તિ સિવાય અન્ય કંઈ છે જ નહિ એ જાણવા માટે તત્ત્વ શું
છે એ મતલબનો પ્રશ્ન પૂછે. આનો ઉત્તર ‘વિગમ’ એવો મળતાં વળી શ્રેષ્ઠ થાય કે
જો દરેક ઉત્પત્તિ યથેલી ચીજ સદંતર નાશ પામે છે, એમ જો આનો અર્થ હોય તો પછી
જગત્ ધ્વન્માકાર બને. આથી તેઓ ફરી એનો એ જ પ્રશ્ન પૂછે અને એનો ઉત્તર ‘ધ્રોબ’
એવો મળતાં તેમને એવો નિશ્ચય થઈ જાય કે “યત્ત સત્ત તદુત્પાદગ્ધયમૌઘ્યપુત્તમ્, બન્યપા વસ્તુનઃ
સત્તાડયોગાદ્” અર્થાત્ જે વિષયો છે તે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુલતાથી યુક્ત છે, જો એમ
ન હોય તો વસ્તુની વિષયમતતા જ સંભવતી નથી.^૧

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થઈ ગયા પછી અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયા બાદ ગણધરને
પ્રાથમિક પ્રશ્ન કરવાનું ન રહે તે સ્વાભાવિક જ છે. અત્રે જો પ્રશ્ન ઉપરિચિત્ત યથા શકે કે
તીર્થંકર પહેલી જ વાર કેમ ત્રણ ખરો ન કર્યાં? આનો ઉત્તર એમ સંભવે કે તેમ કરવાથી
કદાચ વસ્તુસ્થિતિ પૂરેપૂરી ન સમજાય એટલે કદકે કદકે ઉત્તર આપી પ્રશ્નકર્તાને વિચાર કર-
વાનો સમય આપવો ઠીક એવો તેમનો હેતુ હોય; અથવા તો ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ એ
ત્રણને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવા માટે ત્રણ ઉત્તરો તેઓ આપતા હશે; અથવા તો વિવિધ જિજ્ઞાસા
મથક કરવા માટે તેઓ તેમ કરતા હશે.

ગણધરને હાથે દ્વાદશાંગી રચાય તે પૂર્વે તેઓ કેવી રીતે અને સા કા પ્રશ્નો પૂછે
અને તીર્થંકર પ્રશ્ન તેના સા ઉત્તર આપે એ સંબંધમાં જે ઉપર સૂચવવામાં આવ્યું છે
જોતીબર મતને અનુસરે છે. દિગ્બરોની માન્યતા આથી જુદી છે. તેઓમાંના યજ્ઞાખરાનું
માનવું એમ જોવાય છે કે સમવસરજી રચાતાં તીર્થંકર દેવના આપે છે અને એ સમયે
તેમના સમરન સદીરમાંથી દિવ્ય જ્વનિ નીકળે છે. એ જ્વનિ કંઈ અદ્વારત્તક વાળીરૂપ હોતો
થી, તેમ છતાં ગણધરો એને સમજી શકે છે અને એના આધારે તેઓ દ્વાદશાંગી રચે છે.
તે સંબંધમાં તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક (૫. ૧૧)માં જે ઉલ્લેખ છે તે નીચે લખ્યું—

૧ વિચારો ઠાણ (રવા. ૧૦૧ સ. ૧૦૪)ની ઠીક (પત્ર ૪૮૨ અ)મત ‘પદ્મચી’

૨ આ સાથે શ્રીકલ્પસનાથપ્રબોધિની (૫. ૧૧૬)માંની લઘીત સરળપદી

“મગવદંતર્થજ્ઞાદિમવન્નિગંતવામદ્વ્યાપ્ત્યવિમલચલિત્વપ્રજ્ઞાલિતાંતઃકરણેતુલ્યપરિશયદ્વિયુક્તૈર્ગધર્-
રતુરમૃતમંથરચનં, આચારાદિદ્વાદશવિધમંગપ્રવિષ્ટમિત્યુચ્યતે ।”

આનો અર્થ એ છે કે ભગવાન અરિહંત સર્વગ્રંથ હિંમવાન (પવર્ત)માંથી નીક-
ળેલી વાણીરૂપ ગંગારૂપ અર્થના નિર્મળ જળથી ધોવાયેલાં અંતઃકરણવાળા અને યુદ્ધિના
અતિશયરૂપ અદ્વિધી યુક્ત એવા ગણધરો યાદ કરીને જે અંથો રચે છે તે આચાર વગેરે
બાર જાતનું અંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય છે.

વિશેષમાં યાપનીય યતિઓના અગ્રણી સમાન શાક્ટાયને પણ પ્રવર્તમાન શ્રુતને
ઉદ્દેશીને શ્રીમહાવીરસ્વામીને સ્વપરદર્શનને લગતાં તમામ શાસ્ત્રોના જ્ઞાનના કારણરૂપ ગણ્યા
છે. આ હકીકત નંદીસુતની શ્રીમલયગિરિસંસ્કૃત ટીકા (પત્ર ૧૬ અ)માં નીચે મુજબ
દર્શવાયેલી છે:—

“શાક્ટાયનોડવિ યાપનીયયતિપ્રામાણીઃ સ્વોપદ્રશ્યશ્ચાનુશાસનવૃતાવાદૌ મગવતઃ
રતુતિમેવમાદ—

‘શ્રીચીરમમૃતં જ્યોતિર્નસ્વાડડિં સર્વવેદવામ્’

અર્થ એવાલક્ષણા વ્યાખ્યા—‘સર્વવેદસાં’ સર્વજ્ઞાનાનાં સ્વપરદર્શનસ્વસ્થચકલશાસ્ત્રાનુસંપરિજ્ઞાનામ્
‘માદિ’ પ્રમથં પ્રથમમુરવત્તિકારણમિતિ ।”

આ ઉપરથી એ વાત તો નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ થાય છે કે તીર્થંકર પ્રભુની વાણી
અક્ષરાત્મક હો કે નિરક્ષરાત્મક (નિરક્ષરી) હો, પરંતુ એના આધારે ગણધરો દ્વાદશાંગી રચે છે,
એ ખાખત તો ચેતાંબરોને તેમ જ દિગંબરોને પણ માન્ય છે જ.

આ પ્રમાણે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરાય તે પૂર્વે નીચે મુજબ પ્રશ્ન સ્ફુરે એમ જણાય છે
એટલે તેની અત્ર નોંધ લઈ લે—

(૧) તીર્થંકરની દેશના જે ગણધરે પૂરેપૂરી ન સાંભળી હોય તેમના જ સંબંધમાં
નિપચાનો અવકાશ છે કે કેમ?

(૨) નિપચા વિના એટલે કે ગણધર પ્રશ્ન ન પૂછે તો પણ તીર્થંકર ત્રિપદીની પ્રરૂપણા કરે ?

(૩) દ્વાદશાંગીની રચનાનો હેતુ ગણધરનામકર્મનો વિપાક છે કે તીર્થંકર તરફથી એ
સંબંધમાં કોઈ પ્રેરણા-કરાય છે ?

આના ઉત્તરો આધારે તો અને નીચે મુજબ સૂચે છે:—

(૧) દેશના પૂરેપૂરી સાંભળી હોય તોપણ નિપચા સંભવે છે.

(૨) નિપચા વિના, તીર્થંકર ત્રિપદી કહે એમ માનવા જતાં તો તેનું કારણ વિચારતું
ખાખી રહે છે.

(૩) દ્વાદશાંગીની રચના તીર્થંકરની પ્રેરણાનું ફળ હોય એમ લાગતું નથી એટલે એ
ગણધરનામકર્મના વિપાકરૂપ હોય એમ લાગે છે.

પ્રકરણ ૩ જી

પ્રવર્તમાન શાસનની ઠાઠશાંગીની રચના અને રચાપના

આપણે ખીજા પ્રકરણમાં ઠાઠશાંગીના ઉદ્ભવ વિષે સામાન્યતઃ વિચાર કરી ગયા અને સાથે સાથે શ્રીધ્વન્દુભૂતિને દાથે રચાયેલી ઠાઠશાંગીની રચના વિષે પણ થોડોક ઊઠાવેલું કરી રચા એટલે હવે અહીં એ સંબંધમાં તેમ જ અન્ય ગણધરોની ઠાઠશાંગીના સંબંધમાં પણ વિસ્તારથી આપણે વિચાર કરીશું.

રચનારથેષ્ઠ ઇત્યાદિ-શ્રીમહાવીરસ્વામીનું પ્રથમ સમવસરણ ત્યાં તેમને કેવલ-જ્ઞાન થયું હતું ત્યાં જ એટલે કે વજ્રપાલિકા નહીના ઉત્તર તટ ઉપર રચાયું હતું. ત્યાર બાદ ખીજું સમવસરણ અપાપાપુરીમાં આવેલા 'મહાસેન' વનમાં રચાયું. ત્યાં જ પ્રભુએ દેહના આપવા મંદી. એવામાં શ્રીધ્વન્દુભૂતિ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે પોતાની શંકાનું સમાધાન થતાં પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી ત્યાર પછી શ્રીઅગ્નિભૂતિ વગેરે દશ બ્રાહ્મણો આવ્યા અને તેમણે પણ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.^૧ આ પ્રમાણે એ અગારે દીક્ષિત થતાં તેમને ગણધરપદ આપવામાં આવ્યું અને તેઓ ગણધર બન્યા.

રચતુર્વિધ સંધની રચાપના થયા બાદ-તીથે રચાયા પછી શ્રીમહાવીરસ્વામીએ પોતાના એ અગારે ગણધરોને સાર્વ સિદ્ધાન્તની ચાવી બતાવી. એટલે એ પ્રત્યેક ગણધરે 'સુદર્ભ'માં ઠાઠશાંગી રચી આ પ્રમાણે જે એકંદર ૧૧ ઠાઠશાંગીઓ રચાઈ તેમાં પહેલા સાત ગણધરોની સૂત્રવાચના એક ખીજાથી ભિન્ન બની, ત્યારે શ્રીઅર્કપિત અને શ્રીઅમલભ્રાતાની તેમ જ શ્રીમેતાર્કની અને શ્રીપ્રભાસની પણ સૂત્રવાચના સમાન બની.^૨ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અર્ધદિગ્ધિએ તો

૧ આનું રથુત્તર ૨૫૩ થે' ન્યાયકુસુમારજિ (સદ. ૧, ગ્રંથ. ૫)ના ૨૫૫૧૧૩ (૫ ૨૧-૨૨)માં ૨૧૫ કહ્યું છે.

૨ આના સમર્પનરૂપે ત્રિપટિશાલાકાપુરપથવિર (પ. ૧૦, સ. ૫)નું નિમ્નલિખિત પદ ૬૧ રથ કકે છું:-

"જાતે સદે ચતુર્થેષ્ઠ પ્રોવ્યોત્પાદવ્યયામિકામ્ ।

ઇન્દ્રભૂતિપ્રજ્ઞાતીનાં ત્રિપદી વ્યાહરત પ્રમુઃ ॥ ૧૧૫ ॥"

૩ આથી તો 'આદ્ય' તરીકે એમને વિઆદ્યપદ્મભૂતિ (શ. ૧, ક. ૧, સુ. ૫)માં જોગબાબા ઉ. એની પૂત્તિમાં શ્રીઅભયદેવચરિત્રે કહ્યું પણ છે કે:-

"ભાદગરે સિ ભાદો-જયમતઃ સુતપર્વમાસારાદિનવગ્ધવકં કયોતિ-પ્રદર્શનવાદયારેન પ્રણવતીત્યેવશીલ ભાદિકરઃ"

૪ જુઓ ૧૫મા પૃષ્ઠવત ઇડી કાલેજ તેમ જ ન. એ. ઉદ્દેશ.

૫ "એવં રચદતો તેષાં સતાનો મગવારિનમ્ ।

પરશ્વશમજાવન્ત વિમિન્નોઃ સુતવાચનાઃ ॥ ૧૦૩ ॥

યકગિપતા-ડહલામ્નાત્રી. શ્રીમેતાર્ક-પ્રમાસરલોઃ ।

પરશ્વશમજાવન્ત સરથા એવ ચાવના ॥ ૧૦૪ ॥

શ્રીચોરન.પરશ્વ શનધરેષ્ઠેષ્ઠાદયરશિ ।

દ્રવોદ્ધવોશાંચનલોઃ સામવાદવન્ત મળા નવ ॥ ૧૦૫ ॥"

—ત્રિપટિ (પ. ૧૦, સ. ૫)

અગ્યારે દ્વાદશાંગી પ્રાચીન સમાન અને જ, પરંતુ શબ્દદ્વિએ પણ એ એ દ્વાદશાંગીઓ સમાન બની એટલે કે શાબ્દિક રચનાની અપેક્ષાએ નવ જ દ્વાદશાંગી બિન બની આથી તો ગણધરોની સખ્યા અગ્યારની હોવા છતાં ગણુ તો નવ જ થયા આપરસસયસુતની સુધિણી ૩૩૭મા પત્રમા આ સબંધમા નીચે મુજબ ઉદ્દેખ છે —

“અર્કપિય-અયલભાતોગ ઇગો ગળો, મેયજ્ઞ-પમાસાગ ઇગો ગળો, એ જવ ગળા હોત ।”

ઉપર્યુક્ત ૧૧ ગણુધરોની નિપઘાતિના સમધમા વિગેરે વિચાર કરવામા મહાયક થઇ પડે એ માટે આની પછી તરત જ અપાયેલી પંક્તિઓ અત્ર હું રજુ કરુ છું —

‘જદા ય ગળહરા સુએ પવ્યજિતા તાહે કિર ઇગનિસેજાઇ ઇગારસ અગાનિ ચોદ્ધર્દિ ચોદ્ધ પુલ્કાનિ, એ તા અગવતા અત્યો કહિતો, તાહે અગવતો ઇગવાસે સુત કરેતિ, ત અન્નરેદિ પવેદિ ધન્નરેદિ સમ, પન્ના સામી જલ્લ જલિતો ગળો રલ્લ લલિત અપુજાગતિ, જાતીઇ સુહર્મ કરેતિ રલ્લ મહલ્લ બાલય, એતો સિત્થ હોદિતિ સિ ।”

અતુ તાત્પર્ય એ છે કે સર્વે ગણુધરોએ દીક્ષા લીધી ત્યાં પછી એક નિપઘાતપ્ર અન્ન પૂજાત ૧૧ અંગોનો અર્થ અને ત્યાર બાદ ચૌ નિપઘાતપ્ર ચૌદ ાના પૂજાતા ૧૪ પૂર્વોનો અર્થ પ્રભુએ કહ્યો તેમ થતા પ્રભુની એક બાજુએ અક્ષર, પદ અને વ્યજનથી સુક્ત સૂત રચાવા મહાયુ આ તેમ જ ૫ ૧૨-૧૬મા આવી ગયેલા અને આગળ ઉપર આવનારા ઉદ્દેષોનો વિચાર કરતા નીચે મુજબ અન્નપરપરા ઉદ્ભવે છે —

(૧) બીજા પ્રકરણ (૫ ૧૨-૧૪)મા આપણે જોઇ ગયા તેમ તો શ્રીધન્દભૂતિ માટે તથુ જ નિપઘાનો ઉદ્દેખ છે તો પછી અહીં અર્વ ગણુધરોને ઉદ્દગીને પન્ન કેમ લી છે ?

(૨) ઉપર જે પદર નિપઘાનો નિર્દેશ છે તે કયા ગણુધરને આપીને સમજવાનો ?

(૩) એ પદર નિપઘા પૈકી દરેકને લગતો ઉત્તર શો છે ?

(૪) પ્રભુ પાસેથી કેવળ ત્રિપદી સાબળાને^૧ કે એતુ ઉદાહરણુ પથુ^૨ સાબળાને કે ૧૧ અંગોનો અને ૧૪ પૂર્વોનો અર્થ સાબળાને^૩ કે પૂર્વગત યુનનો અર્થ સાબળાને^૪ ગણુધરો દ્વાદશાંગી રચે ?

આપણે આ પ્રત્યેકનો ઉત્તર ક્રમશઃ વિચારીશુ આપરસસયસુતની સુધિણ (પત્ર ૩૭૦)માં અને અન્યત્ર પણ એ વાત તો સ્પષ્ટ રીતે નિર્દેશાયેલી જ છે કે શ્રીધન્દભૂતિની તથુ જ નિપઘા છે વિશેષમા એની વિગ્દ જતો કોઇ પણ ઉદ્દેખ મારા જોવામણુવામા નથી એટલે ૧૫ નિપઘાનો ઉદ્દેખ અન્ય કોઇ ગણુધર પરત્વે હોય એમ જણાય છે

આપરસસયસુતની સુધિણ (પત્ર ૩૭૦)મા “સેષાગ બનિવતા નિસેજતા”^૫ એમ જે કહ્યું

૧ જીઓ ૫ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬.

૨ જીઓ ૫. ૧૫

૩ જીઓ આ જ પૃષ્ઠગત ઉદ્દેખ

૪ જીઓ ૫ ૧૪ તેમ જ વિચારો અભિમાનચિ તામણિ (કા ૨, શ્લો ૧૬૦)ની રચાપદ વિગ્દિની નિમ્નવિખિત પંક્તિ —

• ‘સવહિમ્ય પૂર્વ સીવકેરમિહિતવાર પુર્વાનિ”

૫ જીઓ ૫ ૧૪.

છે તે ઉપરથી એ દક્ષિત થાય છે કે શ્રીધન્દ્રભૂતિ સિવાયના ગણધરોની નિપદાઓ અનિયત છે એટલે કે એ ગણધરોની નિપદાની સંખ્યા ત્રણની જ નિયત નથી. આ સાથે, એકંદર પંદર નિપદાઓનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે શ્રીધન્દ્રભૂતિ સિવાયના કોઈ એક ગણધરની તો નિપદા પંદર^૧ હશે જ, પણ તે કોની તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

પંદર નિપદાઓને લગતા ઉત્તરો કયા છે તે સંબંધમાં કોઈ ઉદ્દેશ્ય મારા જોવા-જાણવામાં નથી, પરંતુ એ ઉત્તરોમાં ત્રિપદીને કોઈ પણ રીતે વિશિષ્ટ સ્થાન હશે જ એમ લાગે છે. કદાચ એમ પણ હોય કે ત્રિપદીગત એકનું એક પદ પાંચ વાર ઉત્તરરૂપે કહેવાયું હોય. ગમે તેમ હો. પણ ત્રણ નિપદાને બદલે જ ગણધરને ઉદ્દેશીને પંદર નિપદાનો ઉદ્દેશ્ય છે તે તેમની હુદ્દિ શ્રીધન્દ્રભૂતિની હુદ્દિ કરતાં મંદ હોય એમ સૂચવે છે.

ત્રિપદી એ સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું બીજ છે. એ બીજ પદ્ધતિવત્ થતાં એનું પૂર્વગત શ્રુતરૂપ આઠ અને છે અને એ આઠમાંથી ૭૭૨ વસ્તુઓ લઈ અગ્નિયાર અંગ રચી શકાય છે. આ રીતે વિચારાતાં એવા પ્રશ્નમાં સૂચવેલા તમામ ચિકિત્સા ધરી થકે છે.

બારમા અંગના વિભાગોની રચના અને સ્થાપના—નંદીસુત (સ. ૫૭^૨)માં પરિક્રમ, સુત, પુલ્કગય, અણુઓગ અને ચુલિયા એ ક્રમપૂર્વક દ્વિદિવાયતા પાંચ વિભાગોનો નિર્દેશ છે, બારે અભિધાનચિન્તામણિ (કા. ૨, સ્થો. ૧૬૦)^૩, કમ્ભવિધાગ (નબ્ય)ની સ્વોપદ્ય વિવૃતિ (પૂ. ૧૭)^૪ અને લોકપ્રકાશ (મ. ૩, સ્થો. ૫૬૩)^૫ તેમ જ તત્ત્વાર્થ-રાજ્યપાતિક^૬ (પૂ. ૧૧)માં પુલ્કગય (પૂર્વગત)ને ઓથું^૭ સ્થાન અને અણુઓગ (અનુયોગ)ને ત્રીજું^૮ સ્થાન અપાયેલ છે, અને બાકીના વિભાગોનો ક્રમ તો એનો એ છે. આ પ્રમાણે પુલ્કગય અને અણુઓગના ક્રમ પરત્વે મતભેદ જોવાય છે. વિશેષમાં ‘અણુઓગ’ને બદલે પુલ્કાણુઓગ^૯ અને અનુયોગને બદલે ‘પ્રથમાનુયોગ’^{૧૦} એમ નામાંતર ઉપલબ્ધ થાય છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં એ પ્રશ્ન રહે છે કે પરિક્રમાદિ પાંચ વિભાગો કયા ક્રમથી રચાયા હશે? આનો ઉત્તર એ રીતે આપી શકાય તેમ છે:—

(૧) તીર્થ કરે પ્રથમ પૂર્વો કલાં વાસ્તે જ એ ‘પૂર્વો’ કહેવાય છે એમ માનનારા

૧ આ વધારેમાં વધારે નિપદાસૂચક અંક હોય એમ જણાય છે.

૨ પ્રસૂત પદ્ધિ નીચે મુજબ છે:—

‘સે કિ ઈ દિદિવાય ? દિદિવાય જ સમમાવપરુવા આપવિષદ, સે લમાલજો પંચવિદે વમતે, લંદ્દા-પરિક્રમે ૧ સુતાર્દ ૨ પુલ્કગય ૩ અણુઓગ ૪ ચુલિયા ૫ પદ્મ’

૩ જુઓ પૂ. ૧૧.

૪ ‘પરિક્રમ ૧ સુત ૨ પુલ્કાણુઓગ ૩ પુલ્કગય ૪ ચુલિયા ૫ પદ્મ’

વળ દ્વિદિવાયમેલ સ્વરૂપ પુલ્કાર્દ પુલ્કગય ૫

૫ અભિધાનચિન્તામણિમાં ૨ પદ છે તે જ આ છે. ૧૭૭ એની પદેશનાં બે પદો પણ સમાન છે અને એ બે પદોમાં ૧૧ અંગોનાં નામ છે.

૬ ‘સ વેચવેષઃ પરિકર્મે શુભે પ્રથમ અણુઓગ પુલ્કગયે ચુલિયા ચેતિ.’

૭ જુઓ આ જ પૃષ્ઠ ‘ઓથું’ સ્થાન તેમ જ પૂ. ૨૪.

૮ જુઓ આ જ પૃષ્ઠ ‘ઓથું’ સ્થાન.

તો પરિક્રમ, સુત, પુત્રગમ, અણ્ઝોગ અને ચૂલિયા એ ક્રમે પુત્રગમ અને અણ્ઝોગના વિનિયમવાળા ક્રમે બારમું અંગ રચાયું એમ માને તો તે ખોટું નથી.

અનુયોગદ્વાર તરીકે ઉપક્રમ, નિરૂપ, અનુગમ અને નયનો જે ઉદ્દેશ્ય અને હિતાર્થ અણ્ઝોગદ્વાર, ઉત્તરજ્ઞયણસુતની શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી રનિગત્તુતિ વગેરેમાં જોવાય છે તે ઉપરથી એમ સંભાવના કરાય છે કે અણ્ઝોગને પુત્રગમ પૂર્વે સ્થાન આપનારા એ અણ્ઝોગમાં ઉપક્રમ અને નિરૂપની પ્રધાનતા માનતા હશે, અને જેઓ અણ્ઝોગને પુત્રગમ પછી સ્થાન આપે છે તેઓ અણ્ઝોગમાં અનુગમ અને નયની પ્રધાનતા માનતા હશે, કેમકે સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવા પૂર્વે ઉપક્રમ અને નિરૂપ માટે અવકાશ છે, જ્યારે એની વ્યાખ્યા કર્યા બાદ કે કરતી વેળા અનુગમ અને નય માટે અવકાશ છે.^૩

(૨) ગણધરે પ્રથમ પૂર્વ રચ્યાં એથી એ ‘પૂર્વ’ કહેવાયાં એમ માનનારાઓ કયા ક્રમે પરિક્રમાદિ વિભાગોને રચાયેલા ગણે એ વિચારતાં એમાં બે વિકલ્પ માટે અવકાશ છે:—

(અ) પ્રથમ પૂર્વ રચાયાં એનો અર્થ સીધો જ હોતાં તો એ પ્રથમ રચાયાં એમ માનવું પડે, અને એ રચાયાં બાદ પરિક્રમ, સુત, અણ્ઝોગ અને ચૂલિયા એ ચાર વિભાગો રચાયા હશે. પરિક્રમ રચ્યા વિના ગણધર જેવા વિશિષ્ટજ્ઞાની પૂર્વી રચી જ ન શકે એમ તો માનવું સમુચિત જણાવું નથી એટલે પ્રથમ વિકલ્પ તરીકે પાંચ વિભાગોનો રચનાક્રમ પુત્રગમ,

૧ “ચત્તારિ અણ્ઝોગદાયા મવેતિ, તંજહા—ઉવક્કમે ૧ નિક્કલેવે ૨ અણ્ઝગમે ૩ નયે ૪
—અણ્ઝોગદ્વાર (સ. ૫૬)

૨ “તત્પડ્ઝ્ઞવણં પદમં વિણયસુધં તસ્સુવક્કમાર્હણિ.

દારાણિ પજ્જવેલં અહિંયારો હલ્લ વિણણં ॥ ૨૮. ૧”

૩ કહેવાયું ‘તાત્પર્ય’ એ છે કે ઉપક્રમ, નિરૂપ, અનુગમ અને નયના સામાન્ય અર્થ અનુક્રમે નજીક લાવડું, સ્થાપના કરડું, અર્થ કરવો અને કયા નયની અપેક્ષાએ વસ્તુ છે તે બતાવવી એમ થાય છે.

અણ્ઝોગને ત્રીજું સ્થાન આપનારાનું કહેવું એમ સંભવે છે કે ઉપક્રમ અને નિરૂપ વિના અનુગમ અને નય માટે અવકાશ નથી. વળી ઉપક્રમ અને નિરૂપ એ પ્રાથમિક દ્વારો વિના પુત્રગમમાં પ્રવેશ થાય નહિ એટલે પ્રથમ એ બે દ્વારો શીખવવાં જોઈએ એટલે એ દૃષ્ટિએ અણ્ઝોગ પુત્રગમ પૂર્વે છે. વિશેષમાં અનુગમ અને નય માટે સંતોષચારણ પૂર્વે—પુત્રગમના અભ્યાસ વિના અવકાશ નથી એટલે ન હરકે બાકીનાં એ બે દ્વારો પુત્રગમ પછી શીખવાય છે.

અણ્ઝોગને ચોથું સ્થાન આપનારાનું કહેવું એમ સંભવે છે કે ઉપક્રમ અને નિરૂપથી કાચીસિદ્ધિ નથી, એ તો અનુગમ અને નયથી થાય છે એટલે જ્યારે એ બે દ્વારો લાજુવાય ત્યાં જ વાસ્તવિક રીતે અણ્ઝોગનું સ્થાન છે, નહિ કે પુત્રગમની પૂર્વે ઉપક્રમ અને નિરૂપ લાજુવાતાં દોષાથી ત્યાં એનું સ્થાન છે.

અતઃ એ વાત મલુ સ્પષ્ટ કરી લઈએ કે અણ્ઝોગને ત્રીજું સ્થાન આપનાર તેમ જ ચોથું સ્થાન આપનાર ઉપક્રમાદિ ચારે દ્વારો એક જ ક્રમે લાજુવે છે એટલે કે પ્રથમ ઉપક્રમ અને નિરૂપ પૂરતો અણ્ઝોગ લાજુવ્યા પછી પુત્રગમ અને પછી અનુગમ અને નય એ પૂરતો અણ્ઝોગ લાજુવે છે; પરંતુ એક તો બે પહેલાં દ્વારોને પ્રધાનતા આપવી કે છેલ્લાં બે દ્વારોને એના ઉપર અવલંબિ અને જે પ્રમાણે પ્રધાનતા અપાય તે પ્રમાણે અણ્ઝોગને પુત્રગમ પૂર્વે કે પછી સ્થાન અપાય.

આ પ્રમાણે, અણ્ઝોગના સ્થાન પરત્વેનો એક કેવી રીતે પાડવો સાચય એ પ્રત્ન વિચારવાં જોઈએ એ સ્પષ્ટ નથી. આ સ્પષ્ટ નથી.

પરિક્રમ, સુત, અણ્ણોગ અને ચૂલિયા એમ સ્વીકારાય, અને કેટલાકના મત મુજબ (જુઓ પૃ. ૨૬-૨૭) એમ બારણું અંગ પહેલું રચાયેલાં છતાં એને અભ્યાસની દૃષ્ટિએ છેલ્લું રચાન અપાયું તેમ પુનઃગમની રચના પ્રથમ થવા છતાં એને ત્રીજું કે ચોથું રચાન અપાયું હોય.

(આ) પ્રથમ પૂર્વ રચાયેલાં એટલે ખરેખર પ્રથમ પૂર્વી જ રચાયેલાં છે એમ નહિ, પરંતુ પરિક્રમાદિ જે પાંચ વિભાગો રચાયેલા તેમાં પૂર્વીનું-પુનઃગમનું રચાન અતિમહત્તરનું હોવાથી એનો નામોદ્ગ્રેષ્ઠ કરાયો છે એમ બીજો વિકલ્પ સંભવે છે.^૨ આ વિકલ્પ અનુસાર તો પાંચ વિભાગોની રચનાનો ક્રમ પરિક્રમ, સુત, પુનઃગમ, અણ્ણોગ અને ચૂલિયા એમ સંભવે છે અથવા તો અણ્ણોગને પુનઃગમ કરતાં પ્રથમ રચાન હોય એવો ક્રમ સંભવે છે.

આ ઉપરથી બારમા અંગના વિભાગોની રચના માટે ત્રણ ક્રમો રજુ કરી શકાય:—

(૧) પરિક્રમ, સુત, પુનઃગમ, અણ્ણોગ અને ચૂલિયા.

(૨) પરિક્રમ, સુત, અણ્ણોગ, પુનઃગમ અને ચૂલિયા.

(૩) પુનઃગમ, પરિક્રમ, સુત, અણ્ણોગ અને ચૂલિયા.

પરિક્રમાદિની રચાપના આશ્રીને—અભ્યાસની દૃષ્ટિએ કરાયેલી વ્યવસ્થા આશ્રીને તો મુખ્યત્વે આ ત્રણ પેઢી પહેલાં બે જ ક્રમો સ્વીકારી શકાય એમ જણાય છે.

આ પ્રમાણે પરિક્રમાદિની રચના અને રચાપના પરત્વે જે વિવિધ ક્રમો સંભવે છે તેમાં કયો ક્રમ વધારે સમુચિત જણાય છે એનો નિર્ણય કરવાનું કૌંમ હું અકુશલ પાંદકવર્ગને બળાવું છું, છતાં એ માટે જે વિચારસરણીની આવશ્યકતા છે તેમાં પરિક્રમાદિનું સ્વરૂપ સહાયક થઈ પડે તેમ જણાય છે એટલે એ હું અત્ર રજુ કરવા લલચાઉં છું.

પરિક્રમ—નંદીસુતની સુવિણના ૫૫ આ ૫૫મા આ સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ પરિક્રમ તિ જોગકરણ, જપા ગણિતરૂઢ, છોટલ પરિક્રમા તગદિતસુતાપો સેસમવિવલ્લ જોગો મવતિ, ૯૬ મહિપરિક્રમસુતરણો સેસસુતાદિદિટ્ટિયાદસુતરણ જોગો મવતિ, તે વ પરિક્રમ વિવલ્લેણિત પરિક્રમાદિવૃલ્લમેદ્યો સત્તવિધં હત્તમેદ્યો તેજીતિવિધં માત્રુઅવદાદિ, તે વ સબ્બં મુલુત્તમેદં સુતારણ્ણો જોવિહળ જપાગતસપદાતં વા રલં ”

આ સંબંધમાં નંદીસુત (મ. ૫૭)ની ‘વૃત્તિ’ (પત્ર ૨૩૮ આ)માં શ્રીમલ્લયગિરિ-ચરિત્ કહેવું નીચે મુજબ છે:—

“ તત્ર પરિક્રમં નામ યોગ્યતાપાદન સદેહુઃ જ્ઞાનમપિ પરિક્રમં, કિમુક્તં મવતિ ? સૂત્રાદિવૃદ્ધ-

૧ આ અતિમહત્તરના સમર્થનમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે સમસ્ત સુતનાં નમુનાર માટે શકી થે વાર, દુવાલસંગી ચોદનપુલ્લી જેવા ઉલ્લેખો આવશ્યકસંસ્કૃતિની નિમજ્જિતિ (મ. ૬૫૭) વગેરેમાં નજર પડે છે. ૨૫૭૨ સપ્તમાં કહ્યું તો શ્રીદગામીના નમુનાર એમ કહેવામાં ચોદપૂર્વકતા આવી જ નય છે, છતાં એનું મહત્તર સૂચવવા એનેા પૃથક્ ઉલ્લેખ કરાય છે. એમ વૈદ્યજ્ઞાનવિશારદ ન હોય એના કેટલાક વિદ્વાનોને Ph. D, D. Litt. કે એવી પદવી હોવાથી Dr. (ડૉક્ટર). કહેવામાં આવે છે અને એમના સંબંધમાં શિરોવામ વગેરેમાં ઉલ્લેખ કરતી વેળા ડૉક્ટર તેમ જ પદવી પણ સૂચવી એ પદવીનું એક રીતે મહત્તર દર્શાવાય છે તેમ જ અવધવાની શકાય. ”

૨ આ વિકલ્પ કેવળ સમર્થનને નહિ વગરી રહેવાથી સ્પષ્ટ થશે છે.

મતાનુયોગસૂત્રાર્થપ્રદ્યુત્થાપનયોગ્યતાસમર્થાનિ, તથાહિ-યથા મણિતશાસ્ત્રે મણિતશાસ્ત્રગતાયુષોદશ-
પરિકર્મપટ્ટીતસૂત્રાર્થઃ સન્ શોપમણિતશાસ્ત્રપ્રદ્યુત્થાપનયોગ્યો મવતિ, નાન્યથા, તથા મટીતવિવક્ષિતપરિકર્મસૂત્રાર્થઃ
સન્ શોપસૂત્રાર્થપટ્ટિવાદશ્રુતપ્રદ્યુત્થાપનયોગ્યો મવતિ, નેતરથા”^૧

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ મણિતશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે ‘સંકલનાદિ
પરિકર્મોનું’ જ્ઞાન અને વ્યાકરણશાસ્ત્ર માટે સંજ્ઞાદિનું જ્ઞાન આવશ્યક છે તેમ સુત્ર, પુન્યગય
દ્વ્યાદિના અભ્યાસ માટે પરિકર્મનું જ્ઞાન આવશ્યક છે.^૨ આ દૃષ્ટિએ, પરિકર્મને અભ્યાસ-
ક્રમમાં જે પ્રથમ સ્થાન આપાયેલું મનાય તો તે હિચિત છે. વિશેષમાં જેમ પશુ સમગ્રાય છે કે
ઉપયુક્ત સુવિચિત રચનારના સમયમાં એટલે કે લગભગ ખારસે વર્ષ ઉપર તો પરિકર્મને
સૂત્ર અને અર્થ જેમ ઉભય દૃષ્ટિએ નાશ થઇ જ ગયો હતો.

સુત્ર—પરિકર્મની પેઠે આ સુત્રના સ્વરૂપ માટે પશુ નંદીમુત્તની સુવિચિત પદમા
પત્રગત ઉદ્દેશ્ય જોઇ લઇએ:—

“વાવીસં સુત્તાઈ, સ્વવદ્વાળ સ્વવપજવાળ સ્વવનયાળ સ્વવમંગલિકાળવદંસગાનિ, સ્વવસ્થ
નયગતસ્થ યડત્વસ્થ સૂયગ તિ સૂયગતો સુત્તા મણિતા જઘામિષાળત્યાતો, તે ય દ્વાગિ સુત્તાપતો
ચોદ્ધિળ્ળા જઘાગતસપ્ર(પ)દાયતો ચોદ્ધિવા”

નંદીમુત્તની શ્રીમલ્લયગિરિસંસ્કૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૩૯ આ)માં આ સંબંધમાં નીચે
મુજબ ઉદ્દેશ્ય છે:—

“તાનિ ય સુત્તાઈ સ્વવદ્વાળ સ્વવપજવાળ સ્વવનયાળ સ્વવમંગલિકાળવદંસગાનિ ।
સ્વવસ્થ પુવ્વગયસ્થ મુવસ્થ અત્યસ્થ ય સૂયગ તિ સૂયગતાવ (વા) સુયા મણિયા જઘામિષાળત્યા”

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે સુત્ર અને પુન્યગયને પરસ્પર ગાઠ સંબંધ છે,
કેમકે એ સુતરૂપ વિભાગ સમસ્ત પુન્યગયના સૂત્રોનો તેમ જ અર્થોનો દ્યોતક છે. વિશેષમાં
જેમ વિચારાલ્પદશ્યુત્તિના શતકોની આદિમાં સપ્રકાશક ગાથા જોવાય છે તેમ આ સુત્ર
વિભાગમાં પશુ એની ગાથાઓ દશે અદ્યતન આ તો ખારી એક કલ્પના છે.

પુન્યગય—નંદીમુત્તની સુવિચિત પદમા તથા ૫૭મા પત્રમાં આનું સ્વરૂપ નીચે
મુજબ દર્શાવાયું છે:—

“એ કિં ત પુન્યગય ? કમ્હા પુન્યગત તિ ? ઉચ્ચતે-જમ્હા તિત્થકરો તિત્થપવત્તળકાલે
મળહરા સ્વવસુત્તાપારત્તળતો પુન્ય પુન્યગતસુત્તત્થ માસદ્ધ તમ્હા પુન્ય તિ મણિતા, મળહરા સુત્તરવળ
કરેન્ના આયારાદમ્મળ કરેતિ ઠરેતિ ય, અગ્ગપિયમતેજ પુળ પુન્યગતસુત્ત થો પુન્ય મરદતા માસિયા
મળહરેહિ વિ પુન્યગત ચેવ પુન્ય રદ્ધ પચ્છા આયારાદ, એવમુત્તો ચેદર આદ-ળણ પુવ્વાપાવિવદ્ધ,
કમ્હા ? આયારણિજ્ઞુત્તીણ મણિત-‘સલ્લેધિ આવાગેઠ ગાદા, આવાર્પાદ-પત્તમુત્ત, કિંતુ ઠાવળા,
દમ્ પુળ મન્નરવળળ પડુચ મણિત, પુન્ય પુવ્વા ક્તા દત્તવર્થ.”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ સૂચિકારનું માનનું એક તો એ છે કે તીર્થ કરે પ્રથમ

૧ આ પછી ઉપયુક્ત નૂંબિનો પાઠ કંઈક ફેરાર સાથે નવરે પડે છે.

૨ આ સંબંધમાં જુઓ સરતિક મણિતસિલ્લકની મારી અમેલ પ્રસ્તાવના (૫ ૧૨).

૩ નુબો દસમા પૃષ્ઠના સાતમું ટિપ્પણ.

૪ વિચારો આયારણિજ્ઞુત્તિની આદિમાં ગાથા.

પર્વ કલાં વારતે એનું એ નામ પડ્યું. ખીન્નું બારે અંગની રચના આચાર આદિના ક્રમે થયેલી છે (બારમા અંગના પાંચ વિભાગોની રચના પણ પરિક્રમ્મ આદિના ક્રમે થયેલી છે એમ પણ તેમનું માનવું હોય એમ લાગે છે). ત્રીજું તેમણે સૂચ્ય્યા મુજબ આ સંબંધમાં એ મતાંતર છે કે સૌથી પ્રથમ પૂર્વ રચાયાં અને અંગોની રચાવના કરતી વેળા બારમું અંગ છેલ્લું રચાયું.

અલ્પઓગ—નંદીમુત્તની સુવિશુના પાંચ પત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ નિર્દેશ છે:—

“અણુયોગોત્તિ અણુયોગ इत्येतत्, અણુયોગ યોગ અણુયોગ इत्येवं सर्व एव सूत्रार्थो वाच्यः, इह अन्ममेदपर्यायशिष्टादિયોગः, विवक्षितोऽणुयોगो वाच्यः, स च द्विविधो मूलपटमाणुयોगो गण्डिका-विशिष्टश्च”

આ સંબંધમાં નંદીમુત્ત (સ. ૫૭)ની વૃત્તિ(પત્ર ૨૪૧ આ-૨૪૨ અ)માં શ્રીમલ્લય-ગિરિસુરિએ ને કહ્યું છે તે નોંધી લઈએ:—

“अथ कोऽयमणुयोगः? अणुरूपोऽणुकूलो वा योगोऽणुयोगः-सूत्रस्य स्वनामिधेयेन चार्द्धमणुरूपः सम्बन्धः”

આ ઉપરથી જણાય છે કે સૂત્રનો તેના અભિધેય અર્થોત વાચ્ય સાથે સંબંધ બતાવવાનું કાર્ય અણુયોગ કરે છે. અહીં સૂત્રથી જોનાં સૂત્ર લેવાં તેનો ઉદ્દેશ્ય નથી, છતાં તે પરિક્રમ્મ કે સૂત્રનાં નાંદિ, પરંતુ પુનઃગમનાં હોય એમ જણાય છે.

સૂત્રિયા—આના સ્વરૂપ પરંતુ નંદીમુત્તની સુવિશુ (પત્ર ૧૧)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“चूळ त्रि सिहरं दिट्टिवाति तं परिक्रमस्तपुष्पपुष्पाणुयोगे य मणितं, ता य चूलाओ आदिषुपुष्पाण चण्हं, चूळवत्पू मणितातो वेव सवुवरि खिता पटिचंदि यं, अतो ते सुतरस्वयचूलं इव चूला, तेहि जहहमेणं संखा:—

“चतु बारस अह इसय मवंति चूदा चण्ह पुष्पाण ।

एए य चूलवत्पू कण्ठुवरि किल पटिचत्ति ॥”

સુવિશુમાંનો આ મુદ્રિત પાક અશુદ્ધ જણાય છે એથી નંદીમુત્તની વૃત્તિ (પત્ર ૨૪૧ અ)માં શ્રીમલ્લયગિરિસુરિએ કરેલા નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ નોંધવો દુરસ્ત જણાય છે:—

“तथा बाह वर्णिज्जत्-‘दिट्टिवापि तं परिक्रमस्तपुष्पाणुयोगे न मणितं तं चूलासु मणितं’... एताव् चस्त्यापि दृष्टिवाद्दस्योपरि किल स्वापिशास्त्रेण च पटपण्डे”

આ ઉપરથી આપણે ચાર બાબનો તારવી સમજીએ છીએ:—

(૧) પરિક્રમ્મ, સૂત્ર, પુનઃ અને પુન્યાલ્પઓગ માને અલ્પઓગમાં ને કહેવાયું નથી તે સૂલાઓમાં અર્થોત સૂત્રિયામાં કહેવાયું છે.

(૨) પ્રથમના ચાર પૂર્વોને જ સૂત્રિયા છે.

(૩) એ સૂત્રિયા એ પ્રથમના ચાર પૂર્વોનાં ચૂલાવત્તુઓ છે.

(૪) ચૂંટણીને જે પાંચથું સ્થાન અપાયું છે તે રચનાની દૃષ્ટિએ અને સ્થાપનાની દૃષ્ટિએ—અભ્યાસની દૃષ્ટિએ પણ છે.

જેમ વ્યાકરણમાં સંજ્ઞાપ્રકરણ પ્રારંભમાં હોવા છતાં એમાં તદ્દિત, સમાસ, કૃદંત ઇત્યાદિને લગતાં પ્રકરણો આગળ ઉપર અપાયેલા એવાય છે તેમ પરિક્રમના સંબંધમાં પણ કંઈક કહેવાનું રહી અત્યંત હોય કે બહુ ઇરાદાપૂર્વક બાકી રખાયું હોય તો તેને ચૂંટણીમાં સ્થાન સંભવે છે. એવી રીતે સુત, પુસ્તકગ્રંથ અને અણુઓગને ઉદ્દેશીને પણ ચૂંટણી સંભવે છે; અને એક રીતે વિચારતાં પુસ્તકગ્રંથ માટે તો ચૂંટણી છે જ.

આ સંબંધમાં આપણે શ્રીસિદ્ધચંદ્ર (વ. ૪, અં. ૧૭, પૃ. ૪૦૨-૪૦૩)માંથી નીચે મુજબની પંક્તિઓ પણ વિચારી લઈશું:—

“જે કે ચૂંટણીવસ્તુ દરેક પૂર્વની જુદી જુદી છે તે તે પૂર્વની સાથેજ તે તે પૂર્વની ચૂંટણી છે, પણ જેમ આચાર્યશાસ્ત્રને આદર હનર પદવાળું માન્યું તેમાં માત્ર પ્રથમ શ્રુતકર્મનું જ માન લીધું, તેવી રીતે પૂર્વોનું માન વિગેરે ચૂંટણીવસ્તુ શિવાય લીધું હોય તે ચૂંટણી નામનો દૃષ્ટિવાદનો પાંચમો ભેદ ગણાય છે. આ ઉપરથી સુત ગાનના ‘વીણ ભેદોનું’ વર્ણન કરતાં પરિકર્મ અને પરિકર્મસમાસ અને ચૂંટણી, ચૂંટણીસમાસ એવા ભેદો કેમ ન ગણાય? એવી શંકાને સ્થાન નહિ રહે, કેમકે તે બધા પૂર્વજાતને અંગે રહેલા છે અને વસ્તુ, પ્રાભુત વગેરે પૂર્વ અને પૂર્વના પેદાભેદો તો વીણ ભેદમાં મણેલા જ છે. અર્થાત્ બારમું આખું અંગ જે દૃષ્ટિવાદ તે બધું ચોદ પૂર્વને અવલંબીને રહેલું છે અને તેથી એક, નવ, દસ કે અઠેદ પૂર્વધરની હકીકત શાસ્ત્રોમાં આવે છે, પણ પરિકર્મધર, સૂતધર, પૂર્વાતુયોગધર કે ચૂંટણીધર વગેરે હકીકત આવતી નથી. આવી રીતે દૃષ્ટિવાદની રચના થયા પછી શ્રીઓ અને અદ્ય હૃદિવાળા માટે આચાર્યશાસ્ત્ર આદિ અંગોની રચના કરાઈ છે. આ વસ્તુ બારીક દૃષ્ટિથી વિચારીશો તો માલમ પડશે કે જે જે વિશેષ જ્ઞાતાંતો ઉદાહરણ તરીકેનાં છે, તેમાં ગણધરપદની પછીનાં પણ ઉદાહરણો નવાં પછી ગણધરોજ ગોઠવે છે. એટલે તીર્થસ્થાપના વખતે સ્થાયેષ અંગાદિમા આ દૃષ્ટાન્તો હતા એમ માનવાની ફરજ પડે તેમ નથી.”

દ્વાદશાંગીની રચના અને સ્થાપનાના ક્રમ સંબંધી મતાંતરો:—આપણે ૭૬૧ પૃષ્ઠમા બાર અંગોનો જે ક્રમે ઉલ્લેખ જોઈ ગયા તે જ ક્રમે તે સ્થાપના છે અને સ્થાપના પણ એમ કેટલક માને છે, બધારે કેટલાક એ એનો સ્થાપનાક્રમ છે, નહિ કે રચનાક્રમ એમ પ્રતિપાદન કરે છે. આ મતાંતરો કેટલાં પ્રચીન છે અને એ સંબંધમાં શા નિશ્ચિત ઉલ્લેખ મળી શકે છે તે આપણે હવે જોઈ લઈએ આપણે નંદીસુતની યુદ્ધિય (પત્ર ૫૬-૫૭)ગત ઉલ્લેખ તો ૩૩મા પૃષ્ઠમા જોઈ ગયા છીએ એટલે અહીં એ સિદ્ધાંતના ઉલ્લેખો નોંધીશું:—

૧ આ માટે જુઓ આદ્યંત દર્શન દીપિકા ૧૫. ૨૩૦ તેમ જ ૨૩૫-૨૩૭).

૨ ‘સાદ્યોમન્દમૂર્છાનાં ત્રણ ચારત્રયલક્ષણામ્.’

અનુષ્ટાપ્ય સત્ત્વજો સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥’

— દસરેવાતિયનુસારની શ્રીમદ્વિભક્તિસંહિતા દીકમવ અવતરણ

૩ રચના બાદ તરત જ ચલણી સ્થાપના વિષે અત્ર વિચાર કરાય છે, નહિ કે પુરતપરોદશ સમયની એનો વિચાર તો આગળ ઉપર કરાયો.

૪ નંદીસુતની શ્રીમલયજિરિસંહિતા ચંદ્રિત (પત્ર ૨૩૮ આ)માં આ જ ઉલ્લેખ કદાચ શાબ્દિક ભાષ્યમાં જોવાય છે.

(૧) તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર- (અ. ૧, સુ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિદૃત ટીકાના ૬૪મા પૃષ્ઠમાં જે નીચે મુજબની પંક્તિ જોવાય છે તે ૬૫૨થી પૂર્વી પ્રથમ રચામાં એમ ફલિત થાય છે:—

" પૂર્વાણિ દૃષ્ટિપાતાન્તઃપાતીનિ પૂર્વે પ્રણયનાત "

(૨) નંદીમુક્ત (સુ. ૫૭)ના શ્રીમહાધર્મિનિસંગિદૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૪૦આ)માં બંને મત નીચે મુજબ નોંધાયેલા છે:—

"કદ તીર્થેકરસ્તીર્થપ્રવર્તનકાલે ગળધરાણ સ્વકલક્રુતાપાવિત્ત્વજનસમર્થમધિકૃત્ય પૂર્વે પૂર્વગત(ત)- સૂત્રાર્થે આપતે, તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર- (અ. ૧, સુ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિદૃત ટીકાના ૬૪મા પૃષ્ઠમાં જે નીચે મુજબની પંક્તિ જોવાય છે તે ૬૫૨થી પૂર્વી પ્રથમ રચામાં એમ ફલિત થાય છે:—

(૩) સુમવાયની ટીકા (પત્ર ૧૩૬ આ અને ૧૩૭ અ)માં શ્રીમહાધર્મિનિસંગિદૃત (પત્ર ૨૪૦ આ)માં બંને મત નીચે મુજબ નોંધાયેલા છે:—

"અથ કિં તત્ પૂર્વગત? ઉચ્યતે, વસ્માત્તીર્થેકરઃ તીર્થપ્રવર્તનકાલે ગળધરાણ સ્વકલક્રુતાપાવિત્ત્વજનસમર્થમધિકૃત્ય પૂર્વે પૂર્વગત સૂત્રાર્થે આપતે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર- (અ. ૧, સુ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિદૃત ટીકાના ૬૪મા પૃષ્ઠમાં જે નીચે મુજબની પંક્તિ જોવાય છે તે ૬૫૨થી પૂર્વી પ્રથમ રચામાં એમ ફલિત થાય છે:—

(૪) ત્રિષ્ટિક્ષણાકાપુરુષવચનિ (પ. ૧૦, અ. ૫)માં સૌથી પ્રથમ પૂર્વી પ્રથમ રચામાં એમ ફલિત થાય છે:—

" સૂત્રિતાનિ ગળધરોદ્દેશ્યઃ પૂર્વમેવ થત ।

પૂર્વાણીત્યત્રિવીચન્તે તેનેતાનિ ચતુર્દશ ॥ ૧૭૨ ॥ "

(૫) પત્રપદ્મસાગર-દ્વારની શ્રીસિદ્ધસેનગણિદૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૮ આ)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

"નતુ પૂર્વાણીતિ કઃ શબ્દાર્થઃ? ઉચ્યતે, વસ્માત્ તીર્થેકરસ્તીર્થપ્રવર્તનકાલે ગળધરાણ સ્વકલક્રુતાપાવિત્ત્વજનસમર્થમધિકૃત્ય પૂર્વે પૂર્વગત સૂત્રાર્થે આપતે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર- (અ. ૧, સુ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિદૃત ટીકાના ૬૪મા પૃષ્ઠમાં જે નીચે મુજબની પંક્તિ જોવાય છે તે ૬૫૨થી પૂર્વી પ્રથમ રચામાં એમ ફલિત થાય છે:—

૧ આ ૬૫૨થી એવા પ્રથમ ૬૬૫૭ કાંઈને ૨૬૨૬ કે તીર્થેકર પાસેથી ત્રિપરી મેળવીને અધ્યક્ષ દ્વાદશાંશી રમે છે કે પૂર્વગતના સૂત્રાર્થે આલેખને તેઓ તેમ કરે છે કે અન્યો જણને છે કે પૂર્વગતના સૂત્રાર્થે બીજા ત્રિપરી છે એટલે બંને વગીક્તો થઈ શકે છે. જુઓ પૃ. ૨૦

૨ આપાશનિજ્ઞાપ્તિ (અ. ૧)

‘અર્થેષિ આચારા’ इत्यादि तत्कथम् ? उच्यते, तत्र स्यात्तन्मात्रित्य तथोक्त इह तु अक्षररचना-
मनिरूप गणित पूर्व पूर्वाणि कृत्वातीति ।”

(૧) શ્રોતિદ્વયક (વ. ૪, અ. ૯)માં પ્રસિદ્ધ થયેલા “આવશ્યકમત્ર અને તેની નિયુક્તિ” એ લેખમાની નીચે મુજબની પંક્તિઓ પરથી સૌથી પ્રથમ પૂર્વ રચાયાં એ હકાકત જોવા છે: “અંગપ્રવિષ્ટ એવા બારે અંગોની રચના કરતા જેમ ચૌદ પૂર્વરૂપી પૂર્વગતશ્રુતની પહેલા રચના થવા છતાં અને તેમાં એટલે પૂર્વગતમા અથવા દૃષ્ટિવાદમાં સર્વ કહેવા લાયક પદાર્થોની રચના થઈ ગયા છતાં સામાયિક ચારિત્ર કે હેટાપરસ્થાપનીય ચારિત્રના આચારને પાળવાની કચ્છાવાળા એવા મંદસ્તુદિ આદિ જીવોને માટે અને દૃષ્ટિવાદના અબ્યાસનું પાત્ર નહિ એવી ભાષ્યોના ચારિત્રના પાલનને માટે આચારાંગસૂત્ર પૂર્વોની પછી રચાયું છતાં તે આચારાંગને પ્રથમ મૂકવામાં આવ્યું, અને તેથીજ સિદ્ધાંતના પ્રાકૃતપણાના ગુણને જણાવતાં શ્રી વિગેરેના વિશેષણ તરીકે ચારિત્રકાલિનામ્ એ પદ શાસ્ત્રકારોએ વ્યાપકપણે રાખેલું છે, એટલે આચારની અપેક્ષાએ આચારાંગની સર્વ અંગોમાં અને પૂર્વ કરતાં પણ પહેલી સ્થાપના કરી તેની માફક પ્રતિદિન જીવમ સંધ્યાએ કરવાનું હોવાથી તે આવશ્યકસૂત્રને પહેલું રચાત મને તેમાં મિષ્ટ જાતનું આશ્ચર્ય જ નથી.”—પૃ. ૨૦૭

આ ઉપરથી દ્વિદશાંગીની રચના પરત્વે નીચે મુજબની બાબતો જોવાય છે:—

(૧) કેટલાકનું માનવું એ છે કે બારે અંગોનો જે નામોદ્દેશ્ય સમવાય વગેરેમાં જોવાય છે તે જ ક્રમે એની રચના અને સ્થાપના પણ થઈ છે.

(૨) કેટલાકનું કહેવું એ છે કે દ્વિદશાંગીની રચનાનો ક્રમ અને એની સ્થાપનાનો ક્રમ ભિન્ન છે. એટલે કે રચનાના સમયે બારમું અંગ પહેલું રચાયું છે અને આચાર વગેરે અચાર અંગો પછી રચાયા છે, બ્યારે સ્થાપનાના સમયે આચાર વગેરે અચાર અંગોને પ્રથમ સ્થાન અપાયેલું છે એટલે કે સ્થાપનાની દૃષ્ટિએ તો ઉપયુક્ત બારમું અંગ છેલ્લું (બારમું) છે.

(૩) આ પ્રમાણેના બે વિકલ્પો પૈકી પ્રથમ વિકલ્પને રજુ કરનારા બીજા વિકલ્પને યુક્તિહીન ગણતા નથી, કેમકે તેઓ એના સમન્વય માટે પ્રયત્ન કરતા જોવાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું

દ્વાદશાંગીઓનો ઉત્પત્તિ

આ દુનિયામાં પ્રતિસમય ઉચ્ચપાચત થયા હો છે. સવદા એકસરખી રીતિ રહેતી નથી આવી પરિસ્થિતિમાં કોઇ સમયે કોઇ વ્યક્તિ કે વસ્તુની અદ્ભુતતા જોવાય અને કોઇ સમયે તેની અસ્પષ્ટતા જોવાય તો એમાં નવાઈ નથી. દાખલા તરીકે અત્યારે વિહરમાં તીર્થ કરોની સંખ્યા જનન્ય એટલે કે વીસની જ છે, જ્યારે શ્રીઅંજિતનાથના સમયમાં એ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ એટલે કે એકસો મિસેરની હતી. દરેક તીર્થ કરના જોડલા ગણધરો હોય તે માં કોઇ દ્વાદશાંગી રહે છે એ નિયમ અનુસાર આપણી આ વર્તમાન ચોવીસી આશીને એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય કે કદાચ અત્યારે દ્વાદશાંગીની જનન્ય સંખ્યા હશે અને એની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શ્રીઅંજિતનાથના સમયમાં હતો. આ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાનો અર્થ તો એ સમયના પ્રત્યેક તીર્થ કરના ગણધરોની સંખ્યા વિચાર્યો બાદ રજુ કરી શકાય, પરંતુ એ વાત તો એ સ્પષ્ટ છે કે આજે આ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાવાળી દ્વાદશાંગીમાંથી એકે મોગુદ નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ શ્રીમહાવીરસ્વામીના ગણધરોએ રચેલી દ્વાદશાંગીઓમાંથી કેવળ શ્રીશુધર્મસ્વામીએ રચેલી ગણાતી દ્વાદશાંગીનો થોડોક જ ભાગ આપણને હાથ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ કુખદ ઘટના કેવી રીતે બની તેનો આપણે વિચાર કરવો જોઈએ, પરંતુ હાલ દુરત આ પ્રકરણમાં તો મોટી પ્રથમ આપણે શ્રીમહાવીરસ્વામીના ૧૧ ગણધરોમાંના શ્રીશુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરોની દ્વાદશાંગી શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશે ગ્રહારે અને કેમ નાશ પામી તે વિચારીશું અને ત્યાર બાદ વર્તમાન ચોવીસીના અન્ય ત્રીસ તીર્થ કરોના ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓનો ઉત્પત્તિ વિચારીશું શ્રીમહાવીરસ્વામીના કયા ગણધરની દ્વાદશાંગી એ રચાયા બાદ દેટલે વળે શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશ નાશ પામી તે સંબંધમાં કે તેનો પ્રવાહ કયારે બંધ થયો તે સંબંધમાં શાસ્ત્રમાં કોઇ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોય એમ જણાવું નથી આથી આ સંબંધમાં પ્રકાશ પાડી શકે તેવી હકીકતો આપણે પ્રથમ એકત્રિત કરીશું અને તેના આધારે ક્ષિતિ થતા અનુમાન ઉપર આવીશું.

જેમ દ્વાદશાંગીના બજાવનાર અને બજાનાર એ બંનેની વિદ્યમાન તેમ જ અવિદ્યમાન દશામાં દ્વાદશાંગીનું મરદાણું સંભવે છે તેમ તેનો નાશ પણ સંભવે છે. દ્વાદશાંગી બજાવનાર વિદ્યમાન હોય પરંતુ જો તેઓ કોઇ અન્ય કાર્યમાં ગૂંથાયેલા હોય અથવા રોગાદિને લાગે તેમનું શરીર કે મન કામ કરી શકે તેમ ન હોય અથવા તેમણે કષ્ટાતરમાં પ્રવેશ કર્યો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીશીબન મુનિએ રચેલી સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા ૧૭૯: ૬/૭ માં ૨૫૫ટીકા (૪ ૩૮-૩૯)

૨ આ સંબંધમાં મદાપ્રાણુરૂપ પ્યાન ધરવામાં બંધ બનેલા સુવર્ણની શ્રીભદ્રમાતુસ્વામીનું દેહાનું ઘટના શકાય. જુઓ અગસ્ત્યમુનિની સુવિષ્ટ (ભા ૨, પૃ ૧૭) તથા એમનું જીવનચરિત્ર.

૩ કાંદરણીએ શ્રીમદ્ગુપ્તસૂત્રીએ શ્રીઆર્યવિદિષ્ઠસૂત્રિને લખાવ્યા નહિ, કેમકે તેઓ અનગન થયાની અપેક્ષા કરવાની વિચારીમાં હતા એવન, બા ૧, ૪-૩મું પાન

હોય^૧ કે અન્ય કોઇ કારણ ઉપસ્થિત થયું હોય^૨ તો તેઓ દ્વાદશાંગી બધાવી ન શકે. આવી વખતે દ્વાદશાંગી બધાવનાર અન્ય કોઇ ન હોય અથવા હોય અને તેઓ પણ કોઇ કારણસર દ્વાદશાંગી બધાવી શકે તેમ ન હોય તો એ દ્વાદશાંગીનો ઉચ્છેદ થાય.

દ્વાદશાંગી બધાવનારની અવિદ્યમાન દશામા અન્ય કોઇ દ્વાદશાંગી બધાવી શકે તેમ હોય, પરંતુ તેઓ હિપર ગણાવેલા કોઇ કારણસર કે અન્ય કોઈ કારણસર બધાવી શકે તેમ ન હોય^૩ તો તેવે સમયે પણ એ દ્વાદશાંગીનો ઉચ્છેદ થાય.

બધુનાર વિદ્યમાન હોય, પરંતુ તેઓ છતી શક્તિએ કોઇ કારણસર બધી શકે તેમ ન હોય^૪ અને વળી અન્ય બધુનાર કોઇ ન હોય તો દ્વાદશાંગીનો ઉચ્છેદ થાય.

બધુનારની અવિદ્યમાન દશામા એટલે કોઇ બધુનાર જ ન હોય તો દ્વાદશાંગીનો ઉચ્છેદ થાય એ તો દેખીતી વાત છે.

પ્રસ્તુતમાં શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના દસે ગણધરોની દ્વાદશાંગીનો ઉચ્છેદ સાધી થયો છે તે વિચારતાં એમ જણાય છે કે કોઇ બધાવનાર ન હોય કે બધુનાર ન હોય એને લઇને તેમ થયું નથી, કેમકે બધુનાર મોશુદ હતા અને વળી શ્રીસુધર્મસ્વામી અન્ય ગણધરોની પેઠે 'સંવત્સરસંનિવાર્ધ' હોવાથી તેઓ અન્ય ગણધરની

૧ કાળવા તરીકે શ્રીઆર્યમહાભિરિચરિએ જિનકલ્પની તુલના કરવા માંડી-સ્થવિરકલ્પને છાંડીને કલ્પાંતરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેમણે બધાવવાનું કાર્ય છાંડી દીધું અને એ કાર્ય શ્રીઆર્ય-મુદ્ધસ્તિસરિને બળાબ્ધું જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ (સ. ૧૧, શ્લો. ૩-૪).

૨ શ્રીસ્થૂલભદ્રે સિંહનું રૂપ વિકલ્પ્યું તે ઉપરાંત શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ તેમને પૂરેપૂરા બધાબ્યા નહિ. અત્ર શ્રીસ્થૂલભદ્રની યથેષ્ટ યોગ્યતાનો અભાવ કે ભાવિભાવ કારણ તરીકે ગણાવી શકાય. જુઓ આવસ્થસંસ્કારની સુવિધા (ભા. ૨, પત્ર ૧૮૮).

૩ કાલદ્વેપાદિ કારણને લીધે શ્રીસુધર્મસ્વામીએ અન્ય ગણધરની રચેલી દ્વાદશાંગી બધાવી ન હોય એમ લાગે છે. જુઓ પૃ. ૩૦.

૪ શ્રીઆર્યરક્ષિતસરિ દસ પૂર્વ સંપૂર્ણ બધી શક્યા હોત, પરંતુ તેમણે કંઠાળીને બધુતર પદનું મૂલ્ય એ હદાદશ્ય અથવા તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી પાસે બારમું જગ બધાવા મહેલા પાંચસે મુનિઓમાંથી શ્રીસ્થૂલભદ્ર સિવાયના મુનિઓ કંઠાળીને આજ્ઞા મળ્યા એ હદાદશ્ય વિચારી લેવું.

૫ 'સંવત્સરસંનિવાર્ધ' નો અર્થ એ છે કે સ્વતંત્ર અક્ષરોથી તેમ જ એક કે વધારે અક્ષરોના સંયોગથી નેટલા સખ્દ બની શકે તેમ છે એ તમામ બનાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવનારી વ્યંજિ. ચાતુ સામર્થ્ય ચૌદપૂર્વધર્મા હોય છે. આ સામર્થ્યને લઇને કોઈ પણ ગણધર કે નેઓ ચૌદપૂર્વધર હોય જ છે તેઓ અન્ય ગણધરે રચેલી દ્વાદશાંગી જેવી દ્વાદશાંગી ધારે તો રચી શકે અને તેવી રચના કરીને કે ક્યાં વિના જરૂર નહીં હોય તો તે બધાવી પણ શકે.

આના સમર્થનારો વિચારાદ્યપ્રણેતા (સ. ૧, ૭ ૧)નું સાતમું સૂત્ર તેમ જ પાંચસલા-કોષ્ટ્ર નીચે મુજબનું ૧૩૦મું સૂત્ર આપણે અનુક્રમે મેળવીશું:—

“તેજ કાલેષે દંશ્વમૂતી સન્વક્લાર્ધનિવાર્ધ...વિહરદ ।”

“તમણસુ પં મગવઓ મહાવોરસ વિનિ સપા ચડદસપુત્રીણં અજિગાળ જિનસંકાભળં
સ્વસ્થસમિતિદં જિગે ત્રિષ અવિતદં નાગરવાળાં કલોધિયા ચડદસપુત્રીણં ઈયયા કુર્યા ।”

રચેલી દાદશાંગી બણાવી શકે તેમ હતા, પરંતુ તેમ કરવા બતાં તેમને પોતાના શિષ્યોને પોતે રચેલી દાદશાંગી બણાવવા કૃપાંવિત અન્ય મણુધરોના શિષ્યોને તેમના મુન્ની રચેલી દાદશાંગી બણાવવી પડે તેમ હતું અને તેમ યામ તો તેમનો સમય જોડામાં જોડો ભેલેડો તો નય જ તેવી અનિચ્છનીય પરિસ્થિતિ બની યામ તેમ હતું. વળી એક વેળા અન્ય મણુધરે પોતાના શિષ્યો તેમને સોંપ્યા^૨ ત્યાર બાદ એ શિષ્યોનો સ્વાધ્યાય પોતાના શિષ્યોથી બિલપણે ચાલુ રહે તે પણ અનિચ્છનીય હતું, એટલે એનો તોડ તો જ્યારે તેઓ પોતે રચેલી દાદશાંગીની વાચના તેમને આપે તો જ બને તેમ હતું, એટલે આત્મા દાદશાંગીને લખને શ્રીસુધર્મસ્વામીને જે જે મણુધર પોતાના મણુ બળાવતા ગયા^૩ તેમની દાદશાંગીનો પ્રવાહરૂપે ઉઠેદ પ્રાયઃ તે મમયથી યથો એમ માનવું યુક્તિયુક્ત બણાય છે. આપણે આ મંમંધર્મા આગળ વધીએ તે પૂર્વે પ્રવાહરૂપે ઉઠેદ ગયો એટલે થાં તે વિચારી લઇએ.

પ્રવાહરૂપે ઉઠેદ ગયો એટલે દાદશાંગીનો તે જ સમયે અત આગ્યો જ એમ નહિ, કેમકે દાખલા તરીકે શ્રીધંદ્રભૂતિએ અનસન મદણ ક્યું તે સમયે એમની દાદશાંગી બણેલા એવા કોઇક શિષ્ય તો હશે જ. જો એવા શિષ્ય હોય તો પછી એ ચૌદપૂર્વધર પોતાના જીવન પર્મંત એ દાદશાંગીના મણુકાર રદા હશે. આ રીતે વિચારતાં એ દાદશાંગી શ્રીધંદ્રભૂતિના અનસન પછી પણ-એમના ચૌદપૂર્વધર શિષ્યના જીવન સુધી તો-એ શિષ્ય દાદશાંગી યાદ રાખી શક્યા હશે ત્યાં સુધી તો અવિનિષ્ક્રમ રહી એમ કહી શકાય. કદાચ એમ પણ બન્યું હોય કે એમના એવા કોઇ શિષ્યના પણ કોઇ એવા શિષ્ય હશે કે જેમણે સ્વર્ગગમન એમના બધા શિષ્યો પૈકી એથી હેતુ^૪ થયું હોય અને જેઓ પોતાના પ્રયત્નના અનસન સમય પૂર્વે એ દાદશાંગી સંપૂર્ણ કે અપૂર્ણ બદલા હોય. જો તેમ બન્યું હોય તો એમ કહી શકાય કે એ પ્રશિષ્યના જીવન પર્મંત દાદશાંગી સંપૂર્ણતયા નહિ તો અમુક અંશે જળાયક રહી હશે અને એ રીતે એમના શિષ્યાદિ માટે પણ સંભવ હોય તો વિચાર કરી શકાય.

અત્ર એ ખ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે શ્રીધંદ્રભૂતિએ અનસન મદણ કરતી વેળા પોતાનો મણુ શ્રીસુધર્મસ્વામીને સોંપ્યો એટલે પ્રાયઃ તે જ સમયથી શ્રીધંદ્રભૂતિની દાદશાંગીની વાચના આપવાનું કાર્ય બધ થયું અને એ રીતે એનો પ્રવાહ અટકી ગયો. અત્ર પ્રાયઃ કહેવાનું કારણ એ છે કે શ્રીધંદ્રભૂતિએ અનસન અંગીકાર ક્યું તે વેળા, કોઇ શિષ્યનું અમુક અંગ બણવાનું અધૂરું રહી ગયું હોય^૫ તો તે અંગ માટે એના મણુકાર

૧ હશે મણુધરોએ શ્રીસુધર્મસ્વામીને પોતાના ગણે અવસરપે સોંપ્યાને જે કહેવન છે (જુઓ પૃ. ૩૨) તેને લક્ષમાં રાખી વિચાર કરવાં એમ સંભવ છે કે શ્રીસુધર્મસ્વામીને એ ખેત્રને પોતપોતાના ટુકડે રચેલી દાદશાંગી બણાવવાની હોત તો કદાચ જ્યારે દાદશાંગી અને સુત્રવાચનાની સિત્તા અનુસાર નવ દાદશાંગી બણાવવાનો કલ્પિત પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત અને તેમ થતાં એને અન્યાર કે નવ ગણો વખત બણાવવા માટે ગાળનો પડતો વિરોધમાં પાંચ દાદશાંગી બણાવવી પડત એના એક પ્રસંગની નેધિ આ પ્રકરણ (પૃ. ૩૪)માં લેવાયેલી છે તે અત્ર વિચારી લેવી.

અન્ય ગુરનાથ કે શ્રીસુધર્મસ્વામી પાસે તેમણે તે અંગ પોતાના ગુરુ શ્રીમદ્ભૂતિની દ્વાદશાંગી અનુસાર પૂરું ભણી લીધું હશે અને પછી કોઇ અંગ કે અંગો ભણવાનું કાર્ય બાકી રહી ગયું હશે તો તે તો શ્રીસુધર્મસ્વામી પાસેથી જ અને તે પછી તેમની જ દ્વાદશાંગી અનુસાર પૂરું કરાયું હશે એવી સંભાવના માટે અવકાશ છે.

જેમ આપણે અહીં શ્રીમદ્ભૂતિને હિંદુશીને વિચાર કર્યો તેમ એએા તેમજ શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના બાકીના ગણધરાને હિંદુશીને પછી વિચાર થઇ શકે તેમ છે, પરંતુ એ કાર્ય તો પાદકવર્ગ જાતે સહેલાઇથી કરી શકે તેમ છે એટલે એ વાત અત્ર જતી કરવામાં આવે છે.

જોકે આપણે આ ઉપરથી જાણી શક્યા હીએ કે શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરાની દ્વાદશાંગીનો પ્રવાહ તે ગણધરે અનસન શરૂ કર્યું ત્યારે પ્રાયઃ અટકી ગયો છતાં કયા ગણધરની દ્વાદશાંગીનો પ્રવાહ એ ગણધરના કેટલા દીક્ષાપર્વામાં પછી બહુધા અટકી ગયો એ વિચારનું બાકી રહે છે. આથી એ માટે મૌઘી પ્રથમ આપણે નીચે મુજબની ઠંકીકતો નેંધી લઈશું:—

(૩) અણનાર રાગાદિ કારણને લીધે તે અણના અટકી જાય (૪) અણનાવારે પોતે પૂરેપૂરું અણનાવી શક્યો કે કેમ તેનો પહેલેથી વિચાર ન કર્યો હોય, (૫) પૂરેપૂરું અણનાવી રહેવાય એવી વ્યવસ્થા અણનાવારે કરી ન હોય અને (૬) તેમની તેજી ઇચ્છા છતાં તેએા તેમ કરી શકે તેમ ન હોય. આ બધામાં પહેલા ત્રણ વિકલ્પો શિષ્યને-છાત્રને અંગેના છે, બીજા બાકીના ત્રણ શુરને-અધ્યાપકને અંગેના છે. અત્ર પ્રથમ વિકલ્પ વિરોધતઃ સંભવ છે, કેમકે સામાન્ય શિક્ષક પછી પોતે રત્ન પર જનાર હોય, નિવૃત્ત યનાર હોય કે ચાહુ નોકરી છોડીને અન્યત્ર તે સ્વીકારનાર હોય તો તે પાત્ર કોઇ પ્રકારે અપૂર્ણ રાખીને તેને જગું પડે તેવી કંઈકી સ્થિતિ બને ત્યાં સુધી ટાળી યત્ન ન જ દે. તો પછી ચોદપૂર્વધર અણધર જેવા વિસિદ્ધતાની કે જેએા અનસનસમયથી ચાકેફાર હોય તેએા પોતે ને અંગ એ શિષ્યને અણનાવા હોય તેમણું તે અંગ અપૂર્ણ રહે અને પાછળથી અન્ય પાત્રે તે શિષ્યને તે પત્ર કરી લેવું પડે એવી કંઈકી સ્થિતિમાં તેમને ન જ મૂકી જાય-એવી સ્થિતિ ન હોઈએ તેની તેએા પૂરેપૂરી દરકાર રાખે જ, બાકી અવિતબ્યતાના યોગે પછી તેમ બનવાનું હોય અને તેમ બને તો ને જીદી વાત છે અત્ર કદાચ એમ પ્રશ્ન કરવામાં આવે કે જેમ તીર્થંકરને હાથે કોઈ અભિચ્ચને દીક્ષા ન જ આપાય તેમ ગણધરને હાથે કોઈના અભિચ્ચ અપૂર્ણ રહે જ નહિ એટલે કે અમુક અંગ અપૂર્ણ રહી જવાની પરિસ્થિતિ ગણધરને હાથે ઉદ્ભવી નથી, કિન્તુ ગણધર કેવલજ્ઞાની થયા બાદ દ્વાદશાંગી અણના નહિ એટલે એ ગણધરે છદ્મરથદગામાં એ કાચં કર્યું, પરંતુ ત્યાર બાદ પોતાનો જાત્રુ શ્રીસુધર્મસ્વામીને સોંપી-ત્યાં સુધી દ્વાદશાંગીની વાચના આપ-નું કાર્ય એમના કોઈ વાદપ્રત્યર શિષ્યે કર્યું હોય તો કેમ ? અને ઉત્તર એ છે કે પ્રથમ તો કેવલજ્ઞાની દ્વાદશાંગી બતાવે જ નહિ એમ કહેવું સપ્રમાણ છે કે કેમ ને વિદ્યારત્ન જોઈએ અને કદાચ એ પ્રશ્નને દાહ તરત જતા કરીએ તો પાત્ર એ વિચારવું જરૂરી છે કે ચોદપૂર્વધર જેવા શિષ્ય કંઈ લેખાત્રુ હુન ન અનાય તેએા શ્રુતકેવલી હોત અત્યાર અપૂર્ણ ન રહી જાય તેની પૂરેપૂરી વાંતરી જરૂર રાખી શકે બાકી બાવિનાર જ નેવા હોય કે બપુનાર ચંદમતિ હોય તો તેમાં તેએા શું કરે ? બાકી શું પોતાના શિષ્યનો અભિચ્ચ કદળી ન જાય ને માટે શ્રીઆપાદભૂતિ આચાર્યે તેા દેવ થયા પછી પાત્ર તેમને બતાવ્યા ન હતા ? જી-આ આચરન્યમુત્તમની સુચિત્ર (ભા ૧, પત્ર ૪૨૧)

આ ઉપરથી હું એ સૂચવતા માંગું છું કે અમુક અંગનું અનુસર અટકે પ્રાયઃ રહે એવી સ્થિતિમાં કોઈ ગણધરે અનસન અંગીકાર નહિ કર્યું હોય, અને કદાચ તેમ થયું હોય તો તેમાં અણનાની મદલ્સરમિતી મદલા કે અનિચ્ચન દારણના હશે.

(૧) આવસ્થયમુત્તની નિજ્યુત્તિની ૧૬૫૨મી આધારમાં મુજબ શ્રીધન્દ્ર-
જૂતિ પ્રમુખ ૧૧ ગણધરોનો હદમરથ-પર્વાય અનુક્રમે ૨૦, ૧૨, ૧૦, ૧૨, ૪૨, ૧૪, ૧૪/
૯, ૧૨, ૧૦ અને ૮ વર્ષનો હતો.

(૨) આવસ્થયમુત્તની નિજ્યુત્તિની ૨૬૫૪મી આધારમાં કથું છે તેમ શ્રીધન્દ્ર-
જૂતિ પ્રમુખ ૧૧ ગણધરોનો કેવલિ-પર્વાય અનુક્રમે ૧૨, ૧૬, ૧૮, ૧૮, ૮, ૧૬, ૧૬, ૨૧,
૧૪, ૧૬ અને ૧૬ વર્ષનો હતો.

(૩) પલ્લસાષ્ટાકરપના અંગરૂપ ગણાતી ચેરાવલી (૪૨થવિરાવલી)માં
મુજબ આઠમા અને નવમા ગણધરની સૂત્રચાચના અભિન્ન હતી તો ૫થ તેઓ
પોતપોતાના ગણને-સિંધસમુદાયને પોતે રચેલી દાદશાંગીની વાચના આપતા હતા-ભણવતા
હતા.^૫ એવી રીતે દસમા અને અગ્રારમા ગણધર ૫થ પોતપોતાના સિંધોને પોતે રચેલી
દાદશાંગીની વાચના આપતા હતા.

(૪) આવસ્થયમુત્તની નિજ્યુત્તિની ૧૬૫૯મી આધારમાં કથું છે તેમ દરેક ગણધરે
પોતાના નિર્વાણ પૂર્વે એક માસનું પાદપોષગમન અનશન સ્વીકાર્યું હતું.

(૫) જે જે ગણધર કાળ કરતા ગયા તે તે ગણધર પાદપોષગમન અનશન સ્વીકારવા
પૂર્વે પોતાના ગણને શ્રીમુદ્ધર્મસ્વામીને મેપતા^૬ ગયા અને એ રીતે ધીરે ધીરે દસ ગણધરો

૧ “લીલા વારસ વસનં વારસ વાયાલ વોરસદુગ ચ ।

ગજગ વારસ દસ બદગ ચ હદમરથપરિયાલો ॥ ૬૫૨ ॥”

૨ “વારસ લોલસ બદારસેવ બદારસેવ બદેવ ।

લોલસ લોલસ હદેકવીસ વોરસ લોલે ચ લોલે ચ ॥ ૬૫૪ ॥”

૩ આ ૬૫૧મી આપણે અગ્રારે ગણધરોનો દીક્ષાપર્વાય અનુક્રમે નીચે મુજબ વર્ષનો હતો.
એમ તેમ શકીએ છીએ—

૪૨, ૧૮, ૨૮, ૩૦, ૫૦, ૩૦, ૩૦, ૩૦, ૨૬, ૧૧ અને ૨૪

૪ “યેર અર્કપિણ ‘ગોધમે’ મુતેળ યેર અચલમાવા ‘દારિભારણે’ મુતેળ વસેવ અને દુધમ
વિ ચેરા તિળિ સમળસયાદ વાણેતિ, યેર અગમેદુજે યેર અગપમાસે એ દુળિ વિ ચેરા લોહિના’
મુતેળ તિળિ તિળિ હમળસયાદ વાણેતિ.”

અહ કહેલ આઠમા અને નવમા ગણધરો બંને વચના આપી શક્યા ત્યાં જ સુધીના
સમય મટિ સમજાવના છે કે એક આપતા બંધ થયા પછી પાત્ર અવશિષ્ટ નમુધરે એ વાચના આપ્યા
કરી ત્યાં સુધી સમજાવના છે કે આને પ્રથ દસમા અને અગ્રારમા ગણધરો મટિ ૫થ છે.

૫ આ પ્રમાણે વિગત વાચના આપવાનાં બે કારણ સૂચવે છે. (૧) ગિરનાનો ૫૧-જાસાદ
કાયમ રહે-એ લાંગી ન ભય અને (૨) બાધાવત્રુ જે પાખ ત્યાંવાય છે અને તે ન કાય તો શ્રીને
દોષ સ્વાધ્યાય કરવો બાકી રહે.

૬ “માસ પાલોચયથા દલ્લે વિ ચ ઉ-વલસિંચમા ।

વજરિહસપણા સમચરસા ચ સઠાણે ॥ ૬૫૬ ॥”

૭ આના ૨૧૩૫ મટિ બુદ્ધિ વેન્દ્યરમભંજરીનું આ- ૨૫-દીકારમુ (૫ ૨૦૭)

૮ આ ૬૫૧મી આવસ્થયમુત્તની પુનિમુ (બા ૨, ૫૪૩-૫૪૪) ના નિર્મલિખિત પાડમા લેવાય છે—

“સામિસ ત્રીરતે ગય વાલગતા, જો ચ કાઠ વગેતિ કો સુધમસામિલ્લ ગય દેતિ,
દેરમૂતી સુધમ્મો ચ સામિવિ પરિનિવુણ પરિનિવુણા.”

ગણ રહિત બન્યા અર્થાત્ ?નિરપત્ય બન્યા.

(૬) આવસ્થાસુત્તની નિમ્નસુત્તિની ૨૬૫૮મી શાખામાં સૂચન્યા મુજબ તેમજ આવસ્થાસુત્તની સુપિણ અનુસાર^૩ શ્રીમહાવીરસ્વામીના જીવન દરમ્યાન શ્રેષ્ઠન્દ્રભૂતિ અને શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરો કાળ કરી ગયા—નિર્વાણપદને પામ્યા.

(૭) શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી શ્રેષ્ઠન્દ્રભૂતિ અને શ્રીસુધર્મસ્વામી એ બંને કાળ કરી ગયા, પરંતુ તેમાં શ્રીસુધર્મસ્વામી શ્રેષ્ઠન્દ્રભૂતિ પછી ૪આઠ વર્ષ કાળ કરી ગયા. આ ઉપરથી એ દર્શિત થાય છે કે ૧૧ ગણધરો પૈકી શ્રીસુધર્મસ્વામી સૌથી છેલ્લા કાળ કરી ગયા.

આ સાત હકીકતોને લક્ષ્યમાં રાખી કયા ગણધરની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો ક્યારે ઉચ્છેદ થયો તેનો વિચાર બે રીતે મધ્ય સરકે : ક્યાં તો શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના પ્રત્યેક ગણધર પોતે પોતાનો મજુ એમને સોંપ્યો ત્યાં સુધી એટલે એ પ્રત્યેક ગણધર પકવણી બન્યા પછી પણ તેમણે પોતાના ગણને દ્વાદશાંગી બહુવાવી હરો અથવા તો એ બહુવાવવાનું કાર્ય તો તેમણે છદ્મસ્થ—અવસ્થા સુધી જ ક્યું હરો અને ત્યાર બાદ એ કાર્ય તેમના કોઈ શિષ્યે, ગણ સોંપાયો નહિ ત્યાં સુધી ક્યું હરો.^૪ આ પૈકી મને તે રીતે વિચારતાં પ્રત્યેક ગણધરની દ્વાદશાંગીના

અન 'ગણ' રાખેનારો એ અર્થ કરેના તેને અલવ્ બીને જે વિકલ્પો થઈ શકે છે : (૧) પોતાનો દીક્ષિત શિષ્યસમુદાય અને (૨) એક જ વાચના લેનારો વર્ગ. એ 'ગણ'નો અર્થ 'પોતપોતાનો શિષ્ય-સમુદાય' એમ કરવામાં આવે તો કોઈ ભવનો બાધ નહોતો નથી. બાકી સમાન વાચના લેનારો શિષ્યવર્ગ એવો અર્થ કરતાં તો આઠમા અને નવમામાંથી તેમ જ દસમા અને અગ્યાસમા ગણધરમાંથી જે એકની દ્વાદશાંગી પ્રથમ વ્યુચ્છિન્ન ગઈ તેમના ગણના અડધા વિભાગે શ્રીસુધર્મસ્વામી પાસે વાચના લેવા માંડી હરો અને બીજા અડધા વિભાગે પોતાના ગણની વાચના આપનાર અવશિષ્ટ ગણધર પાસે વાચના લીધી હરો કે કેમ એમ પ્રશ્ન છે.

૧ “જે હમે અજતાણ સમણા નિર્ગયા વિહરંતિ એણં સઘે અજ્જસુહમ્મસઠ આવલિજ્ઞા, મવલેલા ગણદાસ નિરવણા વુલ્લિજ્ઞા.” —પૃષ્ઠસુણ્ણાકાંપની ચેરાવલી

૨ “વરિલિલુયા ગણદાસ જીવતે ણાયપ્પ નવજગગણઃ ।

દંદમૂઈ સુહમ્મો વ ‘લયગિદ્દે’ નિંવુણ વીરે ॥૬૫૮॥”

૩ જુઓ ૩૨મા પૃષ્ઠગત આડમું ટિપ્પણ.

૪ વિચારો ૩૨મા પૃષ્ઠનું ત્રીજું ટિપ્પણ.

૫ દેવલજ્ઞાની દેશના આપે છે, પરંતુ બહુવાવવાના કાર્યમાં સારણા, વારણા, ચોણા અને પટિથોણાને અને કદાચિન્ તમ્બ અને તાડનને પણ અવકાશ છે એટલે એવું કાર્ય તો વીરાસ સર્વજ કરે નહિ અને તેથી તેઓ બહુવાવે નહિ એમ કહેવાક કહે છે. એમ કહેનારાના મતે પ્રત્યેક ગણધરે છદ્મસ્થ—અવસ્થા સુધી જ દ્વાદશાંગી બહુવાવી હરો અને ત્યાર બાદ એ માટે અન્ય કોઈ અવસ્થા કરી હરો.

૬ શ્રેષ્ઠન્દ્રભૂતિ પ્રમુખ ગણધરે કેવલી બનતાં દ્વાદશાંગી બહુવાવે છે.ત્રી દીધી હોય તો ત્યાં સુધી તેમણે શ્રીસુધર્મસ્વામીને ગણ સોંપ્યો નહિ ત્યાં સુધી એની વાચના માટે તેમણે કોઈ ભવનો પ્રબંધ તો કર્યો જ નહોતો. એ માટે તેમણે પોતાના જે કોઈ શિષ્ય ચોદધર્મધર હરો તેમને

પ્રવાદના ઉત્કેદનો મમમ સરખો જ આવે છે. એ મમમથી કયો સમય સમજવો એનો ઉત્તર પ્રાય: એ છે કે તે તે મજુધરના હિસાબમાંથી એકે માસ જેટલો ઓછો એ સમજવો. ૨૫૪ ઇષ્ટમાં ૬૬ તો શ્રીમુધર્મસ્વામી સિવાયના દસ મજુધરોની દાદાંશોના પ્રવાદનો ઉત્કેદ અનુક્રમે નીચે મુજબનાં વર્ગોમાંથી એકે માસ ઓછો કરતાં જાણી રહેલા વખતે થયો છે:—

વર્ગ ૪૨, ૨૮, ૨૮, ૨૦, ૩૦, ૩૦, ૨૬, ૨૬ અને ૨૪.

આ મંત્રમાં ૧૨૫૭ વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે બીજા અને ત્રીજા મજુધરની દાદાંશોએના પ્રવાદનો સમકાલે ઉત્કેદ થયો અને એવી દુષ્ટાકન ચોષા, છૂટા સાતમા અને આઠમા મજુધરોની દાદાંશોએ ૧ આશ્રીને તેમ જ નવમા અને દસમા મજુધરોની દાદાંશો આશ્રીને પણ બન્યો. વિશેષમાં સૌથી પ્રથમ, અગ્રારમા મજુધરની દાદાંશોનો પ્રવાદ નબ્ત થયો, પરંતુ વાચનાદષ્ટિએ મમાન એવી દસમા મજુધરની દાદાંશો તો ત્યાર બાદ પણ બે વર્ગ ચાલુ રહી. અત્ર એ પ્રશ્ન ઠરે છે કે ત્યારે વાચનાદષ્ટિએ મમાન એવી દાદાંશો મોલુદ હતી તો પછી અગ્રારમા મજુધરે પોતાના સિંધોને શ્રીમુધર્મસ્વામીને કેમ સોંપ્યા? આને ઉત્તર એમ સંભવે છે કે જો તેમણે તેમ ન ક્યું હોત તો તેમના જે કેટલાક સિંધો એ વર્ગ કરતાં વધારે વખત છુટા દરી અને જેમનો અવધાસ જાણી રહ્યો હશે તેમને અગ્રારમા, દસમા અને પાંચમા મજુધર એમ ત્રણ વાચનાચાર્ય થાત અને ત્રણ જાતની દાદાંશોને અવધાસ કરવો પડત, નહિ કે અગ્રારમા અને પાંચમા એમ બે જ વાચનાચાર્ય થાત અને બે જ જાતની દાદાંશોનો અવધાસ કરવો પડત. વળી જેમને ખુદ શ્રીમહાવીરસ્વામીએ 'મજુ' ની અનુદા આપી હતી, અને જેમનાથી તીર્થ ચાલનાર દુગ્ તેવા શ્રીમુધર્મસ્વામી વિદ્યમાન હોય ત્યારે અન્ય મજુધરને પોતાની સિંધસમુદાય સોંપવો એ ઉચિત ખર?

અત્ર એ વાત રૂપક કરવી જરૂરી જણાય છે કે આપણે ૩૨મા પૃષ્ઠમાં આલેક્ષ્યમુક્તની મુદિજીમાં જે મજુ સોંપ્યાનો ઉલ્લેખ જોઈ ગયા તેમાં મજુની સંખ્યા નવની ન સમજતાં અગ્રારની મમજવાની છે, અને તેમ કરવામાં મજુનો અર્થ પોતાના સિંધોનો સમુદાય એમ કરવાનો છે, નહિ કે વાચનાદષ્ટિએ અભિજ દાદાંશોની વાચના લેનારો વર્ગ. જો એ પ્રમાણે મજુનો અર્થ કરવો મુક્તિમુક્ત ન હોય તો પછી અગ્રારમા મજુધરે અનશન કરતી વેળા પોતાના સિંધોને દસમા મજુધરને સોંપ્યા અને તેમણે અનશન કરતી વેળા એ સિંધોને તેમ જ પોતાના સિંધોને પણ શ્રીમુધર્મસ્વામીને સોંપ્યા અને એવી રીતે નવમા મજુધરે પણ

જે કાર્ય જાગ્યું હતું. તેમના કોઈ પણ સિંધ ચાલુપૂર્વક જન્યા જ ન હોય એ માનવું સુચકિક જણાવ નથી, કારણ કે શ્રીમહાવીરસ્વામીના જીવન-કાળમાં જેમના પરિવારમાંથી ચાલુપૂર્વકની સંખ્યા પચાસબીસથી ૧૩૭મા સુધી ત્રણસોની જવાબદારી છે અને એમાંથી અગ્રાર મજુધરે જાણ કરતાં ૨૮૯ જેટલી સંખ્યા જાણી રહે છે.

૧ સુદમ વિચાર કરવા માટે તો મજુધરોના ચાલુપૂર્વક સિંધોનો પણ વિચાર કરવો પડે.

૨ શ્રીમુધર્મસ્વામીને જે જે મજુ જાણવાયો તે તે મજુને 'તેમના' મુકે એ રહેલી જ દાદાંશો તેમને જણાવવાની હોય તો અથવા સમયે તેમને એકદર પાંચ દાદાંશોના જણાવવી પડત.

૩ આ અનિચ્છાન્ય પરિસ્થિતિ મજુધર, દેમકે સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે અનુક્રમ અવધાસ પૂર્ણ કરાય તે દરમિયાન સિંધક બદલાયા કરે અને અનુક્રમ અવધાસ માટે નિયત કરેલાં પાંચપુરવકે ચાલુપૂર્વક ફેરવાયા કરે તો અવધાસ કરનારનો અવધાસ કયણી જવા સંભવ છે.

અનશન કરતી વેળા પોતાના ગિ થો આહમા ગણધરને સોખ્યા અને તેમણે અનશન કરતી વેળા એ શિષ્યોને તેમ જ પોતાના શિષ્યોને શ્રીમુધર્મસ્વામીને સોખ્યા એમ માનવું જોઈએ આ ઉપરથી આપણે નીચે મુજબ તારવણી કરી શકીએ —

(૧) અગ્યારમા ગણધરની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉચ્છેદ પ્રાય સૌથી પ્રથમ થયો

(૨) પાંચમા ગણધરની દ્વાદશાંગીને બાણુ પર રાખી એમ ઠીક શકાય ૩ પહેલાં ગણધરની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉચ્છેદ પ્રાય સૌથી છેલ્લો થયો

(૩) પાંચમા ગણધરની દ્વાદશાંગીનો શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશે ઉચ્છેદ થયો નથી

(૪) કેટલીક દ્વાદશાંગીઓના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉચ્છેદ પ્રાય મમકાસે થયો છે જેમકે (અ) નવમા અને દસમા ગણધરની, (આ) બીજા અને ત્રીજા ગણધરની અને (ઇ) ચોથા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા ગણધરની

(૫) અર્થદષ્ટિએ તો અગ્યારે દ્વાદશાંગીઓ અશત તો આજે પણ મોજુદ છે એટલે એ દષ્ટિએ તો અગ્યારે દ્વાદશાંગીઓમાંથી એટલે સર્વથા ઉચ્છેદ થયો નથી

શ્રીમુધર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીનો ૬૭ સર્વાંશે નાશ થયો નથી, પરંતુ એનો હાસ ઘાતો જમ છે અને આગળ જતાં પ્રવર્તમાન ધર્મનો ઉચ્છેદ થતાં મુખીમાં એનો નાશ થશે આ ૬૭કત મવિસ્તરપણે આપણે હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું અહીં તો આ ચોવીસીમા ઘણ ગયેલા શ્રીમદ્બલદેવ પ્રમુખ તેવીસ તીર્થકરના ગણધરની દ્વાદશાંગીઓનો ઉચ્છેદ વિચારીશું એ માટે મૌધી પ્રથમ આપણે ચોવીસે તીર્થકરના ગણધરની મધ્યા જે વિચાર લેમ (૧મા ૧૭૭-૧૭૮)મા નીચે મુજબ અનુક્રમે અપાની છે તે જોઈ લઈએ —

૮૪, ૮૫, ૮૫, ૧૦૨, ૧૧૬, ૧૦૭, ૯૫, ૯૩, ૮૮, ૮૧ ૭૬, ૬૬, ૫૭, ૫૦, ૪૩, ૩૬, ૩૫, ૩૩, ૨૮, ૧૮, ૧૭, ૧૧, ૨૧૦ અને ૧૧

શ્રીમદ્બલદેવના ૮૪ ગણધર પૈકી ૮૩ ગણધરની દ્વાદશાંગીનો પ્રવાહ તેમના અતસમયે બુન્ધિત થયો હશે અને બાકી રહેલા દીર્ઘાધુષવાળા એક ગણધરની દ્વાદશાંગીનો ધીરે ધીરે હાસ થયો હશે અને મોકામા મોકો અન્ય તીર્થમાં એ તીર્થનું સક્રમણ થતા તેનો પણ શબ્દ દષ્ટિએ મર્વાંશે નાશ થયો હશે

કહેવાનું તારવર્ષ એ છે કે અન્ય તીર્થમાં સક્રમણ થતા એટલે કે શ્રીઅગ્નિતનાથનું

૧ “આ રહી એ ત્રણ ગાથા —

“ ચુલહીદ ૧ પચનવહં ૨ વિરત્ત ૩ સોલ્લુત્તર ૪ સ્વયં ૫

સત્તુત્તર ૬ વળનરહં ૭ તળરહં ૮ અદ્વિતીયં ૯ ॥૧૭૭॥

પદાલી ૧૦ છાવત્તરી ૧૧ છાવદી ૧૨ સત્તવળ ૧૩ પદા ૫ ૧૪

તેપાઠીયા ૧૫ તદ્દા છત્તીયા ૧૬ જેવ પગતીયા ૧૭ ॥૧૭૮॥

તિત્તીય ૧૮ અદ્વિતીયા ૧૯ અત્તર ૨૦ સ્વયં તદ્દય સત્તરસ ૨૧

પદ્માસ ૨૨ દસ ૨૩ પદ્માસેવ ૨૪ દય મળદરવમાળ ૧૧૭૯॥”

૨ ઠાણુ (સ્થા ૮ જા ૬૧૭)માં તેમ જ પદ્મસુસાહકપની ચેરવર્ધીમાં શ્રીપાર્શ્વનાથના આ ગણધરનો વર્ણન છે ખરો, પરંતુ જે અવતોન આધુન્ય એ પ દોવાળી ત્યાં તેમની ગણના કરાયેલી નથી તુલ્ય સુમેધાધકા (૫૫ ૧૪૦ આ)

તીર્થ સ્થપાયા બાદ એની પૂર્વેના તીર્થનો એમાં અંતર્ભાવ થના શ્રીચંદ્રપ્રભુદેવના તીર્થ-સમયે ઉદ્ધવેલી દ્વાદશાંગી ભલી કરાઇ હશે અને એનું સ્થાન શ્રીઅજિતનાથના તીર્થમાં રચાયેલી દ્વાદશાંગીએ લીધું હશે.

આવી હકીકત ઐશ્વર્યજિતનાથથી માંડીને શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામી સુધીના સાત તીર્થ-કરોના તીર્થમાં સ્થપાયેલી દ્વાદશાંગીઓને પણ લાગુ પડે છે એટલે કે નવીન નવીન તીર્થ ઉત્પન્ન થતાં પૂર્વ પૂર્વ તીર્થમાં ઉદ્ધવેલી દ્વાદશાંગીનું સ્થાન નવીન નવીન-ઉત્તરોત્તર દ્વાદશાંગીએ લીધું હશે.

બાદીનાં તીર્થો આશ્રોને, અજિતભદ્રગણિ હમાયમણુ કૃત વિરોસણવણ (મા. ૧૦૩)¹, શ્રીનેશ્વરચરિત્ર પદ્યયજ્ઞસાન્નિધ્દાર (દા. ૩૬, ૧૦. ૧-૨) વગેરે પ્રયોજિત થયેલાં હિપરથી એમ જણાય છે કે શ્રીચંદ્રપ્રભુદેવના સમયમાં ઉદ્ધવેલી દ્વાદશાંગી અર્થદંડિએ અને ભારતવર્ણની અપેક્ષાએ, શ્રીસુવિધિનાથનું તીર્થ સ્થપાયું ત્યાં સુધી અને વધારેમાં વધારે કદાચ એ તીર્થનો ઉત્કેદ થયો તે સમય સુધી ટકી રહી. એવી રીતે શ્રીસુવિધિનાથથી માંડીને શ્રીઅનંતનાથ સુધીના તીર્થ કરોના તીર્થમાં ઉદ્ધવેલી દ્વાદશાંગીઓ બહુમાં બહુ તે તે તીર્થના ઉત્કેદકાલ સુધી જ ચાલુ રહી એટલે કે વચ્ચે વચ્ચે દ્વાદશાંગી સંપ્રદંડિએ તેમ જ અર્થદંડિએ પણ નાબુદ બની. પછી પાછી શ્રીશાંતિનાથથી માંડીને શ્રીપાર્શ્વનાથ સુધીના તીર્થ કરના તીર્થમાં રચાયેલી દ્વાદશાંગીઓ અર્થદંડિએ અનિચિત્તપણે ચાલુ રહી અને અંતતઃ એ આજે પણ ચાલુ છે. આ હકીકતને સમર્થિત કરનારાં તેમ જ તીર્થના ઉત્કેદનો કાળ સૂચવનારાં પદ્યયજ્ઞ-સાન્નિધ્દારનાં નીચે મુજબનાં પદ્યો આપણે હવે વિચારીશું:—

“પુરિમતિમબદ્ધરેણુ તિત્ત્વે નતિ ચોટ્ટેમો ।

મણિત્ત્વેણુ સત્ત્વેણુ એતિયકાલે હુ વુત્તેમો ॥ ૪૨૦ ॥

ચરમાય ચરમાયો તિતિ ય ચરમાય પતિયવરમાયો ।

તિત્ત્વેય ય ચરમાય ચરત્યમાયો ય ચરમાયો ॥ ૪૨૧ ॥”²

આનો અર્થ એ છે કે ચોથીસ તીર્થ કરે વચ્ચે એકંદર ૨૩ આંતરાઓ છે. તેમાંનું પહેલાં અને ખીજા તીર્થ કરના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો, ખીજા અને ત્રીજા તીર્થ કરના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો એમ ૪આઠ આંતરા સુધી તીર્થનો બ્યુત્કેદ થયો નથી એટલે કે શ્રીચંદ્ર પ્રભુ સુધી તે તીર્થ અનિચિત્તપણે ચાલુ રહ્યું એવી રીતે છેલ્લા આઠ આંતરા સુધી એટલે કે ચોળમા, અને, ચતુરમા, તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો, ચતુરમા, અને, અરુરમાના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો એમ ૪આઠ આંતરા સુધી તીર્થનો બ્યુત્કેદ થયો નથી એટલે કે શ્રીશાંતિનાથના

૧ “एगार्ह एगम्ता खवमजर्त सप्त तिरवोत्तेया ।

अणोसि पतितपया एकेकगदुतिदुवेदेका ॥ १०३ ॥”

૨ સત્તરિસવર્ણી (આ. ૨૧૩)માં પણ આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક આંતરોનો કાળ આપેલો છે ૨૧ શ્રીચંદ્રપ્રભુદેવનાં તીર્થે વિવિધ પ્રકારનાં (૫ ૭૫)મા અર્ધાંશ પ્રમાણે આ પ્રત્યેક કાળ ચાર ચાર ગણે ॥ એવો ઉદ્કેદ થયો છે, પરંતુ એ માટે મૂળ સ્થળ જણાવ્યું નથી.

૩ આ ૩૬મા ગાંધર્વા પદ્યોમાં જ પડેલો છે

૪ શ્રીચંદ્રપ્રભુદેવથી માંડીને શ્રીસુવિધિનાથ સુધીના ૧૩ તીર્થ કરે વચ્ચે આઠ આંતરા ॥

૫ શ્રીશાંતિનાથથી તે શ્રીમહાવીરસ્વામી સુધીના ૧૧ તીર્થ કરે વચ્ચે આઠ આંતરા છે.

સમયમાં રથપાયેલું તીર્થ અઘાપિ ચાલુ છે. શ્રીમુવિધિનાથથી શ્રીશાંતિનાથ સુધીના વચલા સાત આંતરામાં તીર્થનો ઉચ્છેદ થયો છે. એટલે કે શ્રીમુવિધિનાથથી માડીને શ્રીઅનંતનાથ સુધીનો સાત તીર્થકરો પૈકી પ્રત્યેકનું તીર્થ અન્ય તીર્થ રથપાયું તે પૂર્વે ઉચ્છિન્ન બન્યું હતું. આ પ્રમાણે જે સાત વાર તીર્થનો ઉચ્છેદ થયો છે^૧ તે પ્રત્યેકનો કાળ અતુકમે એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ, એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ, ત્રણ ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ, એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ, ત્રણ ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ, એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ અને એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ જેટલો છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે નવમા અને દસમા તીર્થકરની વચમાં એક ચતુર્થાંશ પલ્લોપમ કાળ સુધી તીર્થનો વ્યુચ્છેદ રહ્યો^૨ અને એ પ્રમાણે બાકીના માટે યથાર્થિતપણે ધટાવી લેવું.

૧ જ્યોત્ ૩૧મા પૃષ્ઠમત પહેલું દિખાણું

૨ તીર્થનો વ્યુચ્છેદ થયો એટલે તેને ધર્મનું નામનિશાન રહ્યું નહિ. કોઈને 'ધર્મ' એ શબ્દનો અર્થ જ્યાં પહોંચ્યો નહિ અને અધર્મ પ્રવર્ત્યો.

૩ આવી પરિસ્થિતિમાં, શ્રીભરતે માહલો માટે-બાહ્યો માટે બનાવેલા વેદો મુલસ, યાજ્ઞવલ્કય વગેરેને હાથે નિહત બન્યા એમ ત્રિપષ્ટિશાસ્ત્રકાપુરુષચરિત્ર (પ. ૧, સ. ૬)નાં નિબંધિત પદો ઉપરથી જણાય છે:—

“અથે યાપુવિષ્ણોદોઽન્તનંવમદશમાર્હેતોઃ ।

एवं छत्तस्वन्तरेण जिगानामेष वृत्तगान् ॥ ૨૫૫ ॥

• શેદાચાર્દસ્તુતિયતિશ્રાવપર્મમયાસ્તદા ॥

यथादनायाः सुलभा(स्)पान्नावत्तयादिभिः कृताः ॥ ૨૫૬ ॥”

શ્રીસુધર્મસ્વામીએ રચેલી દ્વાદશાંગીનો હાસ

આપણે મત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા તેમ શ્રીમહાવીરસ્વામીના અગ્યાર ગણધરોએ રચેલી દ્વાદશાંગીઓ પૈકી શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના દસે ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓનો પ્રવાહ, એમના એટલે કે શ્રીસુધર્મસ્વામીના જીવનકાલ દરમિયાન પ્રાયઃ વ્યુચિત્ર થયો. વખત જતાં એ દસે દ્વાદશાંગીઓ શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશે નાશ પામી, અને એ તમામનું રચાન 'પ્રાયઃ સમકાલે' રચાયેલી એવી શ્રીસુધર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીએ લીધું. કાલાતરે એ દ્વાદશાંગી પણ ખાડિત બની. એનો પ્રાસ થતો ગયો અને હજી પણ એનો પ્રાસ થતો જાય છે. દુર્ભાગ્યે, આગળ ઉપર એક એવો સમય આવશે કે જ્યારે એ દ્વાદશાંગીમાંથી એકે અંગ કે એનો કોઈ ભાગ પણ મોજાદ દરો નહિ, એટલું જ નહિ પણ એ દ્વાદશાંગીને આધારે ચોગ્યેશ્વ એક પણ આગમ કે તેનો અંશ પણ ટપી રહેશે નહિ હોય. આ હકીકત આપણે આ પ્રકરણમાં વિચારીશું.

શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના તમામ ગણધરો પોતાપોતાનો ગણ શ્રીસુધર્મસ્વામીને સોંપી નિરપત્ય બન્યા એથી એ ગણધરોનો વશ ન આવતાં કેવળ શ્રીસુધર્મસ્વામીનો જ વંશ ચાલ્યો—એમની જ સિંધપરંપરા ઉદ્ભવી. શ્રીસુધર્મસ્વામીની પાટે એમના મુખ્ય શિષ્ય 'શ્રીજી'બુદ્ધસ્વામી થયા અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર 'શ્રીપ્રભવસ્વામી', 'શ્રીશરણ'ભવ-સુરિ (વીરસંવત્ ૩૬-૯૮) અને શ્રીયશોભદ્રસુરિ થયા.^૧ એમની પાટે 'શ્રીસંભૂતિવિજય

૧ 'પ્રાયઃ સમકાલે' એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એક બન્ધારે દ્વાદશાંગીઓ, શ્રીમહાવીર-સ્વામીએ બીજી રચના પાયાપુટ્ટીમાં આપી તે રચનાના પ્રસંગે રચાયેલી છે, છતાં એ તમામની રચનાનો પ્રારંભ સમકાલે—એકી વખતે થયો હોય એમ જણાવું નથી. ૨૫૪ શબ્દોમાં 'કહું' તો બીજાંદ્રભૂતિએ દીક્ષા લીધી ત્યાર પછી શ્રીઅગ્નિભૂતિ વગેરેની દીક્ષા થયેલી છે. શ્રીઅગ્નિભૂતિની દીક્ષા થઈ ત્યાં સુધી બીજાંદ્રભૂતિ એમ ને એમ બેસી રહ્યા, તેમણે કોઈ તત્ત્વવિષયક પ્રશ્ન પ્રશ્નને પૂછ્યો નહિ અથવા તેમણે પૂછ્યો તો પણ પ્રશ્નને અન્ય ગણધરની દીક્ષા થઈ નહિ ત્યાં સુધી ઉત્તર આપ્યો જ નહિ અથવા પ્રશ્નને ઉત્તર આપ્યો તેમ છતાં તેમણે દ્વાદશાંગી રચવાનું કામ શરૂ જ ન કર્યું એમ માનવું યુક્તિયુક્ત જણાવું નથી. ને આ માટે 'કહેવું' વાર્તાત્મક હોય તો એમ માનવું જોઈએ કે બીજાંદ્રભૂતિએ જે સમયે દ્વાદશાંગી રચના માંડી તે જ સમયે અન્ય ગણધરે દ્વાદશાંગી રચવાની શરૂઆત કરી ન હતી. એટલે હાલદેસાએ બીજાંદ્રભૂતિની દ્વાદશાંગીની રચનાના સમયમાં અને શ્રીસુધર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીની રચનાના સમયમાં અંતર છે.

૨-૪ તેમ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી ૨૦ વર્ષ સુધી સુધર્મસ્વામી મુગધવાન પડ પર રહ્યા તેમ આ ત્રણે અનુક્રમે ૪૪, ૧૧ અને ૨૩ વર્ષ રજા

૫ શ્રીયશોભદ્રસુરિ પયંત શ્રીમહાવીરસ્વામીનું ધર્મસાસન એક આચાર્યની સત્તામાં પરંતુ એ સુરિ વીરસંવત્ ૧૪૮માં જે ઉત્તરવિહારી બનાવી રવજો સીધાબ્યા ત્યારથી એક

૬ પર બળે આચાર્ય સ્થાપનાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ.

૭ શ્રીસંભૂતિવિજય વીરસંવત્ ૧૫૬માં રવજો ગયા ત્યારે શ્રીભદ્રજાદુસ્વામીને સંધર્યવિરતું

અને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી યયા. એ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના મમયમા બાર દુકાળી પડી-
બાર વર્ષ સુધી ઉપરાઉપરી દુકાળ પડ્યો એ દરમ્યાન સયતો શ્રુત વિસન્તા ગયા દુકાળનો
અત આવતા સયતો પાટલિપુત્રમા ભેગા મળ્યા. તે વખતે એકનો ઉદ્દેશક તો એકનો 'ખડ
એમ કરી તેઓ માડમાડ ૧૨ અંગો એકત્રિત કરી શકયા, પરંતુ તેઓ દિટ્ટિવાય નામનું
બારમું અંગ એકત્રિત કરી શકયા નહિ એ તો કેવળ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને જ યાદ હતું અને
તેઓ તો નેપાળમા 'મહાપ્રાણ' ધ્યાન ધરતા હતા^૨ આથી પાટલિપુત્રમા એકલા મળેલા
શ્રીસધે-^૩શ્રીસધસમેશ્વરે તેમને બાગમા અગની વાચના આપવા કહેવડાવ્યું પ્રથમ તો
તેમણે સકારણ ના પાડી, પરંતુ જ્યારે શ્રીસધે તેમના એ વર્તનને શ્રોમધની આજ્ઞાના ભંગ
રૂપ ગણ્યું ત્યારે તેમણે હા પાડી^૪ ત્યાર બાદ તેમની પાસે વાચનાથે આવેલા ૫૦૦ મુનિઓને
તેમણે યથાસમય દરરોજ કટકે કટકે સાત વાચના આપવા માડી^૫ એ વાચના કટકે કટકે

કાંઈ અધિકાર ન હતો જુઓ મુનિશ્રીકંઠપાણુવિજયપદ્મ વીર નિર્વાણુ કંવત્ ઔર જૈન
કાલગણુના (૫ ૧૧)

૧ દરેક અંગને ઉદ્દેશક નથી તેથી કે ઉદ્દેશક કરતા ન્યૂનાધિક ભાગ સૂચવેલો હોય તેથી મૂળમાં
ખડ' રાખે યોગ્યો હશે એમ લાગે છે

૨ જુઓ કલિાસસર્વજ્ઞ શ્રીદેવચન્દ્રસૂરિહૃત પરિશિષ્ટપદ્મ' (સ. ૮ શ્લો. ૧૮૭ તથા સ.
૬, શ્લો. ૫૫-૫૮) તેમ જ શ્રીદેવસૂરિહૃત ઇવાનુશાસન (આ ૮૪)ની સ્વોપન શ્રુતિ (૫ ૪૫)
તિરથોબાલી પદ્મયમા આ સળધર્મા નીચે મુજબ હશેજ છે —

“હો વિપ ચોદ્વપુન્ધી ચારસવાગ્રહ જોગવહિવત્રો

સુતયેળ નિચધદ્ બાથ અન્નયજ્ઞવસ્ત્ર ॥૭૧૪૫”

(વીર નિર્વાણુ સુવત ઔર જૈન કાલગણુનાના ૧૦૩મા પૃષ્ઠ ઉપરથી ઉદ્ધત)

આ ઉપરથી જણાય છે કે મહાપ્રાણ ધ્યાન બાર વર્ષ માટે તેમણે અગીકાર કર્યું હતું. આ
મહાપ્રાણ ધ્યાનનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ કાઠકે ૧૩ આનેબારેલ હોય તો તે તરફ માત્ર ધ્યાન યોચના
તજ્જોને વિજ્ઞાસિ છે

૩ આર્વા ચાર વિશિષ્ટ સચેવનો કથેના છે તેની નોંધ આગળ ઉપર આ પ્રકારણમા લેવાશે

૪ અને લગતે પ્રસ. ૧ આવસ્તથમુત્તની ચુલિખમા નીચે મુજબ દર્શવાયો છે -

‘તમિં ય કાલે ચારણપરિસો દુકાલો ઝવઠિતો । યજતા રૂઠો રૂઠો ॥ સમુદ્ધતીરે મન્ડિતા
પુનરવિ 'પાદલિપુત્રે' મિલિતા । તેસિં અળ્લસ ડહેલો, અળ્લસ સ્વહ, એવ સઘાડિતેહિં એકારસ
અગાણિ સપાતિતાણિ રિટ્ટિવાદો નરિય । 'નેપાલ'વસિણીય ય મહ્વાદુસામો અન્નતિ ચોદ્વપુન્ધી,
તેસિં સયેગ પરયવિતો ઇપાદ્મો 'દિટ્ટિવાદ વાણિ' તિ । ગતો, નિવેદિત સયકજ । તતે મળતિ-
દુકાલનિમિત્ત મહાપાણ ન પવિદ્રો મિ તો ન જાતિ વાયળ રાત્ત । પહિનિયસેહિં સઘસ અન્નવાત ।
તેહિં અળ્લો વિ સપાદ્મો વિષતિતો, જો સઘસ બાળ અતિક્રમતિ તસ્ય કો દડે । તો અન્નસાઈ-
રઘાદિવદ્ । તે મળતિ મા ઝગરેહ, પેસેહ મેહાથી, સત્ત પહિપુન્નગાણિ દેમિ ।”

બા ૨, પા ૧ ૧૮૭

૫ પરિશિષ્ટપદ્મ' (સ. ૮, શ્લો. ૧૮-૧૯)માં એવો નિર્દેશ છે કે વિજ્ઞાત્યર્થોથી આવતા એક

મળતી હોવાથી શ્રીસ્થૂલભદ્ર સિવાયના બધા (૧૮૯) મુનિઓ 'કંટાળાને ચાલ્યા ગયા, પરંતુ શ્રીસ્થૂલભદ્ર તે ત્યાં રહ્યા.

તેમણે આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વોત્તે અભ્યાસ કર્યો. એવામાં એક વેળા શ્રીભદ્રબાહુ-સ્વામીએ તેમને પૂછ્યું કે તારો ઇત્યાદિ ભાંગી ગયો છે ? તેમણે એનો નંકારમાં જવાબ આપ્યો અને કહ્યું કે મને વિશેષ વાચના મળે તો સારું. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું કે મારું ધ્યાન પૂર્ણ થવા આવ્યું છે એટલે તેમ યતાં હું તને તારી હઝા મુજબ વાચના આપીશ. તે વેળા શ્રીસ્થૂલભદ્રે કેટલો અભ્યાસ થયો છે અને કેટલો બાકી રહ્યો છે તે પૂછ્યું. ત્યારે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું કે સાગરમાં બિન્દુ એટલો અભ્યાસ થયો છે. વખત જતાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીનું મહાપ્રાણુ ધ્યાન પૂર્ણ થયું તેવામાં શ્રીસ્થૂલભદ્રે લગભગ દસમું પૂર્વ પૂરું કર્યું—તેમને એ પૂર્વમાંના બે વસ્તુનું યાન એળવવું બાકી રહ્યું. જુઓ પરિશિષ્ટ-પૂર્વ (સ. ૯, સ્તો. ૭૧-૭૬).^૨

કાલાંતરે તેઓ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી સાથે વિદાર કરી પારલિપુત્ર આવ્યા. એવામાં એક વેળા તેમની સંસારીપણાની સાત બેનો સાખી અવસ્થામાં તેમને વંદન કરવા આવી ત્યારે તેમણે સિંદતું રૂપ વિકુચ્યું. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને એ વાતની ખબર પડી ગઈ. ત્યાર બાદ શ્રીસ્થૂલભદ્ર વાચના સેવા ગયા ત્યારે તેમણે એમને વાચના આપવાની ના પાડી, પરંતુ અંતે શ્રીસંધની આગ્રહ બરી વિચિત્રિને સ્વીકારી બાકીનાં પૂર્વોની વાચના આપી દિવ્ય એનો અર્થ ન બતાવ્યો એટલું જ નહિ, પણ હવે કાળને એ વાચના આપવી નહિ એમ સ્થૂલભદ્ર પાસે કબૂલ કરાવ્યું.^૪ આ પ્રમાણે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના સ્વર્ગગમન પછી એટલે વીરસંવત

વાચના, ત્રણ કાલવેળાએ બીજી ત્રણ અને સાધાર્ણ (રાત્રિક) પ્રતિકમણ કર્યા બાદ બીજી ત્રણ એમ કુલે સાત વાચના આપવા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ હા પાડી હતી.

તિરયોગાલી (બા. ૭૩૬)માં કથોત્સવનું પૂર્ણ કર્યા બાદ, જોજનના સમયે અને મહાન (સેનના)માંથી બહાર જતી વેળા અને એમાં આવતી વેળા વાચના આપવાનો ઉદ્દેશ્ય છે.

૧ એમના જીવનકાળમાં ગદિ જુઓ વૈષ્ણવરસમજનીતું માર સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૧૮૪-૧૮૬).

૨ તિરયોગાલી (બા. ૭૪૫)માં, સૂચવ્યા મુજબ તો શ્રીસ્થૂલભદ્ર આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વ રૂપિયા એવામાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના તપનો નિયમ (યોગસાધના-મહાપ્રાણુ ધ્યાન) પૂર્ણ થતાં તેમને શ્રીસ્થૂલભદ્ર સાથે લગભગ ઠપર મુજબ વાતચીત થઈ.

૩ આ સમયે શ્રીસ્થૂલભદ્ર એકાંતમાં બેસીને ૧૧મું પૂર્વ વાંઠ કરતા દત્તા એમ તિરયોગાલી (બા. ૭૫૩)માં ઉદ્દેશ્ય છે આ રીતે એ ગાથા:—

“સપતિ (?) એકારવર્ષ પુરવં અતિવયતિ વળદવો જેવું.

સંવિતમો મમિણીતો મુદ્મળા વદનનિમિત્તં ॥૭૫૩॥”

૪ આ સંબંધમાં તિરયાગાલીમાં નીચે મુજબ ઉદ્દેશ્ય છે:—

“અહ મળદ યૂલમહો અળ રૂવં ન દિવિ કાદામો.

દ્વલમિ જાણિત જે અહમ વતારિ પુવાદં ॥૮૦૦॥

નોદિસિ ॥ પુવાદ મુવમેતાદં વિમુગ્ધા દિવિ (!)

દષ્ટ પુળ તે અણુજળે જાળ પજાદં વતારિ ॥૮૦૧॥

૧૭૦ પછી ૧૧મા, ૧૨મા, ૧૩મા અને ૧૪મા એ ચાર હેત્વા પૂર્વેનો અર્થથી વિચ્છેદ થયો અને શ્રીસ્થૂલભદ્રના સ્વર્ગગમન પછી એનો સ્ખંદથી પણ વિચ્છેદ થયો.

જેમ શ્રીભદ્રમાહુસ્થામીના સમયમા બાગ દુકાળી પરી હતી તેમ એક બાગ દુકાળી વખત જતા 'એનાપત્ય' જોતના શ્રીઆર્યમહાગિરિ અને 'વસિષ્ઠ' જોતના શ્રીઆર્ય-

એતેન કારણેન ઝ પુરિમજુગે અઢમિ વીરસસ ।

સયરાહેન વળઠાઢ જાન ચતારિ પુનઃ ॥૮૦૭॥"

તિથેગાલીની ઉપયુક્ત ઉપગમી ગાથામાં શ્રીસ્થૂલભદ્ર ૧૧મું પૂર્વ ચાલ કરતા હતા એમ ને કહ્યું છે તેનો આ ૮૦૭મી ગાથા સાથે સમન્વય કરવા માટે ચાર પૂર્વો એટલે પૂરેપૂરો ચાર પૂર્વો એવા અર્થ ન કરવો જોઈએ એમ નોંધે છે

૧ આ સ્વર્ગગમનનો સમય યજ્ઞક વીરસવત્ ૨૧૫ માને છે, ત્યારે મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજય ૨૨૫ માને છે. જુઓ વીર નિર્વાણ સવત્ જ્યારે જોન કાલગણના (૫ ૧૨)

૨ ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં દુકાળ પડ્યાનો ઉત્તેજ નિસીદસુત્તની ચુલ્લિમાં છે, પરંતુ એ દુકાળે કઈ સુતના ઉપર અસર કરી હોય એમ જણાતું નથી ત્રિશેરમાં એ દુકાળ આ બાર દુકાળોથી વિન્ન છે, યજ્ઞક ચંદ્રગુપ્તને અને શ્રીભદ્રમાહુસ્થામીને સમકાલીન માને છે તે વિચારણીય છે, તેમ જ પરિશિષ્ટપર (સ ૮, સ્થા ૩૩૯)મા ચંદ્રગુપ્ત વીરસવત્ ૧૫૫માં રાખેલ પયાની વાદ છે, તે જાણતું છે એમ વીર નિર્વાણ સવત્ જ્યારે જોન કાલગણના (૫ ૧૮-૧૯)માં સૂચવાયું છે

૩ એમનું જીવનચરિત્ર આવલેસ્યયજ્ઞસુત્તની ચુલ્લિ (પત્ર)મા ઉપલબ્ધ થાય છે એમનો જન્મ વી સ ૧૬૧માં, દીક્ષા ૧૯૧મા યુગપ્રધાનપદવી ૨૧૫મા એ પદવીનો નિરૂપ (પૂર્ણત્વકાલ) ૨૪૫માં અને એમનું સ્વર્ગગમન ૨૬૧માં થયેલ છે એમ વીર નિર્વાણ સવત્ જ્યારે જોન કાલગણના (૫ ૧૪)માં સૂચવાયું છે

આવલેસ્યયજ્ઞ (આ ૧૩૧-૧૩૨)અથવા વિસેસાવલેસ્યયજ્ઞ (આ. ૨૩૮ -૨૩૯) પ્રમાણે આ શ્રીઆર્યમહાગિરિસુરિના શિષ્ય શ્રીકેંડિન્ધના શિષ્ય શ્રીઆર્યમિત્ર વીરસવત્ ૨૨૦મા સામુદ્ધે દ્વિ મત સ્થાપી ગાથા નિર્ણય બન્યા, જોકે અતમાં તેઓ સુવરી ગયા એવી રીતે આવલેસ્યયજ્ઞ (આ. ૧૩૩-૧૩૪) અથવા વિસેસાવલેસ્યયજ્ઞ (આ ૨૪૨-૨૪૩) મુજબ શ્રીઆર્યમહાગિરિ-સુરિના શિષ્ય શ્રીવનગુપ્તસુરિના શિષ્ય શ્રીઆર્યમંગસુરે વીરસવત્ ૨૨૮માં દ્વિતીય દષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરી પાચમા નિર્ણય બન્યા, જોકે અતમાં તેઓ પન્ન સુવરી ગયા

૪ એઓ શ્રીઆર્યભદ્રના હસ્તાદીક્ષિત શિષ્ય થાય છે એમને જુદો ગણી શ્રીસ્થૂલભદ્રે આપેલ એ હકીકત નિસીદસુત્તની ચુલ્લિમાં છે એમનો જન્મ વી સ ૧૦૨મા, દીક્ષા ૨૨૧માં, યુગપ્રધાન-પદવી ૨૪૨મા અને સ્વર્ગગમન ૨૬૧મા થયાની હકીકત વીર નિર્વાણ સવત્ જ્યારે જોન કાલગણના (૫ ૧૪)મા અપાયેલી છે

શ્રીઆર્યસુરેત્તી સાથે એક વેળા મારણશાત્ શ્રીઆર્યમહાગિરિએ ભોજનાદિનો નવદાર બધ કર્યો હતો એમ કહેવાયુત્ત (ક ૧)ની ચુલ્લિ અને નિસીદસુત્ત (ક ૮)ની ચુલ્લિના ને પાઠો વીર નિર્વાણ સવત્ ૧૨ જોન કાલગણના (૫ ૮૮)મા અપાયા છે તે ઉપરથી જાણ થાય છે. મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજય એના ૮૯મા પૃષ્ઠમા સૂચવે છે કે શ્રીઆર્યમહાગિરિએ અરોગના વીર મંત્રપ્રતિપ્ત રાખ્યો હતો જ નથી તેમ અસાભાગિક ઘટના તો અપ્રતિપા જા દ્રમકના બધ સાથે સબધ ધરાવે

મુહુરતી એ એ આચાર્યોના જીવનકાલ દરમિયાન પડી હતી, પરંતુ એ બીયણ સમયે શ્રુતને કંઈ આંચ આવી હોય એમ જણાતું નથી. એ દુકાળી બાદ શ્રીવજ્રસ્વામીના સમયમાં પાછી બાર દુકાળી પડી. એ સમયે શ્રીવજ્રસ્વામીએ વિદ્યા દ્વારા આહાર મેળવ્યાનો ઉદ્દેશ્ય જોવાય છે,^૩ પણ શ્રુતને કંઈ નુકસાન પહોંચ્યાનો ઉદ્દેશ્ય હોય એમ જણાતું નથી.^૪ અત્ર એ વાત નોંધી લઇએ કે શ્રીવજ્રસ્વામી છેલ્લા દસપૂર્વધર ગણાય છે,^૫ વળી એમની પાસે ઓતોસલિધુત આચાર્યના શિષ્ય શ્રીઆર્યરક્ષિતમુરિએ

|| (પૃ. ૬૨). જો એ વડીલત વારતવિક હોય તો વૈશાખવૃક્ષમંજરીના આરા સ્પર્શકરણ (પૃ. ૧૭૪-૧૬૫)માં લિખિત ફેરફાર કરવો પડે.

શ્રીઆર્યસુહૃદંતીએ 'નલિનીકુલમ' વિમાનના અભિલાષી અવનતીસુકુમારને દીક્ષા આપી હતી.

૧ આ આચાર્યોના નામમાં જે 'આર્ય' પદ જોવાય છે તેનું મારણ 'પરિશિષ્ટપર્વ' (સ. ૧૦, મ્યો. ૨૭)માં એમ સૂચવાયું છે કે બાળપણથી જ એ બંનેનું શ્રીયક્ષા આર્યોએ માતાની જેમ પાલન થયું હતું.

૨ એમનું ચરિત્ર આવરસ્યસુતની સુધિયુ (ભા. ૧, પત્ર ૩૬૦-૪૦૪)માં, 'પરિશિષ્ટપર્વ' (સ. ૧૦)માં, શ્રીપ્રભાચન્દ્રસંસ્કૃત પ્રભાવકથરિતના પ્રથમ પ્રબન્ધમાં તેમ જ શ્રીકરિષ્ણસંસ્કૃત દસાણસુધિ યાને સમ્યક્વક્તૃત્વતિતા શ્રીસંઘતિલક્ષ્મીવિત વિવરણ (પત્ર ૧૦૬ આ-૧૧૭ આ)માં અપાયેલું છે. માતા સુનંદા, પિતા ધનમિરિ, વિ. સં. ૨૬માં જન્મ, બાળપણમાં નતિરમણજ્ઞાન, વિ. સં. ૩૪માં દીક્ષા, દીક્ષાનુક્ર શ્રીઆર્યસિંહમિરિ, શીલદ્રયુતસુરિ પાસે દસ પૂર્વોત્ત અધ્યયન, વિ. સં. ૭૮માં યુગપ્રધાનપદવી અને વિ સં. ૧૧૪માં સ્વર્ગવાસ તેમ જ શ્રીવજ્રસ્વામીના નામે શિષ્ય જો એમના જીવનની તાલન આપી રૂપરેખા છે.

શ્રીમેકરુંગસંસ્કૃત વિદ્યાશ્રેણી અનુસાર પણ શ્રીવજ્રસ્વામી વિક્રમસંવત્ ૧૧૪માં એટલે વીરસંવત્ ૫૮૪માં રવળવાસી થયા.

૩ "દ્વો ય ચદ્રસ્વામી લક્ષિણલહે વિહરતિ, કુસ્મિક્વ ચ જ્યં વાસવરિચનં, લવ્વતો સ્મરંતો ટિલપંચા, તિરાચારં જાતઃ । તાદે ચદ્રસ્વામી વિનાયકાદે પિદં તદ્વિવદં જાનોતિ ।"

—આવરસ્યસુતની સુધિયુ (ભા. ૧, પત્ર ૪૦૪)

૪ શ્રુતનો નાશ થયો જણાતો નથી, બાકી "શ્રુતની પદનપાઠપ્રવૃત્તિ મંદ થઇ રહી હતી" એમ મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજયે પ્રભાવકથરિતના બાબાન્તરના પ્રબન્ધપદ્યસિંચન (પૃ. ૧૬)માં સૂચવ્યું છે. આના ૧૭મા પૃષ્ઠમાં શ્રીવજ્રસ્વામીએ એમના સમયમાં પડેલા બીજા કુશિંહની ચક્રઆવર્ત અનુસાર કરી રહેલાન કર્યાનો ઉદ્દેશ્ય છે

૫ સુભોધિકામાં ચેરાવલ્લીના વિવરણ (પત્ર ૧૧૬ આ)માં નીચે સુબળનાં પદ્ય અપાયેલાં છે:—

"મહાગિરિઃ ૧ સુહૃદંતી ચ ૨ મુરિઃ શ્રીગુણસુન્દરઃ ૩ ।

દયામાર્યઃ ૪ રુક્મિન્દલાચાર્યો ૫ રેવતીમિત્રમુરિરાટ્ ૬ ॥

શ્રીધર્મો ૭ મદ્રગુપ્તઃ ૮ શ્રીગુપ્તો ૯ વજ્રમુરિરાટ્ ૧૦ ।

યુગપ્રધાનપ્રજા દત્તેતે લઘુર્વિજ્ઞઃ ॥"

૬ માતા રુદ્રસોમા, પિતા સોમદેવ, શ્રીઆર્યરક્ષિતની ૨૨મે વયે દીક્ષા (આને શ્રીવીરના સાસનમાં પહેલી નિમ્નેટિકા તરીકે જાણવાય છે), પૂર્વશ્રુતના અભ્યાસ માટે એમનું પ્રયાન, ઉત્તરધિનીમાં રથવિર શ્રીભદ્રયુતનો મેળાપ અને તેમની એમણે કમલેથી મિયાંમણા, શ્રીવજ્રસ્વામી

‘લગભગ સાડાનવ પૂર્વેના અભ્યાસ કર્યો હતો.

આગળ ઉપર શ્રીસ્કન્દિલ અને શ્રીનાગાર્જુન આચાર્યો યથા તેમના સમયમાં પાછી ખાર દુકાળી પડી એ સમયે બિદ્યા મળતી મુશ્કેલ યથ પડવાથી સંયતો યુતનુ શ્રદ્ધણ, મુશ્વન અને ચિંતન (અતુપ્રેક્ષા) કરી ન શક્યા અને એથી અનોકિક યુનનો વિનાશ થયો. પરાવર્તન ન કરી શકાયું તેથી અગોપામગત યુત પશુ ભાવથી નાશ પામ્યું. ખાર વર્ષ બાદ દુકાળ મટી સૂકાળ યતા મથુરા નગરી કે જેની આસપાસનો પ્રદેશ ‘શોરસેન’ ગણાય છે એ નગરીમાં શ્રીસ્કન્દિલ આચાર્યના પ્રમુખપદે શ્રમણસઘ એકઠો મળ્યો-મુનિસન્મેલન થયું. એ સમયે જેમને જે યાદ હતું તે તેઓ કહેતા ગયા અને એ રીતે કે શિક યુત

પાસે એમનું ગમન અને ત્યાં એમણે કરેલો પૂર્વયુતનો અભ્યાસ કલ્યાદિ દર્શકત આલેક્ષ્યસુત્તની નિમજ્જતિ (ગા ૭૬૪)ની સુષિષુ (ભા ૧, પત્ર ૩૮૭-૪૧૫)માં અપાયેલી છે. માયુરીવાચનાનુગમ આ નિમજ્જતિ અને સુષિષુ પ્રમાણે એઓ વીરસંવત્ ૫૬૭માં રનજે સંચર્યા. જુઓ વીર નિર્વાણ સંવ ૪૦૨ જૈન કાલગણના (પૃ ૧૩૪).

વાલ્મીકી યુગપ્રધાનપદાવલી પ્રમાણે ૨૨ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં, ૪૪ આમણ્યમાં અને ૧૩ વર્ષ યુગપ્રધાનપર્યાયનાં છે એમનો જન્મ વિ. સં. ૫૨૫માં, કીક્ષા વિ સં ૭૪માં, યુગપ્રધાનપદ વિ. સં. ૧૧૪માં અને સ્વર્ગવાસ વિ સ ૧૨૭માં થયાં હતાં.

વવહારુરુપ (ક. ૮)ની સુષિષુ પ્રમાણે વર્ષાન્તરુપા ખાર માસ મટિ પાત્ર ઉપરાંત માત્ર ૬ રાખવાની શ્રીઆયર્શક્ષિતસુરિએ આજ્ઞા આપી હતી. એમને ખાર મુખ્ય શિષ્યો હતા ધૃતપુષ્પમિત્ર, વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર, હર્મલિકાપુષ્પમિત્ર, અને ગોષ્ઠામાહિલ એ પૈવી શ્રીગોષ્ઠામાહિલ વીરસંવત્ ૫૮૪માં અખલિક દક્ષિની પ્રવણા કરી સાતમા નિર્લનવ થયા. જુઓ આવલેક્ષ્યમૂલભાસ (ગા ૧૮૧-૧૪૨) અથવા વિસેસાવરસંવભાસ (ગા. ૨૫૦૬-૨૫૧૦).

વિચારદ્રેણિ મુજબ શ્રીવજ્રસ્વામી પછી ૧૩ વર્ષ સુધી શ્રીઆયર્શક્ષિત યુગપ્રધાન રહ્યા ૧ મહધારી શ્રીહેમચન્દ્રસુરિએ વિસેસાવરસંવભાસની ૨૫૦૬મી ગાથાની દીકા (પત્ર ૧૦૦૩)માં નન પૂર્વ અને જ્ઞાનીસ યવિહનો હલ્લેખ કર્યો છે, જ્યારે પ્રભાવકચરિત્રમત. શ્રીઆયર્શક્ષિતપ્રમન્થ (પ્રકા ૮૧-૮૪)માં સાડાનવ પૂર્વના હલ્લેખપૂર્વક એ હલ્લેખ છે. વળી એમાં આપેલા આર્યનન્દિલ (૧ આર્યનન્દિલ)ના પ્રબધમાં એ આર્યનન્દિલને શ્રીઆયર્શક્ષિતસુરિના વંશજ અને સાડાનવ પૂર્વના કારક દર્શાવ્યા છે અને એમનો સત્તાસમય ‘પ્રમન્થશર્ણોદય’ (પૃ ૨૨) પ્રમાણે વીરસંવત્ ૫૮૭ પછીનો છે.

૨ નંદીસુત્રાની થેરાવકીમાં બ્રહ્મકીપ સિંહ વાચકનો હલ્લેખ છે. એમના, સ્કન્દિલ આચાર્ય શિષ્ય દોવાનુ શ્રોમલયમિત્રિસુરિએ નંદીસુત્રાની યતિ (પત્ર ૫૧ આ)માં સૂચ્ય છે, પણ પ્રભાવકચરિત્રમત વાદિપ્રમન્થ (પ્રકા ૫) માં એમને વિદ્યાધર આગનાયના અને શ્રીપાદલિપ્તસુરિના કુળના આલેખ્યા છે, એટલે એઓ શ્રીમ્હિ વાચકના શિષ્ય કેમ સંભવે એમ પ્રશ્ન ઠાકાવાય છે એમનો યુગપ્રધાનવત્નો સમય વી સ ૮૨૩ થી ૮૬૦ (વિ સં ૩૫૭-૩૭૦) સુધીનો થનાય છે

૩ ઉત્પત્તિક યુતનો અત્ર કેમ હલ્લેખ નથી એવો પ્રશ્ન અત્ર ઠેક તેમ છે એ સંબંધમાં શું એવી સંભાવના યદ સંકે કે કાવિક યુતના નિરમાણ મટિ જેટલો અવકાશ છે તેટલો અવકાશ ઉત્પત્તિક યુત મટિ નથી, કેમકે એનો અન્યયનકાવ કાવિક યુતના અન્યયનકાવ કરતાં અધિક અંશે વિશેષ અનુકૂળ હોય એમ લાગે છે કે એનો ઉત્તર એ છે કે વિઆહુપાણુતિ (સ. ૧૭૭)ની દીકામાં શ્રી-અભયદેવસુરિએ કાવિક યુતનો અર્થ ૧૧ અત્ર કર્યો છે તેને ૨૧૧ અર્થો કરવાનો છે ૧

અને શોધક પૂરત મર્યાદિત કરાયુ આ મધ્યના મથુરામાં ચાલી એ વાચનાને 'માથુરી વાચના' કહે છે

શ્રીમદ્વયગિરિમરિ ન દીપ્ત (ગા ૩૩)ની રૂતિ (પત્ર ૫૨ આ)માં આ પ્રમાણે સૂચના આપી છે મતાતરની નોંધ લીધી છે કે દુર્ભિમને લખેને ઝરા પગ યુતનો નાશ થશે ન દેનો, પરંતુ શ્રીરુકંદિલ આચાર્યે મિવ વના તમામ કુપ્પ અનુયોગ મુ મૃત્યુ મવ ધી દુર્ભિમ મટતા શ્રીરુકંદિલ આચાર્યે મથુરામાં અનુયોગ કથી અને એથી એ વાચન તુ નામ 'માથુરી વાચના' પાપુ અને એ અનુયોગ રુકંદિલ મજથી મળાયો

આ પ્રમાણે યુગની વ્યવસ્થા કરવાનું ગમે તે કારણ હો, પરંતુ તે સમય એને વિખિત સ્વરૂપ અપાતુ મધુ હોય એમ યોગશાસ્ત્રની નોંધપત્ર રૂતિ (પત્ર ૫૭) ઉપરથી ફલિત થાય છે. આગમ અને એના અનુયોગ લખીને વ્યવસ્થિત કરાયા બાદ શ્રીરુકંદિલ આચાર્યે એ અનુસાર માધુએને વાચના આપી એથી એ 'રુકંદિલી વાચના' રહેવાય છે

જે વખતે મથુરામાં શ્રીરુકંદિલ આચાર્યે આગમોનો ઉદ્ધાર કરી એની વાચના આપી લગભગ તે સમયે વલ્લભી નગરીમાં શ્રીનાગાર્જુને ત્રમણસુત્ર એકરો કથો અને યુગના વિચ્છેદને રાક્ષા માટે આગમોના-સિદ્ધાંતો ઉદ્ધાર કર્યો જે પ્રમાણે જે બાદ હતું તેમ તે સ્થાપન કરાયુ, અને જે ભૂતી જવમુ હતું તે પૂર્વાપર મજબ એમ વિચારી વ્યવસ્થિત કરાયુ. પછી તદનુસાર વાચના અપાઈ એમાં શ્રીનાગાર્જુન પ્રમુખ હતા એથી એ 'નાગાર્જુની વાચના' રહેવાય છે

કાલાતરે શ્રીદેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણ મયા જેમને એક પૂર્વધર મળ્યુવામાં આવે છે એ આચાર્યના સમયમાં પાંચે બાર વર્ષનો કુકાળ પડ્યો હતો અને યુત અરત યસ્ત ખન્યુ હતું તેમ જ અનેક બદ્ધુતો પચતવ મામ્મા હતા તેથી યુતની લક્ષિતથી પ્રેરાઈને બાવિ પ્રાળના ઉપકારાર્યે વીરસ વત્ ૮૮૦માં મતાતરે પ્રમાણે ૮૮૩માં શ્રીસંધના આગ્રહને માન આપી તેમણે તે કાલે બચેલા યુનિઓને વલ્લભી મોનાવી તેમના મુખેથી અવશેષ રહેલા ઓછા વધતા પ્રતિ અને અતરિત આગમોના આદાપમેને અનુક્રમે પોતાની કુદ્ધિ વડે

૧ પ્રસ્તુત હલ્લેખ નીચે પ્રમાણ છે —

‘જિનવચન ચ દુષ્કાકાલવદાદુષ્ટિનપ્રાપ્તિમિત મત્વા મગધદ્વિર્નાગાર્જુન-સ્કન્દિલાચાર્ય-પ્રમુતિમિ પુસ્તકપુ વ્યવસ્તમ્’

૨ જુઓ શ્રીભદ્રેશ્વરચરિત કહાવલી (કથાવલી)નો વીર નિર્વાણ સવત્ ઓર જૈન કાલગણના (૫ ૧૧૦-૧૧૧)ના હલ્લેખ. લગભગ આ આશયને મળતો હલ્લેખ ન દીપ્તરની નુદિલખ પાપુ જોવાય છે એ આગમ ઉપર આ પ્રકરણ (૫ ૧૭)માં અપાયો છે

૩ શ્રીમદ્વયગિરિમરિ ન દીપ્તરની રૂતિ (૧૧ ૫૪ આ)માં જેમને દુષ્કાલિના સિંધ વાચક તરીકે આગમોને છે પરંતુ યુનિ નીકલ્યાપુવિજય એ વાતને બાંધે ૧૭ છે અને તેણે જેમને માહિત્યતા સિંધ ૧૭ ૭ ૧૭૦ વીર નિર્વાણ સવત્ ઓર જૈન કાલગણના (૫ ૧૧૧)

સંકલિત કરી પુસ્તકારૂઢ કર્યા અને એ રીતે તેઓ બધા આગમોના કર્તા બન્યા.^૧

શ્રીદ્રોણુ આચાર્યે ઓહનિજ્જુત્તિની વિવૃત્તિ (પત્ર ૩ અ)માં કહ્યું છે કે આ અવસર્પિણીમા ચૌદપૂર્વધર પછી ૧૩, ૧૨ કે ૧૧ પૂર્વોના કોઇ ધારક થયા નથી, પરંતુ દસપૂર્વધર જ થયા છે.^૨ સેનપ્રત્ન (પત્ર ૧૦૪ આ)માં^૩ કહ્યું છે કે જેમ ચૌદપૂર્વધર, દસપૂર્વધર અને નવપૂર્વધર થયા છે તેમ એકથી માંડીને આઠ સુધીના પૂર્વોના ધારક પણ સંભવે છે,^૪ કેમકે જીતકલ્પસૂત્રની વૃત્તિ વચેરેમાં આચારપ્રકરૂપ (આચારપકરૂપ)થી માંડીને આઠ પૂર્વ સુધીના ધારકને શ્રુતવ્યવહારી તરીકે જાળખાન્યા છે

૧ આના સમર્થનારે શ્રીસમયસુન્દર ઉપાધ્યાયે સ્થામાચારીશતકમાં ને નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યા છે તે આપણે વિચારીશું:—

“શ્રીદેવર્જિગણિક્ષમાશ્રમણેન શ્રીવીરાદશીત્યધિકનવશત(૧૮૦)પર્યે જાતેન દ્વાદશપર્વો-
વુમિષવગદ્ બહુતરણાણુવ્યાપતૌ બહુશ્રુતચિચિતૌ ચ જાતાવા...અવિષ્યદ્મવ્યલોકોપક્રાપ્ય શ્રુતમત્તયે
પ શ્રીવજ્રામદ્વાદ્ મૃતાશશિષ્ટતથાકાલીનસર્વસાધૂન્ યલભ્યામાકાર્યં તન્મુક્ષાદ્ વિચિત્રમાવશિષ્ટાન
મ્પૂનાધિકાન્ જુટિતાન્જુટિતાનામગાલાવશ્ચાનનુક્રમેણ સ્વમત્યા સજ્જલપ્ય પુસ્તકારૂઢાઃ કૃતાઃ। તતો
મૂલકો ગણધરમાવિતાનામપિ તત્સજ્જલગાનન્તરં સર્વેવામપિ આગમાના કર્તા શ્રીદેવર્જિગણિક્ષમાશ્રમણ
એવ જાતાઃ।”

આ સંબંધમાં શ્રીસિદ્ધચક્ર (વ. ૬, અં. ૨૧-૨૨, પૃ. ૪૮૮-૪૮૯) જેવા ભવામણુ છે.
અંબાથી પ્રસ્તુત ભાષ આગળ ઉપર આ પ્રકરણમાં અપાયે છે.

૨ “અય મેદેન ક્રિયતે એવ તર્હિ ત્રયોદશપૂર્વધરાદીન મેરૂકપૂર્વહાન્યા તાવત્ કલંબ્યો
યાવત્ પૂર્વકદેશધરાણામિતિ, એતદ્યગ્રાણુ, કથમ્? યતો દશપૂર્વધરા અપિ શાસનસ્યોપકારકા
ઉપાક્ષારીના સજ્જપ્રહ્મણુપરચનેન હેતુના, અપવાડસ્યામવસર્પિણ્યા ચતુર્દશપૂર્વમન્તરં દશપૂર્વધરા એવ
જાતાઃ। ન ત્રયોદશપૂર્વધરા દ્વાદશપૂર્વધરા એકાદશપૂર્વધરા વા રૂઢસ્પાયૈત્ય પ્રતિવાદનાર્થ ચતુર્દશપૂર્વધરા-
મન્તરં દશપૂર્વિનમસ્વારોડમિહિતઃ॥”

૩ “દથા ચતુર્દશપૂર્વધરા દશપૂર્વધરા નવપૂર્વધરા વા દસ્યન્તે તથા દ્વિપૂર્વધરાથત્રપૂર્વધરાઃ
પણપૂર્વધરા ા મવન્તિ ન વેતિ પ્રશ્નઃ, અત્રોત્તરમ્—જીતકલ્પસૂત્રવૃત્તવાદો આચારપ્રકલ્પાવષ્ટપૂર્વા-
ન્તસ્ય શ્રુતવ્યવહારસ્ય ઉક્તશ્ચાન્ન એકદ્વાદિપૂર્વધરા અપિ મવન્તોતિ જ્ઞેયમ્।”

૪ એકથી માંડીને આઠ સુધીના પૂર્વોના અંતિમ ધારકોના નામ કોઇ પ્રાચીન ધર્મમાં
નોંધાયેલાં જણાતાં નથી, પરંતુ તેઓ વીરસંવત્ ૫૮૪ થી વીરસંવત્ ૧૦૪૦ના આગામાં થયા
હોય એમ લાગે છે. વિશેષમાં બધી નહિ તો કેટલીક ચૂલ્હિઓના રચનારા પૂર્વધર હતા એમ આપણે
સિદ્ધચક્ર (વ. ૪, અં. ૧૨, પૃ. ૨૮૪)ની નીચે મુજબની પંક્તિ ઉપરથી જોઇ શકીએ છીએ:—

“વણ અંબ અને ઉપગિની પૂર્વધર આચાર્ય ગદારામજીએ ચૂલ્હિએ રચે છે”

નિસીદ્ધભાષ્ય (નિશીથભાષ્ય)ની ચુલ્હિના રચનારાના રૂઢ શ્રીમદ્ધર્મ સ્થામાશ્રમણ પૂર્વધર ૧
જેમ શ્રીઆનંદસ.ગરશ્ચરિએ શ્રીચિદ્ધચક્ર (વ. ૬, અં. ૨૧-૨૨, પૃ. ૪૭૫)માં નીચે મુજબની
પંક્તિ દ્વારા સૂચવ્યું છે:—

“પ્રમુખ સ્થામાશ્રમણ ને શ્રીનિશીથચૂલ્હિધારના શુરુ છે અને સ્થામાશ્રમણ ક્રેવાથી પૂર્વધર પણ છે.”

વિઆહપણુત્તિ (શ. ૨૦, ઉ. ૮; સુ. ૧૭૮)માં કહ્યું છે કે શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી એક હજાર વર્ષે પુન્યગયનો ઉત્કેદ થયો અને પૂરેપૂરા એક પૂર્વતું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કાઢને રહ્યું નહિ.

અહીં પુન્યગયથી શું સમજવું તે સંબંધમાં શ્રીઆલયદેવસુરિકૃત ટીકામાં કંઈ ઉલ્લેખ નથી. 'પુન્યગય'થી સામાન્ય રીતે દ્વિદિવાયનો એક ભાગ કે જે ચૌદ પૂર્વોના સમુદાયરૂપ છે તે સમજાય છે, પરંતુ ઠાણ (સ્થા. ૧૦, ૨સુ. ૭૪૨)માં દ્વિદિવાયનાં જે દસ નામે આપાયેલાં છે તેમાંનું એક નામ તે પુન્યગય છે. એની ટીકા (પત્ર ૪૯૧ આ)માં શ્રીઆલયદેવસુરિ એ નામની ઉપપત્તિ મુચવતાં કહે છે કે અત્ર અવયવમાં સમુદાયનો ઉપચાર સમજી લેવો.^૩ આ ઉપરથી આપણે અહીં પુન્યગયથી દ્વિદિવાય પણ સમજી લઈએ તો કંઈ ખાસ વાંધા જેવું જણાવું નથી.

શ્રીઆનંદસાગરસુરિનું એમ માનવું છે કે શ્રીહરિભદ્રસુરિના સમયમાં પૂર્વરૂપ સૂર્યનો અસ્ત થયેલો હતો, કિન્તુ એનો થોડોક પ્રકાશ રહી ગયો હતો. આમ માનવા માટે તેઓ પંચાસગ (પંચાશક)ની શ્રીઆલયદેવસુરિકૃત ટીકા (પત્ર ૧ અ)ની નિમ્નલિખિત પંક્તિનો આધાર લે છે:—^૪

“કતિપયમ્પવનમર્થતારતારકવિશેષાનુપદિદર્શયિષુઃ”

આ ઉપરથી પુન્યગયનું જ્ઞાન ધીરે ધીરે કેવી રીતે જવું રહેવું મ્યું તે જોઈ શકાય છે, પરંતુ આ પ્રમાણે એનો હાસ થયો તે અટકાવવા માટે જે ચાર વિશિષ્ટ પ્રયત્નો સંધ્ય સંમેલન દ્વારા થયા છે તેના વિશેષ વિચાર કરવો બાકી રહે છે એટલે હવે એનો વિચાર કરીશું.

શ્રીજેન સ્વત્વ પ્રકાશ (વ. ૧, અ. ૧, પ. ૧૫)માં શ્રુતિ શ્રીદર્શનવિજય 'વિજયર સાત્ર દેસે અને' એ લેખમાં કહે છે:

“શ્રીઆર્ચરક્ષિતજો, શ્રીમન્દ્રોહકમળ, શ્રીનાગહસ્તિ, શ્રીરેવતિનક્ષત્ર, શ્રીસિંહસૂરિજો સાહે મૌં બોર. હવે અર અરવ પૂર્વકે જ્ઞાનવાલે થે...શ્રીસ્કંદિલાવાયં, શ્રીદિમચંતકમામળ, શ્રીતાગાર્જુનસૂરિ થે સમી સમકાલીન પૂર્વવિદ થે...શ્રીગોવિન્દશાવક, શ્રીસંયમવિષ્ણુ, શ્રીમૂલદિજ, શ્રીલોકેશ્વરસૂરિ, શ્રીકુલ્લગણિ બોર શ્રીદેવશાવકજી ૧૧ ભંગ બોર ૧ પૂર્વે સે અધિક જ્ઞાનકે ધારક થે!”

૧ “જંદુરધી ૨ ધર્મી માદે પાસે રમધી ઉદ્યાપિનાર દેવાણાવાણં” એવં વાસવદેવં પુલ્લગણ, અણુસચ્ચિદ્ર”

૨ “દિદિવાયસઃ ન દસ નામવેષા યં. ત.—દિદિવાયેતિ વા દેવવાનેતિ વા મૂયવાતેતિ વા તજાવાતેતિ વા સમ્માવાનેતિ વા ધમ્માવાતેતિ વા આદ્યારિજતેતિ વા પુલ્લગતેતિ વા અણુજોગતેતિ વા સમ્માણમુત્તજીવસત્તણ્ણાદેતિ વા”

૩ “૧નો = પૂર્વગતા—ડયુયોગગતી દષ્ટિયાદંવાવપિ દષ્ટિયાદવયોત્તૌ અવયવે સમુદાયો-પવાદિતિ.”

૪ જુઓ ત્રામહિત્સુમુચ્યયનો એમણે લખેલો સંસ્કૃત કથોદ્યાદ (પ. ૬).

‘સધસમેલન’ કહો, ‘સધસમવાય’ કહો કે ‘સધનો મેળાવડો’ કહો તે એક જ છે. એવા ચાર વિશિષ્ટ સધસમેલનો શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી ૯૮૦ કે મતાતર પ્રમાણે ૯૯૩ વર્ષ દરમ્યાન થયા છે પહેલા ત્રણ સધસમેલનમાં જેન આગમોના વાચન અને અનુસધાન નિમિત્તરૂપ હતા, બ્યારે ચોથામાં એ આગમોનું પુસ્તકારોહણ-રેખન નિમિત્તરૂપ હતું. પહેલું સધસમેલન ચૌદપૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના જીવન દરમ્યાન વીરસવત ૧૬૦ના અરસામાં પાટલિપુત્રમાં થયું હતું. એ સમયે થયેલી જેન આગમોની વાચનાને ‘પાટલિપુત્રી વાચના’ કહેવામાં આવે છે

બીજા અને ત્રીજા સધસમેલન વીરસવત ૮૨૭ થી ૮૪૦ના ગાળામાં થયા હતા એમાંનું એક આર્ય સ્કન્દિસના આધિપત્ય હેઠળ મથુરામાં થયું હતું અને મીણુ પ્રાપ્ત એ જ સમયે આર્ય નાગાર્જુનના આધિપત્ય હેઠળ વલ્લભીમાં થયું હતું આ બંને વખતે મમકાએ થયેલી આગમની વાચનાને અનુક્રમે ‘માથુરી’ અને સ્કન્દિસ અને વલ્લભી અને નાગાર્જુની તરીકે ઓળખાવાય છે.”

વખત જતા શ્રીદેવર્દિગણિ ક્ષમાગ્રમણના પ્રમુખપણા હેઠળ વીરસવત ૯૮૦માં અને

૧ આ મતાતર છે તે વીરનિર્વાણસવતની ગણનાની બિન્નતાને આભારી છે એટલે કે પુસ્તકારોહણના સમયમાં એ સમયમાં થયેલા કેટલાક યુનિએ શ્રીવીરજી નિર્વાણ ૯૮૦ વર્ષ પૂર્વે થયાનું એ સમયે કહેતા હતા તો કેટલાક એ નિર્વાણ ૮૩ વર્ષ પૂર્વે થયાનું કહેતા હતા

૨ માથુરી વાચનાની ઉત્પત્તિ પરત્વે બે મતો ન હોય તથા પાંચમાં આદ્યમાં ૫૧માં નીચે મુજબ નોંધાયેલા છે —

“વારણસીકાશીય મહતે દુષ્મિક્ષકાલે મિત્રપદા અણ્ણતો ઠિતાજ મહજ ગુણના ડગુપેહાડ-માવતો સુતે (૧) વિગળદે પુણો સુમિક્ષકાલે મધુરાય મહતે સામુસમુદાય જાંઢિલાવરિવ્વ-મુહસપજ જો જ સમરદિતિ એવ અધિદિતિ । જમ્હા ય એત મધુરાય કત તમ્હા માધુરા વાયના મળ્ણતિ । અળ્ણે મળ્ણતિ-ત્રદા સુત જો જાં તમ્મિ દુષ્મિક્ષકાલે, ને અળ્ણે વહાણા અણ્ણયોગધરા તે વિગળદા, એજે જાંઢિલાવરિવ્વ અધરે, તેજ મધુરાય અણ્ણયોગો પુન સાધૂજ પવતિઓ તિ સા માહુરા વાયના મળ્ણતિ ।”

૩ આ સુબધમાં કહાવેલીની દસ્તાવિજિત પ્રતિમા નીચે મુજબ વ્યવેજ છે:—

“મરિય મહુગરીય સુયધર્મકો જાંઢિલો નામ ગુરી, તદ્દા વઠહિનયરીય માગજ્જુણો નામ ગુરી । તેહિ ય જાણે વારસવરિસિય દુદ્ધલે નિન્નરમાવઓ । વફુદિ (૨) વાકા પેષયા દિહોદિધિ સાદનો । ગમિત ચ કઠવિ દુત્થ, તે પુણો મિલિદા મુગાલે । જાવ મજ્જાવરિ તાવ સડુસદહીદ્ધ પુન્નાહીય । તતો મા સુવોચ્છિતતો દોડ તે પાદો સૂરેદિ દિદ્ધવટ્ઠારો ॥ ૮૮૫ વિ જ ન ધોવરિય જાં તેહેવ સઠવિય । ૯૮૬જાણ રણ પુન્નાવસાવડતસુત સાણસાઓ કયા સેવજ્જા ।”

૪ સરખાવેા મુખોદિધિ (૫૧ ૧૨૬ અ)માં અવતરસરૂપે આપેતુ નીચે મુજબનું પદ —

“ઘણ્ણિપુરમ્મિ જયરે દેવિન્નિપમુદ્ધવલ્લભેદિ ।

પુત્તે આગમલિદિઓ નવસવઅવિયાઓ વીરાઓ ॥”

મતાંતર પ્રમાણે 'દૃઢતામાં વદલભીમાં ચોયું સંધ્ય'મેલન ચયું' અને તે વખતે આગમો પુસ્તકારો કરાયા, એકે તે પૂર્વે પણ આગમો લિપિબદ્ધ થયેલા દોવાના પૂરાવા મળે છે, પરંતુ એને આ પુસ્તકારોદ્ધત્ય જેટલું મહત્તર નહિ અપાયાનું કારણ એમ જણાય છે કે આ પુસ્તકારોદ્ધત્ય જેટલું સર્વમાન્ય અને સંપૂર્ણ તેમ જ માથુરી (સ્કાન્દભી) અને વદલભી (નાગાર્હત્તી) વાચનાના મમયના પાદભેદોની ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરનાર બન્યું તેવું પૂર્વે નહિ થયેલું હોતું જોઇએ.

આ પુસ્તકારોદ્ધત્યને આજે હાલ તુરત તો આપણે નીચેની બાબતો નોંધી લઇશું:—

(૧) આ પુસ્તકારોદ્ધત્યના પ્રમંજે, એની પૂર્વે જે માથુરી અને વદલભી વાચનાઓ થઇ તે સમયે જે શાસ્ત્રો લખાવી લેવામાં હતાં તે ઉપગત જે જે જૈન ગ્રંથ, પ્રકરણ વગેરે તે વખતે મોજુદ હતાં તે પણ લખાવી લેવામાં.

(૨) માથુરી અને વદલભી વાચનાઓનો બન્યો ત્યાં સુધી સમન્વય કરાયો—બન્યું ત્યાં સુધી એ જે વચ્ચેનો ભેદભાવ મટાડી તેને એકરૂપ અપાયું અને જ્યાં તેમ થઈ શક્યું નહિ ત્યાં મહત્ત્વપૂર્ણ ભેદોને પાદાંતરરૂપે રચાન અપાયું. આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કરાયા બાદ માથુરી વાચના મુજબ સર્વ સિદ્ધાન્ત લખાવાયા અને વદલભી વાચનાના મતભેદને કે પાદભેદને યુક્તિ વગેરેમાં રચાન અપાયું, પરંતુ જ્યાં શીનાગાર્હત્તીના અનુયાયીઓ તેમ ચતાં અસંતુષ્ટ રહેવાનું કારણ જણાયું ત્યાં “વાચનતરે પુન”^૩ એવા ઉક્તેષપૂર્વક તેને મૂળ ગ્રંથોમાં રચાન અપાયું.^૪

૧ શ્રીમુનિસુદરસુરિએ પોતે રચેલા તેજસ્વલકોશમાં કહ્યું છે કે:—

“લીરાવ ત્રિન-દાજ્જશરચ્ચીકરત્, ત્વચૈવપુતે મુચ્ચસૈનમૂપતિઃ ॥

યસ્મિન્ મદેઃ ધરિ કલ્પશબ્દનામાયા તવાનન્દપુરં ન દઃ સ્તુતે ? ॥”

(સુખોદિહાના ૧૭૧ આ પત્રમાંથી ઉદ્ધત)

૨ જન્મભાગ્યાર્હત્તી મુદ્રિત આવૃત્તિ (પન ૩૭ અ-આ,માં ૧૪૬માં ગુપ્તમાં કહ્યું છે કે:—

“સમનસ્થ મગવજો મહાચીરસ્થ જાવ ચન્નરુક્ષપ્પહીનસ્થ નથ વાઘવયાદ વિદ્ધકતાદ, દલમસ્થ ॥ વાઘવયસ્થ અર્થ અધીદમે ધંવચ્છરે કાલે ગચ્છદ્, વાચનંતરે પુન જય તેજકદ્ ધવચ્છરદ્ ૬૬ દીદ્ ॥”

૩ જુઓ વીર નિર્વાણ સંવત્ ૨૦૨ જૈન કાલગણના (પૃ. ૧૧૨)

૪ આનો એક ઉદાહરણ જન્મભાગ્યાર્હત્તીમાં લેવાય છે જુઓ આ પૃષ્ઠ ઉપરનું પહેલું ટિપ્પણ

૫ જુઓ વીર નિર્વાણ સંવત્ ૨૦૨ જૈન કાલગણના (પૃ. ૧૧૨-૧૧૬) અને તેમાં ખાસ કરીને કાલગણના ૧૧૨માં પૃષ્ઠમાં અપાયેલો ઉદાહરણ—

“પરોપવરણમેહાવા ય તલ્લમયાઓ સંદિહનાગચ્છુનામરિયા કાલં દાઠ દેવલોગ ગયા । તેજ તુલ્યાદ વિ તદુદરિયધિદતાજ જો દંજાઓ વચય (ચદમ વ) વાચનામેઓ સો પ ન વાલિઓ પચિતમેહિ । તથો વિવરણકારેદિ પિ નાગચ્છુમીયા રણ એવ પલ્લવિ તિ સમુદ્ધિંગવા ત્દેવવારદસુ ॥”

અહીં વિવરણકારોએ ‘નાગચ્છુણીયા’ એમ કહે છે એમ જે કહ્યું છે તે દલીલ આધારની શ્રીશીલોકસૂરિદ્વિત દીક્ષામાં નીચે મુજબ લેવાય છે —

(૩) અભ્યાસ કરવામા સુખમતા રહે એવી રીતે શૃંખલાબદ્ધ આત્મો લખાવાયા

(૪) સૂત્રોમાં ઘણી વાર જે એકના એક આલોક (આલાવા) આપતા હતા તે વારંવાર લખવામા ઘણો સમય લાગે તેમ હોવાથી અગ્રોમાં પણ કેટલોક વાર ઉપાગો પણ જોવાની ભલામણ કરાઈ. દાખલા તરીકે વિઆહપણુત્તિમા આવવાપ્રયસુત્ત, છવાજીવાસિગમ-સુત્ત, પણુવણા અને સિદ્ધગહિયાની ભલામણ જોવાય છે.^૧ એવી રીતે સમવાયમાં "દ્વપ્પસ સમોચરણ જેય" એવા ઉલ્લેખપૂર્વક કપ્પસુત્ત (બુદ્ધકલ્પસૂત્ર)ના બાબતની ભલામણ કરાયેલી છે, અને વિમાનનો અધિકાર આવતાં રાયપસેણીયસુત્ત જોવાની ભલામણ કરાયેલી છે

(૫) સત્પક્ષ અને અસત્પક્ષનો નિર્ણય પહેલાંની જેમ શાસનધુરંધરોનાં વચનને અધીન ન રખાતાં એ લખેલાં પુરતકોને અધીન કરાયો.

(૬) શ્રોતૃવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમય સુધી અનેલા કેટલાક વિશિષ્ટ જતન્તોને આગ્રમેમાં સ્થાન અપાણુ, જોકે એ જનાવો તે તે આત્મોની રચના પછી અનેલા હતા આ સંબંધમા મતાંતર સંભવી શકે છે. જુઓ પૃ ૫૧.

(૭) આગ્રમેની ભાષા નિમમિત્ત બની-એમા પરિવર્તન માટે અવકાશ ન રહી

આ સંબંધમા સિદ્ધથકે (વ ૪, અ. ૧૨, પૃ. ૨૮૭)માનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ વિચારવો ઉચિત થઈ પડશે—

"એકે સામાન્ય રીતે સર્વ ચેતાબર સપ્રદાયવાળાઓ આવશ્યકસૂત્રની નિર્ધારિતને એકમરખી રીતે માન આપે છે, અને સાસ્ત્રીય વિષયના નિર્ણયનો આધાર ભગવાન કેવર્દિ ગણિક્ષમાશ્રમણની પહેલાં શાસનધુરંધર મહાપુરોહોના વચન કહેવા ઉપર જ રહેતો હતો, અને તેથીજ ગોષ્ઠામાહિલના અધિકારમા દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર સરખા નવ પૂર્વને ધારણ કરનાર અને અમાધ છુદ્ધિવાળા આચાર્યે બદ્ધ અને અબદ્ધ કર્મના અધિકારમા પોતે નિષ્પણ કરેલ સિદ્ધાંતની પ્રમાણિકતા માટે અન્યગચ્છીય સ્થવિરોને પૂછવાનું ઉચિત ગણ્યું હતું, અર્થાત્ શાસનધુરંધરોના વચનને આધારેજ સત્પક્ષ કે અસત્પક્ષનો નિર્ણય થતો હતો, પણ ભગવાન કેવર્દિ ગણિક્ષમાશ્રમણએ તે વખતના મુખ્ય મુખ્ય આચાર્યોને એકલા કરી મિદ્ધાત કરવાનું કાર્ય એટલે સત્પક્ષ કે અસત્પક્ષપણાના નિર્ણયનું કાર્ય લખેલ પુરતકને આધીન કરી વિદ્વાન:

"નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-એવ સત્તુ" (પત્ર ૨૪૫), "નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-પ્રમણા મવિદ્ધામો" (પત્ર ૨૪૩) "નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-જે સત્તુ" (પત્ર ૨૫૬) અને "નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-પુરો વા" (પત્ર ૩૦૩).

એવી રીતે એ જ સુવિદ્યે રચેલી સૂચનકની ટીકામાં પણ બે ઉલ્લેખ જોવાય છે:—

"અત્રાન્તરે નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-સો કળ તથ ચવદ્ધિય" (પત્ર ૬૪) અને "નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-પટ્ટિમચ્છ વિચાનિવા" (પત્ર ૬૪)

૧ જુઓ ૨૯. અનુપચન્ન મણ્ડક્યદ્વે રચેલ ચૈત્યચંદન ચોવીસી અને પ્રક્ષોત્તરરત્ન-ચિંતામણિ (૫. ૮૬).

પુસ્તકોકૃતઃ^૧ અર્થાત્ જે સિદ્ધાંત પુસ્તકને આધીન ન હોય તે પુસ્તકને આધીન કર્યો, તેથી આગમોને પુસ્તકમાં લખાવ્યાં અને તેથીજ આગમોમાં ભગવાન દેવર્ષિ ગણિશ્વરનાશ્રમણ પદેલાં થએલા નિદનવો તથા ગચ્છો, કુત્રો અને ભગવાનની પાછળ રચાએલા નંદી, પદ્મ- છાણ વિગેરે ચત્રોની સાક્ષીઓ અંગ સરખા ગણધરકૃત સૂત્રોમાં સંક્ષેપ આદિ કારણને અંગે ધરવામાં આવી ભેદે તેમાં પણ પૂર્વે જણાવેલ રીતિએ અભ્યાસક્રમને તો ઓળંગવામાં આવ્યો નથી, અને તેથી જ આચારાંગ વિગેરેમાં સૂગઢાંગ વિગેરેની કે સૂગઢાંગ વિગેરેમાં ઠાણાંગ વિગેરેની ભલામણો જાહા, દર્, કે જાવ વિગેરે શબ્દોથી કરવામાં આવેલી જ નથી, પણ અભ્યાસક્રમમાં આગળ આગળ આવતા ગ્રંથોમાં પાછળ પાછળના ગ્રંથો મૂળ સૂત્રરૂપ હોય, નંદી આદિરૂપ હોય કે ઊપાંગાદિ રૂપ હોય તોપણ તેની ભલામણો સંક્ષેપ આદિ કારણને અંગે રથાને રથાને કરવામાં આવી છે અને તેથીજ ફાતાણ, ઉપાસક- દશાંગ વિગેરે અંગો જાવ વિગેરે ભલામણોના શબ્દોથી જ ધણી ભરાએલા છે, એટલે કુંકાણમાં એમ કહીએ તો ચાલે કે ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજનું શાસન કેવલી મહારાજે કહેલા તત્ત્વ તરીકે પ્રમાણ ગણાય. છતાં સૂત્રનાં પુસ્તકોની અપેક્ષાએ તો ભગવાન દેવર્ષિ ગણિશ્વરનાશ્રમણના પ્રવાનની જ પ્રમાણિકતા ગણી શકાય.”

અત્ર સિદ્ધચક્ર (વ. ૪, અ. ૯, પૃ. ૨૦૬)નું નિમ્નલિખિત ઉદ્દેશ્ય પણ રજૂ કરવો દુરરત જણાય છે:—

“વળી આ આવશ્યકસૂત્ર એટલી બધી અભ્યાસની અપેક્ષાએ સ્વતંત્રતા ધારણ કરનાર છે કે એમાં દર્, જાવ, જાહા વિગેરે અતિદેશોને જણાવનાર એક પણ પદ નથી, અર્થાત્ અભ્યાસક્રમ અને ઉવચાપછલ વિગેરે અંગ અને ઊપાંગ આદિ સૂત્રોમાં દર્, જાવ વિગેરે અતિદેશ કરનારાં સૂત્રો હોવાથી જેમ અભ્યાસમાં અન્ય આગમના અભ્યાસથી આશ્રિતપણું રહે છે, તેમ આ આવશ્યકસૂત્રના અભ્યાસમાં અન્ય સૂત્રોના અભ્યાસનું આશ્રિતપણું નથી.”

સિદ્ધચક્ર (વ. ૬, અ. ૨૧-૨૨, પૃ. ૪૮૮-૪૮૯)માંથી નીચેની પંક્તિઓ પણ અત્ર આપણે મેળવી લઈશું, એકે તેમ કરવામાં અગ્રક અંશે પુનરુક્તિ જેવું જણાવા સંભવ છે:—

“ભગવાન દેવર્ષિ ગણિશ્વરનાશ્રમણ પદેલાં પુસ્તકોના પ્રચાર-હોતો કે પુસ્તકો નહોતાં એમ કોઈ માનવજ નથી. ભગવાન આવશ્યકસૂત્રીકાર ૨૫૪ શબ્દોમાં જણાવે છે કે ભગવાન મહાવીર મહારાજના કેવળગાન પદેલાં તેમની હાથમરમ અવસ્થામાં પણ જે કંબલ અને શાંખલો, ગંગા નદીમાં કુળવાના ઉપમગથી ભગવાનને ખચાવ કર્યો હોય તે દેવતા પૂર્વ- જવમાં જિનકાશ નામે ગ્રંથક હોય, અને તે દરેક આદરે અને અદરે પૌપથ ગ્રંથક કરી પુસ્તકને વાંચે. હોતો...”

૧ કે ૧૫૨૨૨૦૪૨ (અલ્પલક્ષ્યસૂત્ર)ના લાખમાં ‘શ્રીદેવર્ષિ’જણે શામાત્રમણે આગમો પુસ્તકોરૂં કરાવ્યાં એવો ઉદ્દેશ્ય છે એમ મને સ્ફુરે છે.

૨ આ અભ્યાસક્રમ તે કયો તે જણવું બાકી રહે છે, એકે સૌથી પ્રથમ આવશ્યકસૂત્રને અભ્યાસ કરાય છે એમ આ લેખક મહારાજનું માનવું હોય એમ જણાય છે.

૩ આ રખડના હોય એમ જણાય છે. આવશ્યક નહિ પણ આચાર હોવું જોઈએ.

૪ આના પછી ‘શાસ્ત્રોની વિભાજનતા ધણી સમજાવી છે’ એવું શીર્ષક છે તે અત્ર લગી રવાયું છે.

વળી ભગવાન્ સુધર્મસ્વામિ મહારાજે શ્રીભગવતીસૂત્રની શરૂઆતમાં બ્રાહ્મી લિપીને નમસ્કાર કર્યો કે. તે જ જણાવે છે કે પુસ્તકોના પ્રચાર ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમા ગ્રમણ કરતા પહેલાં પણ ઘણાં હતો રહેજે સવાલ થશે કે બ્યારે પહેલેથી જ છે. પુસ્તકોમાં લખાયેલા હતા તો પછી ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણએ શુ ક્યું ? આ સવાલનો ઉત્તર રહેલો છે કે શૃષ્ઠલાબદ્ધ આગમોનુ લખાણ અને પરસ્પર અતિશય (ભદ્રામણ) વળું આગમોનુ લખાણ, ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણ વિગેરે શ્રીમદેજ ક્યું છે આજ કારણથી આચાર્યશાસ્ત્રી અગો કે જેની રચના સુધર્મસ્વામિ અદિ ગણધરોએ કરેલી છે અને ઉવલાઈ આદિ ઉપાગો કે જેની રચના કૃતરથવિરોએ કરેલી છે, છતાં તે ઉપાગના અતિદેશો (ભલામણો) આચાર્યશાસ્ત્રી અગોમાં કરવામાં આવ્યા છે ?

વળી ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણ સુધી શાસનને અગે અનેલા બનાવોની કેટલીક નોંધ પણ તે અગ ઉપાગમાં દાખલ કરવામાં આવી છે, અને તેને જ લંધે શાસ્ત્રોમાં શ્રીવજ્રસ્વામિ, શ્રીઆચાર્યશક્તિસૂત્રિજી વિગેરેના વૃત્તનો પણ મારા દાખલ થયા છે આ બધું શૃષ્ઠલાબદ્ધ ગોઠવતા તે કાલ સુધીમાં થયેલા નિહૂનવો અને કેટલાક આચાર્યોના ઉલ્લેખો જે અગોપાગમાં દાખલ થયા છે તે ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણએ દાખલ કર્યા છે, અથવા શ્રીનમીસૂત્ર અને શ્રીધોગશાસ્ત્રના કથનને અનુસારે શ્રીરુકિલિલાચાર્યે અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી હતી લેખાઈ છે અને તેથી ગોઠામાં ઉલ્લેખો અધિકાર મૂનમાં લવાયો અને શિવભૂતિનો ન લેવાયો.

વળી શામળની રિયતિને ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણ પોતે લખે કે શ્રીરુકિલિલા-ચાર્ય ગોઠવે તે સૂત્રોમાં ન જણાવે તો પહેલાના બનાવો પ્રમાણિક ગણવામાં ન આવે એ પણ સ્વાભાવિક છે આ વિગેરે કારણથી ભગવાન્ દેવર્દિ ગણિક્ષમાગ્રમણએ જે શૃષ્ઠલાબદ્ધ સૂત્રો લખ્યા અને યથાયોગ્ય રથાને અગ ઉપાગમાં ભલામણો લખી અને તેની સાથે તે લખવાના કાળ સુધીના શાસનમાં અનેલા ઉપયોગી બનાવો દાખલ કરવામાં આવ્યા "

બારમાં અંગનો સર્વ તીર્થમાં હાસ—વિઆહપણુતિ (શ ૨૦, ઉ ૮, સુ ૨ ૬૭)માં સૂચનાય છે કે શ્રીસુવિધિનાથથી શ્રીશાંતિનાથ સુધીના આઠ તીર્થકરો વચ્ચેના સાત આતરા દરમ્યાન જ કાલિક શ્રુતનો નાશ થયો, નહિ કે બાકીના તીર્થકરોના આતરા દરમ્યાન, પરંતુ દિટ્ટિવાયનો તમામ તીર્થકરોના આતરા દરમ્યાન નાશ થયો. આ પ્રમાણે શ્રીમહાવીરસ્વામીની પૂર્વેના તીર્થકરોના તીર્થોમાં બારમાં અંગનો ઉત્કેદ થયો છે, પરંતુ એ પ્રત્યેક તીર્થમાં તેના હાસ ક્રમે ક્રમે કેવી રીતે થયો તે જણવાનું મધ સાધન હોય એમ જણાવ નથી શ્રીસુધર્મસ્વામીએ રચેલા દિટ્ટિવાયનો હાસ તો જરા ઊંઘા ઉતરીને વિચારી શકાય એમ લાગે છે.

૧ આના પછી 'શ્રી દેવર્દિ' શ્રમાગ્રમણનું વચન તીર્થકરોત્કેદ સમજવું જોઈએ એવું શીપકે છે તે અત્ર નર્મ કરાયું છે.

૨ " ૮૬૬ જ તેવીલાઈ જિજ્ઞાસુ પુરિમવચ્ચિમણુ બઠસુ ૨ જિજ્ઞાસુ એથ જ કાલિયસુવદ્ધ બોરોપેદ ૫૦ મજ્જિમણુ ઉત્તસુ જિજ્ઞાસુ એથ જ કાલિયસુવદ્ધ બોરોપેદ ૫૦, ઉપરથ વિ જ વોચ્ચિમ દિટ્ટિવાય. "

બારમા અગના વિભાગોનો હામ—આપણે ૪૧મા પૃષ્ઠમા જોઇ ગયા તેમ હેતુ આ ૫૫૧નો અમકાલે નાશ થયો, જ્યારે બાકીનાનો એવી રીતે એટલે કે સમકાલે નાશ થયો હોય એમ જણાવું નથી અમુક પૂર્વભાગો અમુક પશ્ચિમ વગેરે ઉદ્ધન કરાયેલી છે એવા ઉલ્લેખો મળે છે, તેમ જ પૂર્વોમા જે જે ખીનાઓનું પ્રતિપાદન કરાયેલું છે, તે પૈકી ટેલીક ૧૧ અગમા ગૂંથાયેલી છે એવા પણ ઉલ્લેખો મળે છે એ જોતા તમામ પૂર્વોનો સર્વાંશ—અર્થદષ્ટિએ પણ નાશ થયેલો માનવો તે એક પ્રકારનું નિરર્થક સાદમ ખેડવા જેવું છે

બારમા અગના પરિક્રમ વગેરે પાચ વિભાગો છે એથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે અમુક અમુક પૂર્વોના અર્થદષ્ટિએ મોટે ભાગે નશ થયો ત્યાર એની સાથે સબધ ધરાવનારા બાકીના ચાર વિભાગોની શી પરિસ્થિતિ થયું ? ૨૫૮ રૂબદા કહું તો હેતુ ત્યાર પૂર્વોનો ઉઠેડે થયો તે સમયે એને લગતા પરિક્રમ, સૂત્ર, અણુઓગ અને ચૂલિયા એ ચાર વિભાગો જળવાઇ રહ્યા કે એનો પણ સાથે સાથે ઉઠેડે થયો ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે મધ ઉલ્લેખ જોવાજણવામા નથી એટલે એ સબધમા હું હાલ દુરત કામચલાઉ ઉત્તર આપુ છું. ૫૫૧ તેમ કરવા પૂર્વે સાથી પ્રથમ તો પરિક્રમ વગેરેના અભ્યાસક્રમને અંગે જે પ્રશ્નો સભવે છે તેનો હું નિર્દેશ કરુ છું —

(૧) મૈથી પ્રથમ પરિક્રમનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૨) પરિક્રમનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ સૂત્ર વગેરે ચાર વિભાગોનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૩) સૂત્રનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ પુનઃવગવ વગેરે ત્રણનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૪) પુનઃવગવનો અભ્યાસ કરાવ તે પૂર્વે પરિક્રમ અને સૂત્ર એ બંને વિભાગોનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કરાયેલો હોવો જોઈએ કે અપૂરતો ?

(૫) મોટે પૂર્વોનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા બાદ જ અણુઓગનો અભ્યાસ કરાવ કે અપૂરતો સાથે સાથે એ બંનેનો અભ્યાસ કરાવ ?

(૬) અણુઓગનો અભ્યાસ કરેક પૂર્વે આથીને એ કટકે કટાવ કે કેમ ?

(૭) ચૂલિયાનો સબધ તો ચાર જ પૂર્વો સાથે છે તો ચાર પૂર્વોનો અભ્યાસ કરી આમાગી અભ્યાસ કરેન એ ચૂલિયાનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરે છે કે ચારે પૂર્વો અને અત્તાતર પ્રમાણે એની ૫૩ના વિભાગરૂપ અણુઓગનો પણ પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરે છે ?

આ પ્રમાણે જે જે અગ સાત પ્રશ્નો રજુ કર્યા છે તેના ઉત્તરરૂપે મધ ૨૫૮ ઉલ્લેખ મધ આગમમા હોય કે આધુનિક સમયમા ત્યારેલા મધ પ્રથમા હાલ એમ જણાવું નથી, એથી ગાનાવતજ કર્મના માન કાયોપચમ અનુમાર હું એન ઉત્તરો આપુ છું

(૧) પરિક્રમના પૂર્ણ કે અપૂર્ણ અભ્યાસ બાદ જ સૂત્રનો તાર્કિક અભ્યાસ કરી તે દશે એમ માનવું ઉચિત જણાય છે એનું કારણ એ છે કે જરૂર અગના વિભાગોના જે કયો સમય જોવાય હ તે પૈકી મધ ૫૫૧ કમમા સૂત્રને પ્રથમ રચાવ અપાયેલું જણાવું

નથી. આથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે સૌથી પ્રથમ પરિક્રમનો સંપૂર્ણ કે આંશિક અભ્યાસ કરાતો હશે.

(૨) આધુનિક અભ્યાસરૈલીથી પરિચિત જનને એ વાત તો સુવિદિત છે કે ‘સંકલના’ પરિક્રમના વિધિનો અભ્યાસ કરતાં એને લગતા દાખલા કરાય છે, પરંતુ તેમ કરવા માટે કદાચ વ્યુત્કલિતાદિ પરિકર્મો થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાની હોતી નથી. વળી અગ્રેજી, સંસ્કૃત વગેરે બાબતો જ્ઞાન, તે તે બાબતો વ્યાકરણ શીખ્યા પહેલાં પણ કરાવાય છે. આ ઉપરથી કદાચ કોઇ એમ માને કે પરિક્રમનો પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા વિના અન્ય વિભાગોનો અંશતઃ અભ્યાસ કરાવાતો હશે, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ તેમ હોય એમ જણાતું નથી, કેમકે આજે પણ વ્યાકરણનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાય ત્યાર પછી જ સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરાય એવી માન્યતા ધરાવનારા અને તે રીતે અભ્યાસ કરનારા અને કરાવનારા કેટલાક સંજ્ઞાઓ જોવાય છે, અને એ અભ્યાસની પ્રાચીન પ્રથાનું પ્રતીક હોય એમ લાગે છે. આથી આરમ્ભ અંગના પાંચ વિભાગોના હાસના પ્રસ્તુત પ્રશ્નના નિર્ણય માટે તો આપણે એમ માની લઈશું કે પરિક્રમનો પૂર્ણ અભ્યાસ થાય ત્યાર પછી જ અન્ય વિભાગોનો અસલ અભ્યાસ કરાતો હશે.

(૩) ઉપર પ્રમાણેની વિચારસરણીને અનુસરી, હાલ પુસ્તક તો એમ જ માનીશું કે સૂત્રનો પૂર્ણ અભ્યાસ થયા બાદ જ બાકીના વિભાગોનો અભ્યાસ કરાતો હશે.

(૪) ચોથો પ્રશ્ન એની પહેલાના પ્રશ્ન ઉપરથી ફક્ત યથેક્ષા પ્રશ્ન છે એટલે એનો ઉત્તર એ જ ઉત્તરમાં આવી જાય છે. એ ઉત્તર બીજાને કોઈ નહિ પણ એ જ કે પરિક્રમ અને સૂત્રના સંપૂર્ણ અભ્યાસ બાદ બાકીના વિભાગોનો અભ્યાસ કરાતો હશે.

(૫) અણુઓગદાર (સ. ૧૨-૫)માં તેમ જ વૃહત્સૂત્રીમાં સૂચવાયા મુજબ દરેક સૂત્રના-આગમના ^૧ઉદ્દેશ, ^૨સમુદ્દેશ, ^૩અનુસાર અને ^૪અનુયોગ પ્રવર્તે છે. વળી અણુઓગદાર

૧ “લુપ્તાણસ્થ લહેલો લમ્બુરલો અણુશ્ચા અણુઓગો વ પવત્તદ...અગવલિહસ્ત વિ લહેલો લાવ પવત્તદ...”

૨ નંદીસૂત્રની શ્રીમલ્લયગિરિસંવિહૃત ટીકા સહિત છપાયેલી અને આચાર્યશ્રી સમિતિ દ્વારા પ્રકાશિત આવૃત્તિના અંતમાં આ આગેલ છે

૩-૬ આ અધ્યયન વગેરે તારે લખ્યું એમ જે શુરુ શિષ્યને કહે તે ‘ઉદ્દેશ’ કહેવાય છે. તે પ્રમાણે શિષ્ય કરે અને ડુકને જણાવે ત્યાર બાદ શુરુ તેને એ પાઠ રચી કર-પરિચિત કર એમ કહે તે ‘સમુદ્દેશ’ કહેવાય છે. શિષ્ય તેમ કરે અને શુરુને જણાવે ત્યારે ‘તુ’ એ બરાબર ધારી રાખે અને અન્યને લખાવને એમ જે શુરુ તેને કહે તે ‘અનુસાર’ કહેવાય છે. શ્રીહરિભદ્રસંવિહૃત દંડાચુમુદ્ધિ યાને સમ્યક્વચસંતત્તિના શ્રીસંઘતિલકસંવિહૃત વિવરણ (પૃષ્ઠ ૧૧૩ આ)માંની નીચે મુજબની યતિ અતઃ ઉદ્દેશ કરવી ઉચિત જણાય છે.

‘તેનાપિ વિનયવિનીતેન શુરંન્તિકેડધીતાનિ દશાપિ પૂર્વાણિ, તદધ્યયને ચેવા પુક્તિઃ— પૂર્વાણાં યત્તોદેશસ્તત્રેવાનુશ્ચા વિધીયતે, યતઃ”

“જત્યુદેશેડણુશ્ચા વિ તત્ત્વ કજ્ઞદ્ કમો દ્વમો ભલિય ,

“દિદ્ધિવાયમદ્વાગમમુત્તત્યાગ તથો પુચ્છા ॥”

(સ ૧૫૫)ની મહધારી શ્રોહિમચન્દ્રસંસ્કૃત વૃત્તિ (પત્ર ૪ અ)માં ઉદ્દેશવિધિ દર્શાવતાં એમ કહેવાયું છે કે—

‘દંડ પુનઃ પ્રસ્થાપન પ્રતીત્ય કસ્ય સાધોરિદમદ્વમસુ સુતસ્કન્ધ દમધ્યનં વા ઉદિશામિ
સમાગમણાનાં દસ્તેન સૂત્રમર્થે તદુમયં ચ ઉદિષ્ટમ્’

વળી આ જ વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૪ અ)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

‘એનેન ચ વિધિના સૂત્રે વ્યજાગમને સૂત્ર સૂત્રાનુગમાદયથ પુણવન સમાપ્યન્તે, યત આદ્ય
માદ્યસુધાદ્યોનિધિ.—

‘સુતં સુત્રાનુગમો દુષ્ટાટાવચક્રમો ય નિક્લેષો ।

સુત્ત્વાસિયનિજ્જુતો નયા ય સમગ ત્વ વચતિ’ ॥’

આ ઉપરથી એમ ક્ષિતિ યાય છે કે પૂર્વના અભ્યાસની સાથે સાથે અપૂરતો અભ્યુજોગનો અભ્યાસ કરતો હશે.

(૧) ૨૧મા પૃષ્ઠમાં આપણે અભ્યુજોગમાં ઉપક્રમાદિ ચાર દારો હોવાની સંભાવના કરી છે ખરી, પરંતુ ૨૪ મા પૃષ્ઠમાં જે અભ્યુજોગનું સ્વરૂપ દર્શાવાયું છે તેનો વિચાર કરતાં તે સંભાવના વિશે સંકા ઉપસ્થિત થાય છે. એટલે જો એમાં ઉપક્રમાદિ દારો ન જ હોય તો જે કટકે અભ્યાસ કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. અતઃ એ વાત પણ નોંધી લઇએ કે અભ્યુજોગમાં જે તીર્થ કરાદિ મહાપુરોના જીવનચરિત્રને લખતો ઉલ્લેખ છે એમ જે નંદીસુત વગેરે ઉપરથી જણાય છે તે ઉલ્લેખ પાછળથી ઉમેરાયેલો છે એમ કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માને છે. ‘એટલે કદાચ તેમ માનવા જતાં જે કટકે અભ્યાસ માટે સંભાવના રહે છે ખરી.

(૭) આપણે ચૂલિયાનું જે સ્વરૂપ ૨૪મા તેમ જ ૨૫મા પૃષ્ઠમાં વિચારી ગયા છીએ તે ઉપરથી નીચેની હપીકત ક્ષિતિ યાય છે:—

(બ) ચૂલિયાને કેવળ પ્રાથમિક ચાર પર્વો જ સાથે સંબંધ નથી, કિન્તુ પરિક્રમ, સુત અને અભ્યુજોગ સાથે પણ સંબંધ છે.

(આ) એને છેલ્લાં દસ પૂર્વો સાથે સીધો કસો જ સંબંધ નથી.

‘સીધો’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જો ચૂલિયાને અભ્યુજોગ સાથે સંબંધ છે અને જો તે પહેલા ચાર પૂર્વના અભ્યુજોગ પૂરતો જ ન હોય એથી વધારે પૂર્વ સાથેના અભ્યુજોગ પૂરતો પણ કદાચ હોય તો ચૂલિયાને ચાર પૂર્વો સુધી જ સીધો સંબંધ છે અને ત્યાર પાદ આગરો સંબંધ છે એમ માનવું પડે.

(૬) જો ચૂલિયાને કેવળ પહેલા ચાર જ પૂર્વો સાથે સંબંધ હોત તો આપણે એમ માની શકત કે જે ચાર પૂર્વોના પૂરેપૂરા અભ્યાસ પછી ચારે ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરાતો હશે અથવા તો એ પ્રત્યેક પૂર્વના પૂરેપૂરા અભ્યાસ પછી તે તે પૂર્વની ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરાતો

૧ આવસ્થાપુરુષ કયા પુરુષે કોને ઉદેશને ક્યારે કહ્યું તે દર્શાવવા માટે તે તે પુરુષોનાં વિશે પ્રથમ અધ્યયેલાં છે તો એથી રીતે અભ્યુજોગમાં પણ એવા પ્રયોગનાં તેમ જ તેમની સાથે સંબંધ પ્રસારનારાં પુરુષોનાં ચરિત્રો હોય એ શું જવશ્યેય નથી એવી ક્ષીણ આ માન્યતાની નિકટમાં આવી શકાય ૧

દશે વિશેષમાં જો એને પરિક્રમ, સુત અને ચાર પૂર્વો જ સાથે સંબધ હોત તો પણ આપણે આ પ્રમાણે જો વિકલ્પો માની શકત, પરંતુ જ્યારે ચૂલિયાને અનુભોગ સાથે પણ સંબધ છે ત્યારે જો ચૂલિયામાં છેલ્લા દસ પૂર્વો સાથે સંબધ ધરાવનાર અનુભોગને હૃદયોને પણ કષ્ટક કથન હોવા સંભવ છે. અને જો તેમ હોય તો એમ માનવું યુક્તિયુક્ત જણાય છે કે પરિક્રમાદિ ચારે વિભાગોના પૂર્ણ અભ્યાસ કરાયા બાદ ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરાવો દશે કે જે હકીકતને નંદીસુતની ચુલિયગત “અવ્યવરિ ઠવિજો વદ્વજ્જતિ વ” ઉદ્ભવનો શબ્દાર્થ અને એની શ્રીમલયગિરિસુરિરૂપ વૃત્તિગત “વર્વત્યર્થ દ્વિષ્ટવાદસ્યોપરિ કિલ ક્ષ્યાપિતાદર્શયત્ત ચ વ્યવન્ત” ઉદ્ભવનો શબ્દાર્થ પણ સમર્થિત કરે છે. આ ઉપરથી ખારમા અગના પચ વિભાગાદિના હાસના પરામર્શ પૂરતો પ્રશ્ન વિચારની વેળા આપણે એમ માની લઈશું કે ચૂલિયાનો અભ્યાસ ચારે વિભાગોના પૂર્ણ અભ્યાસ પછી જ કરાય છે

સૂત તેમ જ અર્થથી ચારે પૂર્વોના જાણકાર તરીકે શ્રીભદ્રપાદુસ્વામી સુપ્રસિદ્ધ છે એના પછી શ્રીસ્થૂલભદ્ર છેલ્લા ચાર પૂર્વોના અર્થથીવચિત બન્યા એવા સામાન્ય ઉદ્ભવ છે. એનો વિશેષ વિચાર કરતા એમ ભાસે છે કે જો ઉપરાત તેઓ ઝોઝામાં ઝોઝા એ ચાર પૂર્વ સાથે સંબધ ધરાવનારા અણુઓમાંથી અને સમસ્ત કે તદ્વિષયક ચૂલિયાથી પણ વચિત રહ્યા દશે અર્થ એ વાત નોંધી લઈએ કે જેમ નય અને અનુગમ સાથે સંબધ ધરાવનારા અણુ-ઓગના ભાગનો નાશ પૂર્વના નાશની પૂર્વે મળવે છે એટલે કે પૂર્વ હૈયાત હોવા છતાં એનો ઉત્કેદ ગયેલો હોય તેમ ઉપક્રમ અને નિરોધ સાથે સંબધ ધરાવનાર અણુઓગના ભાગનો નાશ પૂર્વની હૈયાતી દરમ્યાન સંભવતો નથી પણ એનો નાશ તો પૂર્વના નાશ થતા થાય છે છેલ્લા દસપૂર્વધર શ્રીવજ્રસ્વામી માટે પણ આપણે એમ કહી શકીએ કે તેઓ સૂત અને અર્થ ઉભય દષ્ટિએ છેલ્લા ચાર પૂર્વથી, અને તેની સાથે સંબધ ધરાવનાર અણુઓગ અને ચૂલિયાથી વચિત રહ્યા દશે આ પ્રમાણે આપણે નવ પૂર્વના ધારકથી માલીને તે એક પૂર્વકના ધારક માટે કહી શકીએ વિશ્વાહુષણુત્તિમાં સ્વયંભા મુજમ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી એક હજાર વર્ષે પુલ્વગમનો ઉત્કેદ ગયો અહીં પુલ્વગમનો અર્થ દષ્ટિવાદ ન કરાય અને જો એનો એક ભાગ ગણાય તો એમ કહી શકાય કે પરિક્રમ અને સુતનું જ્ઞાન તો તે સમયે હજુ વખત જતા સુતનો અને ત્યાર બાદ કે સમકાલે પરિક્રમનો હાસ થયો અને તે મોડામાં મોડો નંદીસુતની ચુલિયની રચનાસમયે થયો એમ આપણે કહી શકીએ વીરસવત્ ૯૮૦ કે મતાવર પ્રમાણે ૯૯૩માં શાદિવર્દ્ધિમણિ કામ શ્રમણે આગમો પુરતકાર્શદ કર્યા તે વેળા પરિક્રમ, સુત અને પુલ્વગમનો ટેલોક ભાગ પણ પુરતકાર્શદ કરાયો દશે

પરિક્રમ અને સુતનો અભ્યાસ પુલ્વગમના અભ્યાસના પ્રાથમિક પદવિધાર્થ જણાય છે એથી એમ મનાવના યત્ન શકે કે પુલ્વગમનો ઉત્કેદ થતા પરિક્રમ અને સુત હૈયત હોય તો પણ તેનો અભ્યાસ કરાવાતો નહિ દશે

૧ શ્રીજિનસેનસૂરિરૂપ હર્ષિશપ્તશબ્દ (સ ૧, મ્ત્રો ૩૩)માં જે શ્રીવજ્રસૂરિની સ્તુતિ લેવાય છે તે આ જ વજ્રસ્વામીના સ્તુતિ હોવા સંભવ છે અને એમને જ કેવાક લઘુભદ્રપાદુ કે દ્વિતીય ભદ્રપાદુ કહેવા દોય એમ જણાય છે જુઓ જેન સત્ય મહાશ (વ ૧, અ ૭, ૫ ૨૧૪)

શ્રીપ્રભાચન્દ્રસરિના સમયમાં આચાર આદિ ૧૧ અંગો-એકાદશાંગી હતી એમ આપણે એમની રૂતિ નામે પ્રભાવકચરિત્ર ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ.^૧

કેટલાંક અંગોનો ધ્યાસ—આરમા અંગનો કેવી રીતે ઉચ્છેદ ગયો તે આપણે જોયું. હવે જે કેટલાંક અંગોનો ધ્યાસ થયેલો જણાય છે તે જોઈ લઈએ. આચાર નામના પ્રથમ અંગના પ્રથમ સૂચકપદ (સં. શ્રુતચક્ર)નું મહાપરિણા (મહાપરિણા) નામનું 'સાતમું અજ્ઞયજ્ઞ' (મં. અધ્યયન) શ્રીશીલાંકચરિના સમય પૂર્વે નાશ પામ્યું છે. એવી રીતે નાયાધમ્મકહામાંથી કેટલી થે ઉપાખ્યાયિકાઓ વગેરે નાશ પામી છે. ઉપલબ્ધ ચતુર્થ મહાવાગરણ નામનું 'દસમું અંગ' તે અસત્તી દસમા અંગરૂપ નથી એમ કેટલાંક કહે છે. જો એ વાત યથાર્થ હોય તો એનો સર્વાંશે નદિ તો અંશતઃ પણ નાશ થયો છે એમ માનવું જોઈએ.

તિર્યોગગાદી પદ્મજગમાં સૂચવાયા મુજબ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણસમયથી ૨૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે એટલે આ પાંચમા આરાના અંત સુધી દસવેયાલિયસુતનો અર્થ, આવસ્થયસુત, અણુઓગદાર અને નંદીસુત અવિચ્છિન્ન રહેશે^૨ વિશેષમાં આ આરાના અંતમાં શ્રીકુબ્જસરિ થશે. તેઓ ઉલ્લા મુનિ થશે અને એવી રીતે કૃદ્ગુશ્રી ઉલ્લા સાખી, નાગિણ ઉલ્લા આવક અને સત્યશ્રી ઉલ્લા આવિક થશે. શ્રીકુબ્જસરિ કાળ ક્રાંતિ દસવેયાલિયસુતનો અર્થ નાશ પામશે. આ ઉપરથી એમ દર્શિત થાય છે કે દ્વાદશાંગીના ચપ્પદશિએ નાશ મોડામાં મોડો શ્રીકુબ્જસરિના જીવન દરમ્યાન થશે. કેમકે એમના સમયમાં જે આગમો હોવાનો હિત્તેષ છે તેમાં આર અંગોમાંથી એનો હિત્તેષ નથી.

૧ "ચતુર્દશાપિ પુર્વાર્ણિ સંસ્કૃતાનિ પુરાડયન્ ॥૧૧૪॥

પ્રજ્ઞાતિશયવ્રાદ્યાનિ તાન્પુચ્છિતાનિ ચાલકઃ ।

અણુત્રેકાદવાદ્યપેક્ષિત સુધર્મસ્તગ્નિમાયિતા ॥૧૧૫॥"

૨ સમવાય, નંદીસુત, આવસ્થયસુતની નિભ્યસિતિ અને વિંધિત્રયા પ્રમાણે એ નવમ અધ્યયન છે એમ ગ્રે. વેએ Indische Studien XVI, p. ૨૬૪ સ્ત્ર ૭ માં કહ્યું છે.

૩ એમ કહેવાય છે કે આ અજ્ઞયજ્ઞમાંથી આચારનો જીએ સુચકપદ રચાયો છે. જો એ વાત સાચી હોય તો આ અજ્ઞયજ્ઞ સર્વાંશે અવિચ્છિન્ન થયેલું ન જણાય એ કેળીની વાત છે.

૪ શ્રીવિજયપદાનસરિ દ્વારા વિરચિત વિંધિત્ર અશ્રોતર (૫ ૧૮૮)માં તિર્યોગગાદી (તીર્થોદ્ગાદી) પદ્મજગમાંથી નીચે મુજબ પછી રજુ કરાવાં છે તે આ વિચારી લઈએ —

"વાસાળ સહસ્રેણ ય, એકવીષાદ રૂઢ મારહવાસે ।

દસવેયાલિયમત્થો, દુપ્પસહજ્ઞમિ નાહિતિ ॥૧૦૦॥"

"દગવીષસહસ્રાદં, વાસાળ ધીરમોક્ષગમગામ્નો ।

અશ્રોચ્છિન્ન રોહી, માવસ્સગં જાય તિરથ ત્ત ॥૫૨॥

દગવીષસહસ્રાદં, વાસાળ ધીરમોક્ષગમગામ્નો ।

અણુઓગદાર-નંદી, અવોચ્છિન્ન જા તિરથ ૧૫૩॥"

શ્રીમહાવીરસ્વામીના પરિવારમાં જે ૩૦૦ શ્રુતકેવલીઓ હતા તેઓ કોની દ્વાદ-
શાંગીનું પઠન-પાઠન કરતા હશે એ પ્રશ્ન હવે વિચારીશું. આ પ્રશ્નનો હિતર કોઇએ આપ્યો
હોય એમ જણાવું નથી એટલે મને જે સૂત્ર છે તે હું અત્ર સૂચવું છું. આ તમામ શ્રુત-
કેવલીઓ ૧૧ ગણધરો પૈકી કોઇ નહિ ને કોઇક ગણધરના શિષ્ય હોવા જોઇએ. આ પૈકી
જેઓ શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરોમાંથી જેમના શિષ્યો હશે તેઓ તે ગણધર પાસેથી
દ્વાદશાંગી પૂર્ણ કે અપૂર્ણ શીખ્યા હશે. જો તેઓ પૂર્ણ શીખ્યા હશે તો તેઓ તેઓ તેનું
પઠન-પાઠન કરતા હશે અને અપૂર્ણ શીખ્યા હશે તો તેઓ તેટલા ભાગ પૂરતી દ્વાદશાંગીનું
તે ગણધરની દ્વાદશાંગી અનુસાર અને બાકીનાનું શ્રીસુધર્મસ્વામીએ પ્રરેષી દ્વાદશાંગી
અનુસાર પઠન-પાઠન કરતા હશે. શ્રીસુધર્મસ્વામીના જે શિષ્યો શ્રુતકેવલી હશે તેઓ તો
એમની જ રચેલી દ્વાદશાંગીનું પઠન-પાઠન કરતા હશે એ દેખીતી વાત છે.

અર્થદિષ્ટિએ હાસ—આપણે ખત્યાર સુધી દ્વાદશાંગીના જે હાસ ત્રિચાર્યો તે તેની
શાબ્દિક રચનાને ઉદ્દેશીને હતો. શબ્દરચના નાશ પામે એટલે એક રીતે વિચારતાં અમુક
અર્થો તેના અર્થનો પણ ઉત્તરે ઘાય એ બનવાજોઇ છે. પ્રસ્તુતમાં આવી હકીકતને
અનુલક્ષીને નહિ, કિન્તુ નયોના સમવતારને ઉદ્દેશીને વિચાર કરવામાં આવે છે. શ્રીઆર્યવૈર-
યાને શ્રીવજ્રસ્વામી પર્યંત કાલિક તેમ જ ઉત્કાલિક શ્રુતના પણ દરેક સૂત્રનો ચરણ-
કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એમ ચારે અનુયોગપૂર્વક
અર્થ કરાવો હતા અને એ સમય સુધી અપૃથગભાવ હતા એટલે દરેક વસ્તુના સંબંધમાં
સર્વ નયોનો સમવતાર કરાવો હતા, કેમકે એ સમય પર્યંત શોદા અને વક્તા બંને તીવ્ર
શુદ્ધિશાળી હતા. શ્રીઆર્યવૈરક્ષિતસૂરિએ મતિ, મેવા, ધારણા વગેરેમાં સમર્થ અને શુદ્ધિશાળી
એવા પોતાના શિષ્ય નામે “કુર્ભક્ષિકાપુષ્પમિત્રને મહામુસીયતે શ્રુત ધારણ કરતા જોઇને
તેમ જ હવે પછીના જનોની શુદ્ધિ મંદ હશે એમ જાનોપયોગ વડે જાણીને તેમના ઉપર
ઉપકાર કરવાના નિર્મળ હેતુથી કાલિકાદિ શ્રુતના વિભાગ પાડી તે તે માટે અમુક અમુક
અનુયોગ નક્કી કર્યો” એટલું જ નહિ, પણ ક્ષેત્ર અને કાળનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખી નૈમગાદિ

૧ “સમગત્ત મગવજો મહાવીરસ વિમિ સયા ચત્તહણુમ્બીળ” એવો સ્પષ્ટ પાઠ
પગજુસણાકૃષ્ણ (સ. ૧૩૮)માં છે અને સ્વ. ડૉ. યાકોબીએ એના અર્થેજ અનુવાદમાં પણ એમ જ
કહ્યું છે, છતાં તેઓ જુદાં જ કહેલા હોય એમ એમના વાક્યનો જે નીચે મુજબ અનુવાદ ઉત્તર
કિંદુસ્તાનમાં જૈન ધર્મ (પૃ. ૨૬)માં અપાયો છે તે ઉપરથી જણાય છે:-

“૩, ૧૮, ૮૦૦ આનિકાઓ તેમ જ ૫,૪૦૦ જેટલા બીજા શિષ્યો હતા, જે ચૌદપૂર્વના જ્ઞાતા
અથવા શ્રુતકેવલી હતા.”

૨ આના સ્વરૂપ માટે જુઓ આચાર્યની શ્રીરીતિકાંકસુરિક્ત ટીકા (પત્ર ૧ આ) અને શ્રીશાન્તિ-
ચન્દ્રકૃત પ્રમેયરતનમંજુષા (પત્ર ૨ અ-૨ આ)

૩ એમને શ્રીઆર્યવૈરક્ષિતસૂરિએ આચાર્યપદે રચાયા બાદ એટલે કે વીરસંવત ૫૮૪માં
ગોપાલમાહિલે નામના સાતમા નિલ્લવ યથા. જુઓ વિશેસાવસ્થપથાસ (ગા. ૨૨૬૬ અને ૨૩૦૫).

૪ કાલિક શ્રુતમાં પહેલો, ઇસિભાસિય (સપિભાસિય)માં બીજો, સૂરપભુત્તિ (સૂર્યપ્રજ્ઞાતિ)માં
ત્રીજો અને સમગ દિગ્વિષાયમાં ચોથો અનુયોગ રખાયો. વળી મહાકૃષ્ણમુચા (મહાકૃષ્ણમુચા) અને

અર્થ જણાવે છે કે સપ્તમેદ ધા વિગેરે ત્રણ નિષ્કાથી થએલ જે સૂત્રા તે અનંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય, બાકી તે ત્રણ નિષ્કા સિવાય ભગવાન ગણધર મહારાજના પ્રશ્નપૂર્વક કે પ્રશ્ન સિવાય પોતે ભગવાને સ્વતઃ કહેલું કે અન્ય સ્થવિરોના પ્રશ્નોપૂર્વક કહેલું તે બધું મુતકલકયન કહેવાય અને તેની જે રચના થાય તે બધું અનંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર કહેવાય. આ શ્રીમત્સયગિરિજીનું વચન વિચારતાં આવશ્યકસૂત્ર અનંગપ્રવિષ્ટ પણ હોય, અને ગણધર મહારાજનું પણ કરેલું હોય એમ માનવામાં કોઈ ભતતી દરકત નથી.”

આ પ્રમાણેના વિવિધ ઉદ્દેશો ઉપરથી અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ, એની ઉત્પત્તિની સહારણતા, કર્તૃતા ઇત્યાદિ આપણે જાણી શકીએ છીએ. તેમાં અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) શ્રુતરૂપ પુરુષના અંગમાં પ્રવેશી અંગરૂપ બનેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૨) ગણધરોએ સાક્ષાત્ રચેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૩) પ્રશ્નત્રય અને ત્રિપદીરૂપ આદેશ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૪) સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં નિયત એવું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.

અંગબાહ્ય શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) શ્રુતરૂપ પુરુષથી વ્યતિરિક્તપણે રચેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૨) ગણધરના અનતરવર્તી અને ઉત્તરકાલીન પરમ બુદ્ધિશાળી આચાર્યોએ મંદમતિ શિષ્યોના અનુમદારે રચેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૩) સ્થવિરોએ-શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી વગેરે આચાર્યોએ રચેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૪) ગણધરના પ્રશ્ન સિવાય, તીર્થકરે પ્રતિપાદન કરેલા અર્થને અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

(૫) ગણધર સિવાયના કોઈ સ્થવિરે-મુનિએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે તીર્થકરે જે પ્રતિપાદન કર્યું હતું તેને અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

(૬) ગણધરનાં વચનોને અવલંબીને પહેલાના સ્થવિરોએ રચેલું શ્રુત અંગબાહ્ય છે.

(૭) સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં નિયત નહિ એવું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

ઉત્પત્તિની સહારણતા—જેમ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની ઉત્પત્તિમાં નિષ્કા અને ત્રિપદી કારણશ્રુત છે, તેમ અંગબાહ્ય શ્રુતની ઉત્પત્તિમાં એમાંથી એકે કારણશ્રુત નથી. એની ઉત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે સંભવે છે: (૧) ગણધર સિવાયના અન્ય કોઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય અને તેને જિજ્ઞાસુ તીર્થકરે આપ્યો હોય, અને તેને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય. (૨) કોઈએ પણ કશો પ્રશ્ન તીર્થકરને પૂછ્યો ન હોય અને તેમ છતાં તીર્થકરે જે અર્થપ્રરૂપણા કરી હોય તેને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય. (૩, ગણધરના વચનોને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય.

કર્તૃતા—જેમ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના કર્તા ગણધર જ છે તેમ અંગબાહ્ય શ્રુતના કર્તા રોડો જ છે એમ સામાન્ય રીતે વિચાર કરતા જણાય છે, પરંતુ ટેટલાક અમુક અમુક રીતોથી, આવશ્યકસૂત્રને અંગબાહ્ય માનવા સાથે તે ગણધરકૃત માનવા પ્રેરાય છે.

૧૯૧૩ના ૫૪ ૧૪માં મેધાવેના ત્રીજા ઉદ્દેશબા “ગણધરપ્રશ્નગતિરેકેન” એવો પાઠ છે.

ના મત મુજબ અંગભાષ્ય શ્રુતના કર્તા-ગણધર કે રથવિર પણ હોય. આવરસંયમુત્તના ત્રેતને લગતી ચર્ચા આપણે આગળ ઉપર કરીશું. હાથ પુરતે તો એ વાત નોંધી લઈએ, કે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમાં દાદશાંગીના જ સમાવેશ થાય છે, નહિ કે અન્ય કોઈ શાસ્ત્રો, પછી ક્ષેત્રે તે આવરસંયમુત્ત હોય. આ વાત સર્વ, પક્ષકરોને મન્ય છે એટલે હવે અ.પણે અંગભાષ્ય શ્રુત તરીકે જે જે ગ્રંથો ગણાવાય છે તેનાં નામો વિચારીશું, પરંતુ તેમ જવા પૂર્વે દિગંબરોનું અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગભાષ્ય શ્રુતના સંબંધમાં શું કહેવું છે તે નોંધી લઈએ. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકના પૃષ્ઠા પૃષ્ઠમાં કહ્યું છે કે “અંગપ્રવિષ્ટમાચારાદિદ્વારભેદ પતિશયસ્થિયુક્તગણધરાનુસ્મૃતપ્રત્યવચનમ્” અને એના પૃષ્ઠામાં કહ્યું છે કે “ભારતીયા-યંકૃતિગાર્યપ્રણાત્તમહાસંગવાહ્યં તદનેકવિધં જાલિકોરકાલિકાદિવિદ્વાત.”

નામકરણની ઉત્પત્તિ—સાહિત્યના અભ્યાસીથી એ વાત અમણી હોવા સંભવ થી કે ખાસ કરીને પ્રાચીન કૃતિઓમાં તે તે કૃતિના નામનો ઉલ્લેખ તેના પ્રણેતાએ ભાગ્યે કરેલો જોવાય છે. એ નામોલ્લેખનું કારણ તો જહુરા વિવરણકારને કાંઈ થયેલું નથી એમ જણાય છે. જે કૃતિનું વિવરણ કરવું હોય તેના નામનિર્દેશ કયા વિના વિવરણકારને તો આલે તેમ નથી વળી કોઈ કારણપર અમુક અમુક કૃતિઓનાં નામ ગણાવવાં નથી કે તેનાં પ્રકરણાદિની સંખ્યાનો કે તેનાં નામનો ઉલ્લેખ કરવો હોય ત્યારે તેમ કરનારને કાંઈ તે તે કૃતિઓના નામોલ્લેખ થાય. એવી રીતે જે કૃતિમાંથી અવતરણ રણ કરવું હોય તેના નામોલ્લેખ કયા વિના અવતરણકાર માટે અમુક અંશે તો ખીજે માર્ગ નથી. હા, જો તેઓ ઈર્ષ્ય કે એવા અર્થસૂચક પદ દ્વારા અવતરણ રણ કરે તો તેઓ નામોલ્લેખ વિના તેમ કરી શકે આ પ્રમાણે કૃતિનાં નામકરણ માટે અનેક કારણો જોવાય છે. એ તમામ કારણો પૈકી એક યા ખીજને લઈને આગમોનાં નામો આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે.

આગમના પાત્રે શ્રુતના અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગભાષ્ય એવાં જે બે વિભાગો પડ્યા તેમાંથી અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના બાર પેટાવિભાગોનાં નામો આપણે પહેલા પ્રકરણ (૫. ૧)માં વિચારી ગયા. આથી અહીં તો હવે અંગભાષ્ય શ્રુતના અર્વાંતર બેટા પૈકી ઇત્યાદિક અને ઇત્યાદિકનો સૌથી પ્રથમ આપણે વિચાર કરીશું અને ત્યાર બાદ બીજા પણ આગમોની નોંધ લઈશું.

કાલિક શ્રુત અને ઉત્કાલિક શ્રુત તરીકે જે ગ્રંથો ગણાવાયા છે તેની નામાવધી રજૂ કરવા પૂર્વે શાસ્ત્રોમાં એનાં જે લક્ષણો આપેલાં છે તે જોઈ લઈએ. એમાંથી સાહિત્ય પૈકી નંદીસુત્તની થીમલયગિરિસરિની વૃત્તિ (પર્વ ૨૦૪ અ) આ મત્તધના નીચે મુજબ પ્રકંશ પાડે છે:—

૧ આ “ભારતીય” શબ્દ નજીક તેમ જ દૂર જામ જાને અર્થ સૂચવે છે તો અત્ર એ બંને અર્થ કરવા કે તેમ તે જણવું બાકી રહે છે.

૨-૩ નંદીસુત્ત (સુ. ૪૪)માં શ્રુતના બેટા અનુવર્તા “કાલિકા”ને પ્રથમ ગણતી “ઉત્કાલિકા”ને પછી ગણાવેલ છે, છતાં એ પ્રત્યેકના પ્રણેતા ગણાવતી વેળા પ્રથમ “ઉત્કાલિકા”ના અને પછી “કાલિકા”ના અનુવર્તેલા છે. એનું શું કારણ હશે? એનો જવાબ એની રીત (પર્વ ૨૦૪ અ)માં શ્રીમત્તયગિરિ-સરિમે “અપવકાન્વત” એમ આપેલો છે.

“યદ્ દિવસનિશામપ્રથમપશ્ચિમપૌરુષદ્વય એવ પઠયતે તત્ કાલિકં, કાલેન નિવૃત્તં કાલિકમિતિ
દ્યુતયતે; યત્ પુનઃ કાલવેલાપર્થ પઠયતે તદુત્કાલિકં, આહ ચ ચૂર્ણિકૃત્—“તત્પ કાલિયં ત્રે દિગ્ગ-
ઈ(૧)ણ પદમચરમપોરિણીતુ પઠિત્વદ્ । એ પુનઃ કાલવેલાપર્થ પઠિત્વદ્ તં લક્ષણિયં ” િતિ ।”

પદ્ધિમયસુતના ક્ષીયશીલદ્રવ્યપ્રણીત વિવરણમાં એ જ દર્શીકત છે. પ્રસ્તુત ઉદ્દેશ
નીચે પ્રમાણે છે:—

“યદિદ દિવસનિશામપ્રથમપશ્ચિમપૌરુષદ્વય એવાસ્વાધ્યાયિકામાયે પઠયતે તત્ કાલેન
નિવૃત્તં કાલિકં, યત્ પુનઃ કાલવેલાપર્થવિશાસ્વાધ્યાયિકચર્ચ પઠયતે તદુત્કાલિકમ્ ।”

દિગ્ગંથે પશ્ય શ્રુતના કાલિક અને ઉત્કાલિક એવા બે બેદો માને છે. તત્ત્વાર્થશબ્દ-
વાર્તિક (પૃ. ૫૪)માં એ અર્થમાં કહ્યું છે કે—

“સ્વધ્યાયકાલે નિયતકાલં કાલિકં અનિયતકાલમુત્કાલિકમ્ ।”

કાલિક શ્રુત—નંદીસુતમાં કાલિક શ્રુત તરીકે નીચે મુજબના ૩૧ અંથોનો ઉદ્દેશ
જોવાય છે:—

(૧) ઉત્તરભૂમયણ, (૨) દસા, (૩) કાપ, (૪) વવહાર, (૫) નિસીદ, (૬)
મહાનિસીદ, (૭) ઇસિલાસિય, (૮) જંબૂદીવપરણ્ણતિ, (૯) સીવસાગરપરણ્ણતિ
(૧૦) ચંદ્રપરણ્ણતિ, (૧૧) ખુદ્ધિઆવિભાણપવિભત્તિ, (૧૨) મહાદિલઆવિભાણ-
પવિભત્તિ, (૧૩) અંગચૂલિઆ, (૧૪) વગ્ગચૂલિઆ, (૧૫) વિવાહચૂલિઆ
(૧૬) અરુણોવવાચ, (૧૭) વરુણોવવાચ, (૧૮) ગરુલોવવાચ, (૧૯) ધરણો-
વવાચ, (૨૦) વેલમણોવવાચ, (૨૧) વેલધરેવવાચ, (૨૨) દેવિદોવવાચ, (૨૩)
ઉદ્દાણમુચ્ચ, (૨૪) સમુદ્દાણમુચ્ચ, (૨૫) નાગપરિઆવલ્લિઆ, (૨૬) નિરયાવલિધા
(૨૭) કપિઆ, (૨૮) કાપવટિસિઆ, (૨૯) પુદ્ધિઆ, (૩૦) પુદ્ધચૂલિઆ અને
(૩૧) વણ્ણદસા.

ઉત્કાલિક શ્રુત—નંદીસુતમાં ઉત્કાલિક શ્રુત તરીકે નીચે મુજબના ૨૯ અંથોનો
નિર્દેશ જોવાય છે:—

(૧) દસવેઆલિઆ, (૨) કપિઆકપિઆ, (૩) સુલ્લકાપમુચ્ચ, (૪) મહા-
કાપમુચ્ચ, (૫) ઉવવાધ્મ, (૬) રાયપસેણિઆ, (૭) છવાલિગમ, (૮) પરણ-
વણ્ણ, (૯) મહાપરણવણ્ણ, (૧૦) પમાયપમાય, (૧૧) નંદી, (૧૨) અણ્ણઓગદાર
(૧૩) દેવિદથમ, (૧૪) તંદુલવેઆલિઆ, (૧૫) ચંદાવિભઞ્ણ, (૧૬) સૂરપરણ્ણતિ
(૧૭) પોરિસિમંદલ, (૧૮) મંદલપવેસ, (૧૯) વિભઞ્ણચરણ્ણવિણ્ણિચ્છઆ, (૨૦)
ગણ્ણવિભઞ્ણ, (૨૧) આણ્ણવિભત્તિ, (૨૨) ગરણ્ણવિભત્તિ, (૨૩) આયવિસોઠિ
(૨૪) વીયરાગમુચ્ચ, (૨૫) સંલેહણામુચ્ચ, (૨૬) વિહારકાપ, (૨૭) ચરણવિહિ-
(૨૮) આઉરપચ્ચદ્ધાણ્ણ અને (૨૯) મહાપચ્ચદ્ધાણ્ણ.

પદ્ધિમયસુતનો મુદ્દિત અવૃત્તિના ૬૬ મા પત્રમાં કાલિક શ્રુત તરીકે ૩૭ અંથોનો
નિર્દેશ છે તેમાં ધરણોવવાચનો ઉદ્દેશ નથી. વિશેષમાં સૂરપરણ્ણતિ, વણ્ણિઆ, આસી

વિસલાવણુ, કિંત્રીવિસલાવણુ, ચારણુલાવણુ, મહાસુમિણુલાવણુ અને તેયગ-
નિસગ્ગ એટલા અધિક અથેનો નિર્દેશ છે. એવી રીતે આ પકિખયસુતના ૬૧મા પત્રમાં
ઉત્કલિક શ્રુત તરીકે નંદીસુતમાં એ શ્રુતના અથે તરીકે ગણાવેલા તમામ અથે નથી. કિન્તુ
મૂરપણુત્તિ સિવાયના બાકીનાનો એટલે કે ૨૮નો નિર્દેશ છે. આથી એ ફલિત થાય છે કે
મૂરપણુત્તિને કેટલાક કાલિક શ્રુત ગણે છે તો કેટલાક એને ઉત્કલિક શ્રુત ગણે છે વિશેષમા
પકિખયસુતમા આપેલા કાલિક અને ઉત્કલિક શ્રુતના અથેના ક્રમમાં અને નંદીસુતમાં
આપેલા એ અથેના ક્રમમા કંઈક ફેરફાર જોવાય છે.

“જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” (પૃ. ૪૨)માં ઉત્કલિક શ્રુત આશ્રીને એવા
ઉદ્દેશ્ય છે કે “અન્યન કે અન્ય પ્રતમા નિરયવિસોદ્ધિ, મરણવિસોદ્ધિ અને આય
વિસત્તિ (નરકવિશુદ્ધિ, મરણવિશુદ્ધિ અને આત્મવિસત્તિ) એ તથ્ય વધુ છે એટલે
૩૨ થાય છે.”

આ ઉપરથી એ જોઇ શકાય છે કે કાલિક શ્રુત તરીકે ૩૧ તેમ જ ૩૭ અથેનો નિર્દેશ
જોવાય છે, બીયારે ઉત્કલિક શ્રુત તરીકે ૨૮, ૨૯, તેમ જ ૩૨ અથેનો પણ નિર્દેશ જોવાય છે.
અત્ર ‘અથ’ શબ્દ સામાન્ય અર્થમા હું વાપરું છું. એવી સંપૂર્ણ જૂઠી મનજવાની છે જેમ
નહિ, કેમકે કેટલીક વર અધ્યયનને—પ્રકરણને અથે પણ એ શબ્દ સંબંધે છે.

અવશિષ્ટ અંગબાહ્ય શ્રુતનો નિર્દેશ—કાલિક અને ઉત્કલિક શ્રુતમા ઉપર
ગણવાયેલા અથે ઉપરાંત બીજા પણ અનેક અથેનો સમાવેશ થાય છે. આ સંબંધમાં
પર્તમાન ચોવીસીને આશ્રીને નંદીસુત (સૂ. ૪૪)માંનો નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ્ય આપણે
અત્ર વિચારીશું—

“પામાદ્યાદ ચરણસીદ્ધિ પદ્મગરહસ્તાઈ મગવઓ બરહઓ ઉસહસામિસ્સ આરિત્તપરસ્સ,
વહા ઇત્તિજઞાદ પદ્મગરહસ્તાદ મહિમ્મમગાજે જિગવગાજ, ચોદ્વપદ્મગરહસ્તાજિ મગવઓ વદ્ધ-
માણસામિસ્સ, અદ્ધવા જસ્સ જતિઆ સીલા વપ્પતિઆપ વેળદ્ધવાપ કમ્મિવવાપ પારિણામિવાપ
વર અદ્ધાપ વુદ્ધોપ વપ્પેઆ તસ્સ તત્તિમાદ પદ્મગરહસ્તાદ પતેમવુદ્ધા વિ તત્તિમા ચેવ”

આ. મૂત્રાની. મુદ્ધિજ્ઞ (પત્ર ૫૯)માંની નીચે મુજબની પદ્ધિ. એથી થક આપણે આજે
વિચાર કરીશું—

“મગવતો ઉસમસ્સ ચરણસીદ્ધિમગસાદસ્સીતો હોસ્સા, પદ્મગરહસ્થાજિ સન્થે કાલિદ-
વક્કાલિદા ચરણસીદ્ધિવદ્ધા, કથમ્? ચત્તો તે ચરણસીદ્ધિમગસાદસ્સા અરિદ્ધમગવરહિદે જ સુતમણુ-
સરેતા રિચિ ગિજ્ઞદ્ધિ તે સન્થે પદ્મગગા, અદ્ધવા સુતમણુસરેતો અપ્પાજો વયપકોસલેગ જ
ધમ્મદેવણાદિસુ માધવો ત સન્થ પદ્મગગ, અદ્ધા અપ્પાગમવજ્જગં સુપ દિદ્ધ, ત વ વદ્ધા વિયમા
અપ્પાગમગમણાતી મગ્ગિ, તદ્ધા ત પદ્મગગ, एवं ચરણસીદ્ધિપદ્મગરહસ્તા મગતીરર્થઃ...અદ્ધવા
'જતિયા સિલ્લા' રૂપાદિ સર્વ, દ્ધ સુતે અપરિમાણા પદ્મગગા, પદ્મગમસામિઅપરિમાણગતો, રિવ
દ્ધ સુતે પતેપુદ્ધાજીવવદ્ધાને મગિરર્થઃ, કદ્ધા? અદ્ધા પતિજ્ઞવરિમાણેગ ચેર પતેયવુદ્ધારિ-
માજ કરેદ્ધિ મગિર, પતેયવુદ્ધા વેતિયા ચેવ તિ, વેદક આદ્ધ—તણુ પતેયવુદ્ધા સિલ્લામાતે વ
વિદ્ધાદ, આચાર્યાદ્ધ—તેરવગરવનોવસાવગવરિજ્ઞગતો ત-વીસો મગતીરર્થઃ.”

દ્રુતિમાં ગમિક અને અગમિક શ્રુતે સમજાવતાં ગમિક શ્રુત તરીકે દ્વિત્વિવાયનો અને અગમિક શ્રુત તરીકે આયાર આદિનો ઉલ્લેખ કરતાં આયાર વગેરેને કાનિયમુત્ત કહ્યું છે તેનું કેમ ?

આનો ઉત્તર એમ સંભવે છે કે કાલિયસુમ (કાલિક શ્રુત) શબ્દના બે અર્થો થાય છે. પહેલો અર્થ ઉત્કલિક શ્રુત સાથે સંબંધ ધરાવે છે, બ્યારે બીજો અર્થ એનાથી નિરપેક્ષ છે. પહેલા અર્થમાં અત્ર એ પ્રશ્ન પણ નોંધી લઇએ કે દ્વિત્વિવાયનું અધ્યયન પણ કાલગદ્યપૂર્વકનું હોય એમ જણાય છે તો પછી એના બીજા અર્થસૂચક કાલિયસુતમાં એનો અંતર્ભાવ કરાય કે નદિ અને બે કરાતો હોય તો વિઆહુપણ્ણુતિના ફળમા સૂત્રમાં તેમ કેમ કરાયું નથી ?

૪૨ આગમો—ગીર્મણુનસરિકૃત વિચારલેસ કે જેને વિચારસારપ્રકરણ તરીકે ઓળખાવાય છે તેની ૩૪૪મીથી ૩૫૧મી ગાથામાં સાંપ્રતિક ૪૫ આગમોનો ઉલ્લેખ છે તેમાં પહેલી બે ગાથામાં ૧૧ અંગોનો નામેલ્લેખ છે અને એની પછીની ગાથામાં પ્રાયેક અંગનું પ્રમાણ (પરિમાણ) છે. ત્યાર પછીની ગાથામાં નીચે મુજબના ૩૪ અંગોનો નામ-નિર્દેશ છે:—

(૧) ઓવમ્, (૨) રાયપસેણીય, (૩) જીવાલિગમ, (૪) પન્નવણા, (૫) અંદપત્તિ, (૬) સૂરપન્નતિ, (૭) જાણુદીવપન્નતિ, (૮) નિરયાવલિયા, (૯) કપિય, (૧૦) પુષ્કિય, (૧૧) પુષ્ક્યુલિઆ, (૧૨) વણ્ણિકસા, (૧૩) દીવસાગર-પન્નતિ, (૧૪) કપ્પ, (૧૫) નિસીહ, (૧૬) ફસામુય, (૧૭) વવહાર (૧૮) ઉત્તર-જાણુસુત, (૧૯) રિસિભાસિય, (૨૦) ફસયાલિય, (૨૧) આવરસય, (૨૨) તંદુલવેપાલિયયા, (૨૩) અંદાવિજ્ઞય, (૨૪) ગણ્ણિવિજ્ઞા, (૨૫) નિરયવિભત્તિ, (૨૬) આઉરપન્નકપાણા, (૨૭) ગણ્ણુરવલય, (૨૮) દેવિંદનરિંદા, (૨૯) મરણુભત્તિ, (૩૦) જાણુભત્તિ, (૩૧) પકિખય, (૩૨) નંદી, (૩૩) અણ્ણુઓગહાર અને (૩૪) દેવિંદસંથવણુ.

આ પ્રમાણેના નામો રજુ કરતી વેળા પુષ્ક્યુલિઆ સાથે ‘ઉવંગ’ શબ્દ વપરાયેલો છે. વળી દીવસાગરપન્નતિ નામની પછી ‘મયવિસેણુ’ એવા ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે ઓવમ્થી માડીને તે પુષ્ક્યુલિઆ સુધીનાં ૧૧ ઉપાંગો ઉપરાંત બારમા તરીકે વણ્ણિકસા કે દીવસાગરપણ્ણુતિનો ઉલ્લેખ કરાય છે, એટલે કે બાર ઉપાંગોની ગણના પરત્વે મતભેદ છે. આવરસય પછી ‘અંગવલગ્ગ’ અને આઉરપન્નકપાણા પછી ‘પપ્પા’ શબ્દ વપરાયેલા છે. વિશેષમાં ૩૫૨મી ગાથામાં ‘ઉદારા’ શબ્દ પછી ‘પન્નકપ્પ, જિયકપ્પ, પિંડનિજ્ઞુતિ અને ઓહનિજ્ઞુતિનો નિર્દેશ છે

વવહારસુતના દસમા ઉદ્દેશકના અર્થમાં કયું શાસ્ત્ર કયારે લખાય તેનો ઉલ્લેખ કરાતી વેળા નીચે મુજબના ૨૭ આગમોનો-અધ્યયનોનો ત્યાં નિર્દેશ કરાયેલો છે:—

દુગદિસવગમો પલિજ્ઞમાણં મમિતં મળમિત્તિ, તં ચ દર્શવિદ્ વસ્સળં સિદ્ધિવાપ, અળ્લોગ્ગવગમિ-પાળટિતં પલિજ્ઞદ્ તં અગમિત્ત, તં ચ પ્રાયસો આયારાદિકલિવમુત્તં.”

૧-૨ આ બંનેમાંથી ગમે તે એકને ગોથા મૂલસૂત્ર તરીકે ઓળખાવાય છે.

૩ આ માટે જુઓ સાતમું પ્રકરણ.

(૧) આચારપદ્ધતિ, (૨) સૂચગદ્ય, (૩) દેસા, (૪) કાપ, (૫) વવહાર, (૬) ઠાણ, (૭) રામવાચ, (૮) વિધાહ, (૯) શુદ્ધિયાવિમાણપવિભક્તિ, (૧૦) મહલ્લિયા-વિમાણપવિભક્તિ (૧૧) અંગચૂલિયા, (૧૨) વગ્ગચૂલિયા, (૧૩) ત્રિચાલ્લચૂલિયા, (૧૪) અરુણોવવાચ, (૧૫) ગરુણોવવાચ, (૧૬) ધરુણોવવાચ, (૧૭) વેશમથો-વવાચ, (૧૮) વેશધરોવવાચ, (૧૯) ઉદ્દાણપરિચાવણિચ, (૨૦) સમુદ્દાણસુચ, (૨૧) દેવિઠોવવાચ, (૨૨) નાગપરિચાવણિચ, (૨૩) દ્વિગિણભાવણ, (૨૪) આરણભાવણ, (૨૫) આસીવિસભાવણ, (૨૬) દ્વિગિણભાવણ અને (૨૭) દ્વિગિણચ.

ઠાણ (સ. ૩૯૯)ની શ્રીઅભયદેવચરિત્ર દીકમાં કયું આગમ-કયું અધ્યયન કય રે બહુાય તે પરતે પાઠ પછો અવતરણરૂપે અપાયેલા છે. તેમાં ત્રણથી માંડીને તેર વર્ષના

૧ આનું બીજું નામ નિસીહ છે. ૨ આનું બીજું નામ આચારદેસા છે.

૩ કાલિક શ્રુત તરીકે જે ઉદ્દાણમુખ્યને નિર્દેશ કરેલા પૃષ્ઠમાં કરાયેલા તેથી આ સિન છે કે અભિન તે નાણુ બાકી રહે છે.

૪ આનો કલેબ ૧૬મા પૃષ્ઠમાં ગણાવેલ કાલિક શ્રુત અને જ્ઞાતિક શ્રુતના મંથોમાં નેપાતો નથી. તેા એને એ બેમાંથી એમાં અંતર્ગત થાય છે કે નહિ ? એા પછીના ત્રણ મંથોને તેા પરિબધ-સુતમાં કાલિક શ્રુત તરીકે ગણાવાયેલા છે.

૫ “કાલકમેણ પદં સંવચ્છરમારુણા હ ઝે પ્રમિ।

હં તેમિ ચેત્ત પીરો નાવજા છો ય કાલોડરં ૧૧।

તિવરિવરિયાવસ્થ હ આચારવક્ષ્યનામગ્જાવર્ણ।

નવવરિવસ્થ ય સમ્મ સૂચગદ્યં નામ અંવતિ ૧૨।

વસ્તવવચ્છરમારુણા સંવચ્છરવગદિવસ્થિવસ્થેવ।

ઠાર્ણ સમયામોડચિય અગે તે અદવાસસ્થ ૧૩।

વસ્તવાવસ્થ ચિવાહો વકાવવાવસ્થ ય દમે હ।

શુદ્ધિવિમાણમાર્દ અગ્જાવર્ણા વચ્ચ વાવસ્થા ૧૪।

મારવવાવસ્થ તદ્વા અરુણવવાચાર વચ્ચ અગ્જાવર્ણા।

તેરવવાવસ્થ તદ્વા ઉદ્દાણસુચારવા વચ્ચ ૧૫।

ચોદ્ધવવસ્થ તદ્વા આસીવિસમાવર્ણે ત્રિણા તિતિ।

વમાવવાવસ્થ દ્વિગિણસમાવર્ણે તદ્વા ૧૬।

• શોલસવાચારંસુ ય એકોત્તરવુદ્ધિસુ જદ્ધસંલં।

ધારણમાવર્ણ-મદ્વાસુવિગમાવર્ણા-તેયગનિસગ્મા ૧૭।

અગ્નગીરવ સગસ્થ હ દિદ્ધિવામો દુવાલસમર્થો।

સંપુજનવીરવરિશો અણુકાર્દ સન્નસુતસ્થ ૧૮।”

આ પૈકી બીજું પદ્ય તેમ જ ત્રીજું પદ્ય ઠાણની દીકના દ્વિતીય પત્રના પ્રારંભમાં પણ રિએ અવતરણરૂપે આપ્યા છે. વિશેષમાં જ શુદ્ધિવવણુત્તિની શ્રીશાન્તિચન્દ્ર નાયકે નામે પ્રમેયસ્ત્રમંજૂરા (પત્ર ૩ આ)માં જ શુદ્ધિવવણુત્તિના જિયગને અવતર

પર્યાયવાળા સુધીના તેમ જ ૧૬ અને ૨૦ વર્ષના પર્યાયવાળાના અભ્યાસ માટે ઉપયુક્ત કથન સાથે એકતા જોવાય છે એ સિવાયના પર્યાયવાળા માટે ભિન્નતા જોવાય છે. જેમકે ૧૪ વર્ષના, ૧૫ વર્ષના, ૧૬ વર્ષના, ૧૭ વર્ષના અને ૧૮ વર્ષના પર્યાયવાળા માટે ત્યાં અનુક્રમે આસીવિસભાવણુ, દિઠ્ઠીવિસભાવણુ, ચારણભાવણુ, મહામુવિણભાવણુ અને તેયગનિસગ્ગનો નિર્દેશ કરાયેલો છે આ પાંચેના પર્કિખયસુત્રમાં કાલિક શ્રુત તરીકે ઉલ્લેખ છે

ઠાણુ (સ્થા. ૧૦; 'સુ. ૭૧૫)માં નીચે મુજબ દસ દમાનાં નામો અપેવાં છે:—

(૧) કમ્મવિવાગદસા, (૨) ઉવાસગદસા, (૩) અંતગહદસા, (૪) અણુત્તરો-વવાયદસા, (૫) આચારદસા, (૬) પણ્હાવાગરણદસા, (૭) અંધદસા, (૮) દોગિહિદસા, (૯) દીહદસા અને (૧૦) સંખેવિતદસા.

આ દસે દસાઓનાં દસ દમ અન્નમળણુ (અધ્યયન) છે. એનાં નામો પણ આ જ સૂત્રમાં અપાયેલાં છે એની ટીકા (પૃષ્ઠ ૫૦૬ આ-૫૧૩ આ)માં શ્રીઅભયદેવસૂરિએ આ

વિચારતાં ઉપયુક્ત પદો પૈકી પ્રથમ સિવાયના વ્રમમ અવતરણરૂપે રજુ કરવામાં આવ્યાં છે, જો કે એમાં કાષ્ઠ કાષ્ઠ કોમલ પાષ્ઠભેદ જોવાય છે, પરંતુ તે અંગોના નામ સાથે સંબંધ ધરાવતા નથી

૧-૨ આને પ્રસ્તુત ભાગ નીચે મુજબ છે:—

“દ૧ દસાઓ ૫૦ ત૦—કમ્મવિવાગદસાઓ ઉવાસગદસાઓ અંતગહદસાઓ અણુત્તરોવવાયદસાઓ આચારદસાઓ પણ્હાવાગરણદસાઓ અંધદસાઓ દોગિહિદસાઓ સંખેવિતદસાઓ ।

કમ્મવિવાગદસાજ દસ અન્નમળણ ૫૦ ત૦—

મિથપુત્રે ૧ ત ગોત્રાસે ૨ ઠંઢે ૩ સગહેતિ યાવરે ૪ ।

માહણે ૫ જંદિસેજે ૬ ત સોગિય તિ ૭ ઉદુલ્લે ૮ ॥

ઇદમુદ્દે આમળતે ૯ કુમારે હેચ્છવી ૧૦ દ્વિતિ ।

ઉવાસગદસાજ દસ અન્નમળણ ૫૦ ત૦—

આજે ૧ કાગદેવે ૨ જ ગાઢાવતિ નૂલળીવિતા ૩ ।

સુગદેવે ૪ શુભવ્રતે ૫ ગ હાવતિ કુંડકોલિને ૬ ॥

ઉદાલપુત્રે ૭ મહાઠત્તે ૮ જદિનીપિયા ૯ સાજતિયાપિયા ૧૦ ।

અંતગહદસાજ દસ અન્નમળણ ૫૦ ત૦—

જમિ ૧ માતગ ૨ હોમિલે ૩ ગમ્મગ્ને ઉદયજે ૪ ૫ ચેર ।

જમલ્લો ૬ ત મમાત્તો ૭ ત દ્વિર્જમે ૮ જલ્લેનિય ૯ ॥

પાલે અવરપુત્રે ૧૦ ત એમેને દસ આદિતા ।

અણુત્તરોવવાયદસાજ દસ અન્નમળણ ૫૦ ત૦—

દિહિદાસે ૧ ય ઘળે ૨ ત મુણ્ણવેસે ૩ ય કાતિયે ૪ [તિય] ।

દ્વિદાણે ૫ સાલિદ્દે ૬ ॥ આજે ૭ તેટ્ટી ૮ તિત ।

દદમભદ્દે ૯ અતિમુત્તે ૧૦ એમેને દસ આદિતા ।

આચારદસાજ દસ અન્નમળણ ૫૦ ત૦ વૈધ અઘમાદિદા ૧ યગ્ગીય ઘવટા ૨ તેત્તીય

દસાઓ અને એનાં અગ્રગણોનો પરિચય આપ્યો છે: કૃમચિવિવાગદસા એ વિપાક-
શ્રુત નામના ૧૧મા અંગનો પ્રથમ અગ્રગણ છે ઉવાસગદસા એ ૭મું અંગ છે. ૮મા
અંગના પ્રથમ વર્ગમાં દસ અધ્યયનો છે એટલે એ સંખ્યા વડે વિપદક્ષિત અંગને પણ
અતંગગદસા કહેવામાં આવે છે એટલે અહીં દર્શાવેલ અતંગગદસા તે ૮મું અંગ છે.
અભુત્તરૌવવાયદસા એ ૯મું અંગ છે. આચારદસા એ દશાશ્રુતગ્રંથ તરીકે જ થયેલો-
ઓળખાવાતો ગ્રંથ છે. પાછલાવાગરણદસા એ ૧૦મું અંગ છે. બાકીની દસાઓ અમને
માલમ નથી એમ તેઓ કહે છે છતાં એનાં અગ્રગણોનો તો કંઈક પરિચય આપે છે.

તેઓ કૃમચિવિવાગદસાના અગ્રગણનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહે છે કે ગોત્રાસ
(ગોત્રાસ) એટલે ઉચ્છિન્નક અધ્યયન, અંડ એટલે અભગ્નસેન અં, સહસ્રદાર
એટલે દેવદત્તા અં, અને લેમ્બછ એટલે અભ્યુ અં છે. સૌરિય અં તે વિપાકશ્રુતમાં
આઠમા અં તરીકે અપાયેલું છે એમ તેઓ સૂચવે છે એટલે કે અત કમભેદ છે.

અતંગગદસાનાં અધ્યયનોનો પરિચય આપતાં તેઓ કહે છે કે નમિથી માંડીને અંગડ-
પુત્ર સુધીનાં નામો અતંગદર્શાંગના પ્રથમ વર્ગમાંના અધ્યયનસંગ્રહમાં ઉપલબ્ધ નથી. ત્યાં તો
ખીજા ૪ નામો છે એટલે એ નામો વાચનાતરને આભારી હોય એમ સંભાવના કરીએ છીએ.

અભુત્તરૌવવાયદસાનાં અહીં આપેલાં અધ્યયનોમાંથી કેટલાંકની જ, નહિ કે
અધાંતી મમાનતા અભુત્તરૌવપાતિકદસાના ત્રણ વગેરે પૈકી બીજા વર્ગના અધ્યયનો

આશાદળ નો ૩ અઢવિદ્યા ગણિકવચ ૪ દસ ચિત્તમાહિદાળા ૫ દ્વાદશ સ્વપ્નગણિમાતો ૬ દ્વાદશ
મિલ્લુવદનાતો ૭ વગ્નગણાળ્યો ૮ તોલ મોહિગચ્છદાળા ૯ આશાદાળા ૧૦ ।

વપ્નવાગરણદસાન દસ અગ્રગણા ૧૦ તં—વચ્ચા ૧ ધંલા ૨ દ્વિમાહિયાઈ ૩
આવાયિમાહિયાઈ ૪ મહાવીરમાહિયાઈ ૫ સોમગવત્તિયાઈ ૬ કોમલપદિયાઈ ૭ અદ્યાગવત્તિયાઈ
૮ અંગુરવત્તિયાઈ ૯ વાહુવત્તિયાઈ ૧૦ ।

વંદ્યદસાન દસ અગ્રગણા ૧૦ તં—વેધે ૧ મોકુરે ૨ ય દેવદિ ૩ દ્વાદશસ્ત્રેવિત
૪ અયરિવિવિદિતી ૫ સ્વચ્છાતવિવિદિતી ૬ માવળા ૭ વિમુલી ૮ વત્તો ૯ વચ્ચે ૧૦ ।

દોમેહિદસાન દસ અગ્રગણા ૧૦ તં—વાતે ૧ વિગતે ૨ સ્વવાને ૩ સુચ્છિતે
૪ કસિળે ૫ ચાપાલીત મુરેજે ૬ તોલ ક્ષદ્યુમિળા ૭ વાવરિ સ્ત્રાસુમિળા ૮ દરે ૯ મામે
મુતે ૧૦ એમને દસ આદિત ।

દોહદસાન દસ અગ્રગણા ૧૦ તં—ચંદ્ર ૧ મૂતે ૨ મુદે ૩ ત તિગિદેવ ૪ વમાવતી
૫ દીપ્તમુરોગ ૬ દ્વપુત્તી ૭ દેરેતિ ત થેરે સમૃત્તિવચ્ચે ૮ થેરે વચ્ચે ૯ કુપ્રાગ્નીમાતે ૧૦ ।

સંતે તદસાન દસ અગ્રગણા ૧૦ તં—મુદ્ધિગવિગણવિમાતો ૧ મહાસ્રવાનિમાળ-
૨ અંગુલિયા ૩ દરગચ્છિયા ૪ વિગાદચ્છિયા ૫ અદ્યોગવાને ૬ વદ્યોગવાને ૭
તેવવાને ૮ વેંકટગોવવાને ૯ વેંકટગોવવાને ૧૦ ।

૧ બીજો ક્ષત્રકથ પાખુ દસ અધ્યયન રૂપ છે તે પછી એનો અત્ર ક્રમ ઉલ્લેખ નથી એનો
પ્રગ લાગી તેનો ઉત્તર ઓળખાયદેવચુરિ એમ આપે છે કે એનું આરંભ દ્વાર વિવરાનુ મનાઈ
ધી તે અત્ર આપામાં આપ્યો નથી છુએ પરંતુ ૫૦૬ આ-૫૦૭ અ.

સાથે જોવાય છે એટલે આ પણ વાચનાંતરને આભારી હશે, નહિ કે લઘ્યમાન વાચનાને, એમ તેઓ કહે છે

પ્રત્યક્ષાકરણદશાનું જે સ્વરૂપ અહીં આપેલું છે તેવું હાલમાં એ જોવાતું નથી, કિન્તુ પાંચ આસ્રવ અને પાંચ સંવરતું પ્રતિપાદન કરનાર પ્રત્યક્ષાકરણ જોવાય છે.

બન્ધદશા, દ્વિબૃદ્ધિદશા અને દ્વીર્ઘદશાનું સ્વરૂપ અણુવામાં નથી દ્વીર્ઘદશાનાં કેટલાંક અધ્યયનો નરકાવલિકાશ્રુતસ્કંધમાં જોવાય છે. જેમકે ચન્દ્ર સંજઘી વક્તવ્યને રજુ કરનાર 'ચન્દ્ર' અધ્યયન. એવી રીતે 'સૂર' અધ્યયન, 'શુક્ર' અધ્યયન, 'શ્રીદેવી' અધ્યયન અને 'મહાપુત્રી' અધ્યયન માટે સમગ્ર લેવું. વિશેષમાં અહીં આપેલું પાંચમું અધ્યયન નામે 'પ્રભાવતી' અધ્યયન નિરયાવલિકાશ્રુતસ્કંધમાં જણાવતું નથી અને ત્રણ અધ્યયનો વિશે મને કંઈ ખબર નથી એમ શ્રીઅભયદેવસુરિ કહે છે.

સંજેવિતદશા આશ્રીને તેમનું કહેવું એ છે કે આચાર આદિની ચૂલિકા તે અંગચૂલિકા, અંતકૃદશાના જે આઠ વર્ગો છે તેની ચૂલિકા તે વર્ગચૂલિકા અને વ્યાખ્યા-પ્રજ્ઞાપિત યાને ભગવત્તીની ચૂલિકા તે વ્યાખ્યાચૂલિકા છે વળી અરુણ નામના દેવના ઉપપાતને ભગતો અન્ય તે અરુણોપપાત છે અને વરુણોપપાત માટે એ પ્રમાણે સમગ્ર લેવું.

વળી આ ત્રીજા અંગ (સ્થા. ૩, ઉ. ૧; સૂ. ૧૫૨)માં ચંદ્રવપ્તિ, સૂરવપ્તિ અને દીવસાગરવપ્તિ એમ ત્રણ વપ્તિતિનાં નામ છે. પ્રસ્તુત સૂત્ર નીચે મુજબ છે:—

‘તત્તો વપ્તોમો કાલેજં બદ્ધિવપ્તિં તં-ચંદ્રવપ્તિ, સૂરવપ્તિ, દીવસાગરવપ્તિ’

આવરસયસુત્તની શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિબંધુત્તિની ૮૨ મી ને ૮૩ મી

ગાથામાં નીચે મુજબ દસ આગમોનાં નામ ઉપલબ્ધ થાય છે:—

(૧) આવરસય, (૨) દસકાલિય, (૩) ઉત્તરજઞ્યણુ, (૪) આચાર, (૫) સૂચક, (૬) દસા, (૭) કાપ, (૮) વવહાર, (૯) રિયપણુત્તિ અને (૧૦) ઇસિલાસિય.

શ્રીસિદ્ધસેનસુરિજીત જીયકાપ્યુદ્ધિષ્ટ (પૃ ૧)માં નીચે મુજબનાં ઉદસૂત્રોનો ઉલ્લેખ છે:—

(૧) કાપ, (૨) વવહાર, (૩) કપિયાકપિય, (૪) ચુલકકંદપ, (૫) મહાકાપ્યસુય અને (૬) નિસીહ.

આ પ્રમાણે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં આગમોનાં પ્રાકૃત નામોનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. એવી રીતે ગીર્વાણ ગિરામાં કુધાયેલા સાહિત્યમાં પણ એનાં નામો સંસ્કૃતમાં નજરે પડે છે. એ પૈકી તત્તરાર્થાધિગમશાસ્ત્રે (અ ૧, સૂ. ૨૦)ના બાબ (પૃ ૬૦)માં બાર અંગપ્રવૃત્તિ શ્રુતના બાર ભેદરૂપ તેમ જ અંગભાષા એવા શ્રુતના કેટલાક પ્રકારોનાં નામ છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સિદ્ધાન્તાગમસ્તવમાં ભગમગ ૫૦ આગમોનાં નામો નજરે પડે છે જાણીતી વપ્તિશ્રુતિની શ્રીશાંતિ ચન્દ્રગણિજીત પ્રમેયરત્નમંજુષા નામની ટીકા (પત્ર ૧ આ-૨ અ)માં બાર ઉપાગમોનો ઉલ્લેખ છે.

આ પ્રમાણે જે વિવિધ આગમોનાં નામો જોવાય છે તે પૈકી ૧૨ અંગો નિવર્યાન તમામ અંગભાષા શ્રુત ગણાય છે. એનો પરિચય આગળ ઉપર અપાશે. એ અંગભાષા શ્રુતમાં ૧૧૨ ઉપાગો, ૨૪ મૂલસૂત્રો ને ૬ ઉદસૂત્રો પણ આવી જાય છે

પ્રકરણ ૭ મું.

આગમોના પઠનપાઠન માટેની વ્યવસ્થા

આપણે પાંચમા પ્રકરણ (પૃ. ૫૨-૫૫)માં બારમા અંગના પાંચ વિભાગોને ક્રમ અનુસાર દર્શાવેલો જે રખાયો હતો તેના વિચાર કરી ગયા. વળી સ્થાપનાદષ્ટિએ આરે અંગોને. ક્રમ પછી આપણે ત્રીજા પ્રકરણ (પૃ. ૨૫-૨૭)માં જોઈ ગયા. વિશેષમાં ૨૫મા પૃષ્ઠમાં એ પછી જોઈ ગયા કે મહાધરપદવી પછીનાં ક્રિદાહરણો પૈકી ક્રિદાક્રિદાને અંગોમા ખુદ મહાધરોએ સ્થાન આપેલું છે એમ શ્રીઆનંદસાગરચરિત્રું કહેલું છે આ ઉપરાંત શ્રીદેવર્દિ મણિ ક્ષમાશ્રમણના આધિપત્ય હેતુ આગમો પુરતકારક કરાયા ત્યારે તે અમુક ક્રમે અને હવે લખાયા એવો આપણે સામાન્ય હિસેબ પાંચમા પ્રકરણ (પૃ. ૪૮-૪૯)માં વિચારી ગયા છીએ. અહીં આપણે આગમોના પઠન-પાઠનની વ્યવસ્થાનો વિચાર કરીશું. એ માટે હવે આપણે કોથી પ્રથમ વ્યવહારસૂત્રના ને લેશ્યેખને ૬૯ પૃષ્ઠમાં નિર્દેશ કરી ગયા છીએ તે રજુ કરીશું:—

“તિવાસપરિવાદસ્ય સમન્તસ્ય નિગમ્યસ્ય કપાદ આયરપકલ્પે નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

વત્સાસપરિવાદ કલ્પદ સૂચ્યમદે નામં અગ્રે ઉદ્દિષિતપ્ ।

પશ્ચાસપરિવાદ કપાદ વસ-કલ્પ-વચહારે ઉદ્દિષિતપ્ ।

અદ્વાસપરિવાદ કલ્પદ ડાળ-સમવાય ઉદ્દિષિતપ્ ।

વલ્લવાસપરિવાદ કલ્પદ ધિયાદે નામં અગ્રે ઉદ્દિષિતપ્ ।

પ્રકારસવાસપરિવાદ કપાદ ચુક્રિયાવિમાણપવિમત્તો મહાહિવાવિમાણપવિમત્તો
અદ્વાનુલિયા વગનુલિયા વિષાદનુલિયા નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

નારસવાસપરિવાદ કપાદ અરુણેવિવાય મહાભોવવાય ધરણોવવાય વૈસમણોવવાય
વેલંધરોવવાય નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

તેરસવાસપરિવાદ કપાદ ઉદ્ધાળપરિવાવળિય સમુદ્ધાળપ્રુપ દેવિન્દ્રોવવાય નાગપરિવા-
વળિય નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

વોદવાસપરિવાદ કપાદ દ્વિમિજનાવળિયા નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

વમાસવાસપરિવાદ કપાદ ચારણનાવળિયા નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્ ।

સત્તારવાસપરિવાદ કલ્પદ વિદ્યોધિસમાવળિયા નામં અગ્રણે ઉદ્દિષિતપ્

આગમોવવાસપરિવાદ કપાદ વિદ્વિવાય નામં અગ્રે ઉદ્દિષિતપ્ ।

વીજવાસપરિવાદ કલ્પદે નિગમ્યે કલ્પસુદાણુચારં મરદ ।”

આ હિસેબ ઉપરથી ક્રિદાક્રિદા વર્ણના દીક્ષાપર્વાવળિયા શ્રમણોને અભ્યાસ કરી શકે તે જોઈ શકાય છે, પરંતુ આ હિસેબ ઠાણની રીઝાત અવગણીથી તેમ જ પ્રત્યેકરૂપના અભ્યાસગત અવગણીથી અમુક અમુક જાગતોમાં ભૂલો પડે છે એ હકીકત આપણે ૭૨મા પૃષ્ઠમાં જોઈ ગયા છીએ, છતાં એ કદ અભ્યાસમાં આવે તે માટે નીચે મુજબનો કેટલો દુઃખ સુધુ:—

૧ આ અવગણીપણ આડે પલો શ્રીય કિર્તીમદસપ્તધર્મસૂત્ર શ્રીઉપરિભદ્રસૂત્રિના પંચવાક્યમમાં ૮૮ થી ૫૮૮ સુધીની ગયા રૂપે નજરે પડે છે એટલે આ પલો શ્રીઉપરિભદ્રસૂત્રિના સમય ભાવો તે પ્રાચીન છે જ. આ પલો એ સૂચિએ નતે ન સ્વર્ણ પૂર્વગતીન કાઢ કૃતિમાંથી ઉદ્ભવ કર્યા દોષ તે તેમ જ અપણે કહેના માટે કદાચ પ્રમાણ નહીં, નથી.

દિક્ષાપર્વાય	સૂત્રનું નામ (વવહાર પ્રમાણે)	ઠાણની ટીકા પ્રમાણે	પ્રમેયરતનમંજૂષા- ગત અવતરણ પ્રમાણે
૩ વર્ષ	આચારપદકૃપ અર્જ્યમણ	→	→
૪ "	સૂયગંધ અંગ	→	→
૫ "	દસા, કૃપ અને વવહાર	→	→
૮ "	ઠાણ અને સમવાય	→	→
૧૦ "	વિયાહ અંગ	વિવાહ	→
૧૧ "	ખુદ્ધિયાવિમાણપવિભત્તિ, મહદ્દિભાવિમાણપવિભત્તિ, અંગચૂલિયા, વગ્ગચૂલિયા અને વિયાહચૂલિયા અર્જ્યમણ	ખુદ્ધિયવિમાણ વગેરે પાંચ અર્જ્યમણ	→
૧૨ "	અરુણોવવાચ્ચ, ગરુણોવવાચ્ચ, ધરુણોવવાચ્ચ, વેસમણોવવાચ્ચ, અને વેલધરોવવાચ્ચ અર્જ્યમણ	અરુણોવવાચ વગેરે પાંચ અર્જ્યમણ	અરુણોવવાચ વગેરે પાંચ અર્જ્યમણ
૧૩ "	ઉટ્ટાણપરિયાવણિચ્ચ, સમુટ્ટા ણસુચ્ચ, દેવિહોવવાચ્ચ અને નાગપરિયાવણિચ્ચ અર્જ્યમણ	ઉટ્ટાણસુચ વગેરે ચાર	→
૧૪ "	દિંમિણભાવણા અર્જ્યમણ	આસીવિસભાવણ	→
૧૫ "	ચારણભાવણા અર્જ્યમણ	દિંદીવિસભાવણ	→
૧૬ "	આસીવિસભાવણા અર્જ્યમણ	ચારણભાવણ	→
૧૭ "	દિંદીવિસભાવણા અર્જ્યમણ	મહાસુવિણભાવણ	→
૧૮ "		તેયગનિસગ	→
૧૯ "	દિંદિવાચ્ચ અંગ	દિંદિવાચ	→
૨૦ "	સન્વસુત	સન્વસુત	→

(૧) ઠાણની દીકાગત અવતરણ અને પ્રમેયરત્નમંજૂષાગત અવતરણમાં એકવકંચતા છે, ત્યારે એ બંનેથી વવહારસુત્રગત ઉદ્દેશ કેટલીક ખાતમાં જુદો પડે છે તો એનો સમન્વય કોણે કર્યો છે અને હોય તો શો ? અને ન કર્યો હોય તો તે કેવી રીતે યથ શકે તેમ છે ?

(૨) એક વર્ષના અને એ વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે ?

(૩) પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળા મુનિ દસા, કમ્પ અને વવહારનો અભ્યાસ કરી શકે તો છ અને સાત વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરી શકે એવો પ્રશ્ન ઊડે છે. એવી રીતે આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળા મુનિ ઠાણ અને સમવાયનો અભ્યાસ કરે તો નવ વર્ષવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે ઇલાદિ પ્રશ્ન ઊડે છે.

(૪) વવહારસુત્રમાં ૧૮ વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળાએ શું બધું એ વિશે કાંઈ ઉદ્દેશ નથી તેવું શું ?

(૫) આવસ્સયસુત્ર વિશે કશો ઉદ્દેશ નથી તેવું શું કારણ ?

(૬) આયાર તેમ જ નાયાધ્યમકહી વગેરે અંગોના અભ્યાસ માટે અત્ર ક્રમ કંઈ ઉદ્દેશ નથી ?

(૭) ઉપાંગાદિના અભ્યાસ માટે ક્રમ ઉદ્દેશ નથી ?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારીએ તે પૂર્વે પંચવત્યુગ (ગા ૫૮૫)ની સ્વોપચ દીકામાં જે નીચે મુજબ ઉદ્દેશ છે તે નોંધી લઈએ:—

“ઋણોચ્ચાપ ઋણોચ્ચાપ મરુલોચ્ચાપ વેલંધરોચ્ચાપ વેસમળોચ્ચાપ”

આ પ્રમાણે આ ઉદ્દેશ અંતઃ વવહારસુત્રથી જુદો પડે છે, ક્રમકે અહીં વરુણોચ્ચાપનો નિર્દેશ છે, ત્યારે ત્યાં ધરુણોચ્ચાપનો નિર્દેશ છે.

“જેન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાની”માં એના ભેખક અને પ્રકાશક પં. બેચરદાસે છવરદાળે પૃ. ૧૯૪-૧૯૫માં જે નીચે મુજબ કહ્યું છે તે પણ નોંધી લઈએ.

“પાંચ (૭ અને સાત ?) વર્ષના પર્ચાવાળાને અનુક્રમે દસા (ઉપાસકદસા અન્તઃકદસા અને અનુતરોપપાતિકદસા ?), કમ્પ અને વવહાર શીખવવાં.”

અત્ર એ સંક્રાંતિ ઉદ્દેશ છે. તેમાં પહેલાથી તેઓ એમ સૂચવતા જણાય છે કે પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્ચાવાળા મુનિને દસા, છ વર્ષનાને કમ્પ અને સાતને વવહાર એમ માનવું કે ક્રમ ? બીજા ઉદ્દેશથી તેઓ દશાથી શુ સમજવું તે પૂછે છે. પહેલા વિશે કંઈ સપ્રમાણ કહી શકું તેમ નથી, પરંતુ બીજાથી તો ‘દસાશ્રુતરકંધ’ સમજવું એમ એમ અને બાકે છે.

‘આઠ અને નવ વર્ષના પર્ચાવાળાને અનુક્રમે સધાનાંમ અને સમવાયનાંમ શીખવવાં’ એવો ઉપયુક્ત પ્રુતક (પૃ ૧૯૫)માં ઉદ્દેશ છે.

અનુક પર્ચાવાળા મુનિએ અનુક બધું એ ક્રમ—“આ પર્ચાવાદનું વિધાન પણ ચેતવવારીઓના સમયનું છે” એમ જે પં. બેચરદાસે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે હવે નોંધી લઈએ. તેમણે પોત ના એ કથનના સમર્થનાર્થે નીચે મુજબના કોડો આપેલા છે:—

મુનિ	દીક્ષાપર્યાય	શ્રુતસંન	કથા સૂત્રમા ?
મહાબલ	૧૨ વર્ષ	સામાધિકાદિ ૧૪ પૂર્વ	લગવતીસૂત્ર પૃ. ૯૬૭-૯૬૮ આ.
સુદર્શન	" "	" " "	" " " પૃ. ૯૬૯ આ.
કાર્તિક	" "	" " "	" " " પૃ. ૧૩૮૧ આ.
સુદર્શન	૫ "	એકાદશ્યાંગ	અંતકૃદશા સ. પૃ. ૨૩
પૂર્ણેભદ્ર	" "	" "	" " " "
દાહી આર્યા	૮ "	" "	" " ૨૫-૩૦
સુકાલી	૯ "	" "	" " "
મહાકાલી	" "	" "	" " "
કૃષ્ણા	૮ "	" "	" " "
સુકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
મહાકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
વીરકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
રામકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
ધન્ય	૯ માસ	" "	અનુત્તરીપાતિકદશા સ. પૃ. ૪
વેદશ્રુત	૬ "	" "	" " ૮

આ પ્રમાણે કેટલા રજુ કર્યા પછી ૫^{મું} એચરદાસ પૃ. ૧૯૬-૨૦૦માં કહે છે:—

“પર્યાવના ક્રમ પ્રમાણે જ સૂત્રના દાનનુ વિધાન પણ અર્વાચીન અને તે પદ્ધતિ તથા કઠીન તપશ્ચ ઉપધાનોની પદ્ધતિ પણ એ ચૈત્યવાસિઓને પાછા પાડતા માટે જ રચાએલી છે—એને આદિમમય પણ ત્યારથી જ છે—જો એ જાને રીતો પ્રાચીન હોત અને વિધિ-વિદિત હોત તો સૂત્ર યથોર્થા તેનો ઉદ્દેશ્ય શા માટે ન મળત ? અને સૂત્રમા વર્ણવાએલા આદર્શ શ્રમણો એ રીતને શા માટે ન અનુસરત ? ઉપર જણાવેલા સૂત્રદાન માટેનો પર્વાયક્રમ સૂત્રોમાં આવેલા સાધુઓએ સાચવેલો નથી તેથી તે અર્વાચીન છે અને અવિદિત છે. તે રીતે સૂત્રમાં આવેલા સાધુઓ ઉપધાન (યોગોદ્ધન) કરીને જ સૂત્રો લખવા હોય એવો પણ ઉદ્દેશ્ય મળતો નથી, તેથી તે પ્રકાર પણ અર્વાચીન અને અવિદિત છે. જ્યાં જ્યાં સાધુઓના સૂત્રાભ્યાસના ઉદ્દેશ્યો મળે છે, ત્યાં કોઈ પણ ઠેકાણે તેઓએ સૂત્રો ભણવા પહેલાં યોગોદ્ધન કર્યું હોય, એવી છાંટ પણ આવતી નથી. હું તો માનું છું કે, જે શ્રમણો નિરંતર યોગનિષ્ઠ, તપસ્વી, અકપાયી અને સુચિનીત હોય તેઓ માટે તો યોગોદ્ધનનો વિધિ તદ્દન નિરર્થક છે, પરંતુ જે શ્રમણો હરિભક્ત દર્શાવ્યા તેવા હોય તેઓ માટે—તેવા યોગમ્યુત ઉદરભરિઓ માટે—એ યોગોદ્ધનની પદ્ધતિ ઉચિત હોઈ શકે છે અને તેમ હોવાથી જ તે પદ્ધતિનો સમય ચૈત્યવાસીનો સમવર્તી છે એમ મારે જણાવવું પડ્યું છે..... ‘ઉપધાન કરીને સૂત્રો વાચવા’ એવું વિધાન પણ સૂત્રગત આચારવિધાનમાં ક્યાંય મળતું નથી—જણાવ્યું નથી. માત્ર ‘મહા-નિશીથ સૂત્ર’ ને અંગ મહારત્નું સૂત્ર છે, અને ચૈત્યવાસીઓની હલકી રિયતિને સમયે સંકળા-એણું છે, તેમાં જ આ ઉપધાનાદિના ઉદ્દેશ્ય મળ્યા આવે છે આ સૂત્ર કાષ્ઠ સર્વામાન્ય નથી. પ્રાચીન આચાર્યોમા પણ સૂત્રની પ્રમાણિકતા માટે ચોટા મતભેદ થએલો છે—(ગુરુઓ શતપથી અને મહાનિશીથ).”

દવે આપણે ૭૬મા પૃષ્ઠમાં જે સાત પ્રશ્નો રજુ કર્યા છે તેના ઉત્તર ક્રમશઃ વિચારીશું:—

(૧) કેટલા દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે એને લગતો વવહારસુત્તનો

ઉલ્લેખ અન્ય ઉલ્લેખોથી સર્વથા જુદો પડતો નથી, કેમકે ત્રણથી તે તેર વર્ષ સુધીના દીક્ષા-પર્માયવાળા તેમ જ ઓગણીસ વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિના અભ્યાસ પરત્વે તો 'પ્રાયઃ એક-વાક્યતા છે જ. આથી જોઈ શકાશે કે કેવળ યૌદ્ધથી અદાર વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે ભિન્નતા છે. વિશેષમાં એ ભિન્નતા, એક તો અભ્યાસ માટેના દીક્ષાપર્માય પરત્વેની અને બીજી પાંદચ-પુસ્તક પરત્વેની એમ બે પ્રકારની જોવાય છે. ૨૫૭૨ શબ્દોમાં કહ્યું તો વવહારસુત્ત પ્રમાણે પંદર વર્ષના, સોળ વર્ષના અને સત્તર વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિ જેનો જેનો અભ્યાસ કરે તેનો તેનો અભ્યાસ અન્ય ઉલ્લેખ પ્રમાણે સોળ વર્ષના, યૌદ્ધ વર્ષના અને પંદર વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિ કરે. વળી વવહારસુત્ત પ્રમાણે દ્વિમણુભાવણા એ પણ એક પાંદચ-પુસ્તક છે કે જેનો નિર્દેશ અન્ય ઉલ્લેખમાં નથી. એવી રીતે અન્ય ઉલ્લેખમાં નિર્દેશાયેલા મહાસુવિણુભાવણુ અને તેયગનિસગ્ગનો વવહારસુત્તમાં ઉલ્લેખ નથી. વિશેષમાં અદાર વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિ અન્ય ઉલ્લેખ પ્રમાણે તેયગનિસગ્ગનો અભ્યાસ કરે તો વવહારસુત્ત પ્રમાણે તો દ્વિધીવિસભાવણુનો અભ્યાસ કરે એમ સમજાય છે.

આ પ્રમાણે જે બે પ્રકારની ભિન્નતા જોવાય છે તેનું શું કારણ હશે એનો ઉત્તર કોઇએ અત્યાર સુધીમાં આપ્યો હોય એમ જણાતું નથી. આથી મને જે સુએ છે તે હું કહું છું અને તે ઉપર મધાર્થ વિચાર કરવા વિશેષજોને વિનવું છું. વવહારસુત્ત શ્રીભદ્રબાહુ-સ્વામીના સમય પછી રચાયું નથી, કેમકે એના ઉપર એમણે નિર્મજુતિ રચી છે એટલે એ વીરસંવત્ ૧૭૦ની પૂર્વેની કૃતિ છે. કાણુમત અવતરજુરૂપ પછી શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ રજુ કર્યાં છે એટલે એ પછી એમના સમયથી અર્વાચીન નથી એટલું આપણે જાણી શકીએ છીએ. એ કેટલાં પ્રાચીન છે—વવહારસુત્તની રચના કરતાં પ્રાચીન છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે. અવી પરિસ્થિતિમાં નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર આપવો મુશ્કેલ છે, તેમ છતાં એમ હું સૂચવું છું કે વવહારસુત્ત પ્રમાણેનો અભ્યાસક્રમ વિશેષ પ્રાચીન જણાય છે. એ અભ્યાસક્રમ આગળ ઉપરના વિદ્યાર્થીઓને સુગમ નહિ જણાવાથી એમાં પરિવર્તન કરાયું હશે. કદાચ એમ પણ હોય કે બે જાતના અભ્યાસક્રમો બે જાતની વાચનાને આભારી હોય.

(૨) જેમ અત્યારે પણ પ્રાથમિક શાળામાં અમુક વયનાં જ બાળકોને નહિ કે ઓછી નાનાં બાળકોને દાખલ કરાય છે તેમ આગમોના અભ્યાસ માટે ત્રણ વર્ષનો દીક્ષાપર્માય ઓઠામાં ઓઠો હોવો જોઈએ એ દૃષ્ટિએ આ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી શકાય. વળી એમ પણ દોષ કે એની પહેલાંના ત્રણ વર્ષોમાં આગળ ઉપરના અભ્યાસની ભૂમિકા તેવાર કરાતી હશે. વળી એમ પણ સંભવે છે કે એ ત્રણ વર્ષો દરમ્યાન આપવસ્સયસુત્ત, આચાર ને ઉત્તરજાલયજુસુત્તનો અભ્યાસ કરાતો હશે, અને દસવેયાસિયમુત્ત રચાયા પાંદ તેને પણ અભ્યાસમાં રચાવ મળ્યું હશે.

(૩) પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્માયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે દસા, કરૂપ ને વવહાર એમ ત્રણ પાંદચ-પુસ્તકો જાતવાયાં છે તે તેમણે ત્રણ વર્ષમાં પૂરા કરવાનાં હશે એમ લાગે છે,

૧ જુએ ૬૬મા પૃષ્ઠ ઉપર આપેલો પંચવાક્યગી સ્વોપજ દીક્ષાન ઉલ્લેખ.

જોકે એ ત્રણેનો સાથે અભ્યાસ કરવાનો હશે કે 'એક પછી એક તે કહેવું' મુશ્કેલ છે. આપારે B. A. ની પરીક્ષા માટે બે વર્ષમાં જેટલાં પાઠ્ય-પુસ્તકોનો અભ્યાસ થવો જોઈએ તે પ્રથમથી નક્કી કરાય છે અને પછી એ બધાંનો સાથે જ અભ્યાસ ન કરતાં સમયક્રમ અનુસાર એનો અભ્યાસ કરાય છે તેમ દસા, કૃષ્ણ અને વલ્લહાર માટે સંભવે છે. આ પ્રમાણેનો ઉત્તર આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્ણીયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે આખી સકામ. વળી સત્તર વર્ષના દીક્ષાપર્ણીયવાળા મુનિ માટે પણ આમ જ હકીકત હશે, જોકે એમને માટે વલ્લહારશ્રુત મુજબ તો બે વર્ષ પર્યંત એક જ પાઠ્ય-પુસ્તક જોવાય છે, ભારે પાંચ અને આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્ણીયવાળા મુનિ માટે તો જેટલા વર્ષનો અભ્યાસ છે તેટલાં પાઠ્ય-પુસ્તકો જોવાય છે.

(૪) ચોથા પ્રશ્નનો ઉત્તર બીજા પ્રશ્ન ઉત્તરમાં આવી જાય છે.

(૫) દીક્ષા લેતાં કે તે પૂર્વે પણ આપદસયશ્રુતનો અભ્યાસ થય જતો હોવાથી એનો ઉદ્દેશ્ય નહિ કરાયો હશે એમ લાગે છે.

(૬) આપાર માટે તો બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારવો. નાયાધર્મકહા વગેરે અંગેના અભ્યાસ માટે એમ અમન્ય છે કે જોહામાં જોહા તથા વર્ષની દીક્ષાપર્ણીયવાળા મુનિને ચોતીના અભ્યાસ દરમિયાન ભારે રસાનુકૂળના જણાય ત્યારે તેઓ નાયાધર્મકહા વગેરે અંગેનો અભ્યાસ કરે. એ માટે કોઈ અમુક સમય નિયત નથી. વળી એ નિયત કરતાં કંઈ ખાસ કારણ પણ નહિ હશે.

(૭) ઉપાંગોના અભ્યાસ માટે પૂંચવત્થુગમાં શ્રુત્યા મુજબ અમુક અમતું યોગો-દ્વદન થતાં તેના ઉપાંગનું પણ તદનતર યોગોદ્વદન કરવું જોઈએ એટલે અમુક અંગનો અભ્યાસ થઈ રહ્યા બાદ તેના ઉપાંગનો પણ અભ્યાસ થતો હશે એમ લાગે છે.

હવે આપણે ઉદ્યુત્રાદિના અભ્યાસની વ્યવસ્થા વિચારીશું. ઉદ્યુત્રોની સંખ્યા પ્રથમથી જ જાની હશે કે જોઈવતી તેને નિર્ણય કરવા માટે અત્ર અવકાશ નથી એટલે અહીં તો આપારપકૃષ્ણ, દસા, કૃષ્ણ અને વલ્લહાર એ ચાર ઉદ્યુત્રોના પદનપાદન માટે વલ્લહારશ્રુત વગેરેમાં ઉદ્દેશ્ય છે એટલી કામચલાઉ નોંધ લઈશું.

મુલ્યુત્રોની સંખ્યા અમુક વખત સુધી તો ત્રણની જ હશે અને એ ત્રણમાં આપદસયશ્રુત, ઉત્તરજ્ઞાત્યશ્રુત અને દસવેધાલિયશ્રુતનો ઉદ્દેશ્ય થતો હશે એમ લાગે છે. આપદસયશ્રુત તો આવક પણ બધી શકે છે એટલે એને દીક્ષાપર્ણીય માથે ખામ સંબંધ ન પણ હોય ? દસવેધાલિયશ્રુત રચ્યું તે પૂર્વે ઉત્તરજ્ઞાત્યશ્રુત રચ્યું હોય

(૧) ઉત્તરજ્ઞયણુસુત્તની નિબ્બુત્તિમાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી કહે છે:—

“કમલતરેણ પમયં આચારસ્થેવ ચવરિમાદુ તુ ।

તમ્હા ડ ઉત્તરા સુલુ અજ્ઞપણા હુંતિ નાવમ્મા ॥૩૧”

(૨) આની વૃત્તિ (પત્ર ૫ અ)માં વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિસુરિ કહે છે:—

“ક્રમાપેક્ષયુક્તં, શાકપાર્થિવાદિસ્વાન્મધ્યપદ્મોષી સમાપ્તઃ, તેન પ્રવૃત્તમ્-અધિકૃતમ્. દૃઢ ચ ક્રમોત્તરેણેતિ માવૃતઃ ક્રમોત્તરેણ, એતાનિ દિ શ્રુતાત્મવસ્ત્વેન ક્ષાયોપશમિક્રમાવરૂપાણિ તદ્ગુરુચ્ચ આચારાદ્વસ્યોપરિ પઠ્યમાનસ્તેનોત્તરાણીત્યુચ્યન્તે, અત એવ બાદ-‘આચારસ્થેવ ચવરિમાદુ’ તિ પ્રવચારો ભિન્નક્રમઃ, તતથ આચારસ્થોપર્થેવ-ઉત્તરકાલમેવ ‘દમાનિ’ એતિ હૃદિ વિપરિવર્તમાનતયા પ્રત્યક્ષાણિ, પઠિતવન્ત એતિ ચમ્પતે, ‘તુઃ’ વિશેષણે, વિશેષધ્વાયં યથા-શુદ્ધપદ્મર્થ યાવદેવ ક્રમઃ, તદાતરત્તુ ‘દશઘૈકાલિકોત્તરકાલં પઠ્યન્ત એતિ, ‘તમ્હા ડ’ તિ ‘તુઃ’ પૂરણે, યત્તદોષ નિશ્ચયમભિપ્રવચ્ચઃ તત્તો યમ આચારસ્થોપર્થેવમાનિ પઠિતવન્તસ્તસ્માદ્ ‘ઉત્તરાણિ’ ઉત્તરાશરવાચનાનિ” ૧

આં-ઉપરથી એટલું નજીકી શકાય છે કે અસહનના વખતમાં, ઉત્તરજ્ઞયણુસુત્તનું પઠન આચાર પછી ‘યતુ’ હવું, પરંતુ દસેવેયાલિયસુત્ત રચાતાં એના પછી ‘એતુ’ પઠન થવા લાગ્યું, પરંતુ આચાર અને દસેવેયાલિયસુત્તના પઠનનો કોઈ નિયત સમય હોય તો તે કયો તે આ ઉપરથી નજીકનું નથી.

તમામ પ્રજાજીવોનાં પઠન માટે માત્ર સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય જાણમાં હોય તો તે મારા નજીકનામાં નથી. બાકી કેટલાંક વિષે તો વલહારસુત્ત વગેરેમાં નિર્દેશ જોવાય છે.

દીક્ષાપર્થીયના ક્રમ પ્રમાણે આગમોના અભ્યાસ કરાવવાનું વિધાન ચૈત્યવાસીઓને પાછા પાડવા માટે રચાયેલું છે અને એનો આદિ સમય પથ ત્યારથી જ છે એમ જે પં. બેચરદાસનું કહેવું છે તે હવે વિચારીશું.

આપણે જોઈ ગયા તેમ વલહારસુત્તમાં પર્થીયના ક્રમ પ્રમાણે સૂત્રના દાનના વિધાનનો ઉદ્દેશ્ય છે, જ્યારે ચૈત્યવાસીઓનો ઉદ્દેશ્ય તો શ્રીહરિભદ્રસુરિના સમયનો મનાય છે એટલે પંડિતજીનું કથન વિચારણીય અને છે. વળી અત્ર એ વાત પણ નોંધી લઈએ કે શું એવા પ્રશ્ન ન હોવાથી શકાય કે ઉપયુક્ત વિધાન એ રાજમાર્ગ છે અને એથી એ સિવાયનો બીજો માર્ગ વિશિષ્ટ જ્ઞાતીઓ માટે જરૂર હોઈ શકે અને એથી તો શ્રીમહાબલ વગેરે કેટલાક અનગારોનો સંપૂર્ણ આગમોનો અભ્યાસ ઉપયુક્ત દીક્ષાપર્થીય કરતાં અર્ધ સમયમાં થયેલો જોઈ શકાય છે?

હવે આપણે યોગોદ્દહનના સંબંધમાં પં. બેચરદાસનું જે કહેવું છે તેનો ઉત્તર વિચારીશું. તેઓ યોગોદ્દહનનો દૃઢમ્ શ્રીહરિભદ્રસુરિના સમયમાં અને તે પથ ઉત્તરતી કોટિની મુનિઓ માટે ચોખ્ખો માને છે. વળી તેઓ કહે છે કે આગમોમાં કોઈ પણ સ્થળે

૧ અને મળતા હોયે એ ઉત્તરજ્ઞયણુસુત્તની શ્રીભાવવિજયકૃત વ્યાખ્યા (પત્ર ૧ બ)માં તેમ જ એની શ્રીકમલજયમકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧ અ)માં જોવાય છે, પરંતુ એ સંબંધમાં એ સેર્માંથી એક દંડ વિશેષ પ્રમાણ પાડતી નથી.

અનગાર	અભ્યાસ	અંગ
મેહ (મેધ)	સામાયિકથી ૧૧ અંગ નાયા૦	(શ્રુ ૧, અ. ૧; સુ. ૩૦)
ધાવચ્યાપુત્ત (સ્થાપત્યાપુત્ર)	" ૧૪ પૂર્વો "	(શ્રુ ૧, અ ૫; સુ. ૫૪)
સુઅ (સુક)	" " "	(શ્રુ. ૧, અ ૫; સુ. ૫૫)
ધણ્ણ (ધન્ય)	" ૧૧ અંગ "	(શ્રુ ૧, અ ૧૮; સુ. ૧૭૯)
" ( )	" " "	અણ્ણતરૈવવાધયદસા (પૃ. ૪ અ)
ગોથમ (ગોતમ)	" " "	અંતગગદસા (પૃ ૨ આ)
સુબાહુ (સુબાહુ)	" " "	વિવાગમુય (શ્રુ. ૨, અ ૧ પૃ. ૯૪ અ)

આ ઉદ્દેશોમાં સામાયિકથી માંડીને ૧૧ અંગ કે ૧૪ પૂર્વોના અભ્યાસની વાત જોવાય છે વિશેષમાં દેવાણ્ણદાને લગતાં ઉદ્દેશ્ય ઉપરથી એ જાણી શકાય છે કે એ આર્યોએ અંદના (અંદનખાળા) આર્યો પાસે સામાયિકથી માંડીને ૧૧ અંગોના અભ્યાસ કર્યો હતો. અત્ર ગોશાલકના સંબંધમાં વિઆહપણ્ણત્તિ (શ ૧૫; સુ. ૫૫૩, માં) ને નીચે મુજબના ઉદ્દેશ્ય છે, તે પણ જોઈ લઈએ:—

" હમં ગોસાલા ! મગવવા ચેવ વવાવિદ...મગવવા ચેવ ચહુલ્લુતીરુપ "

હવે આ પ્રશ્નજી પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે જૈન જગતમાં અમુક આંશે ચર્ચાધેતો એક પ્રશ્ન વિચારી લઈએ, એ પ્રશ્ન એ છે કે આવકોને, અને આવિકાઓને આગમો વાંચવાનો—ભણવાનો—ભણાવવાનો અધિકાર ખરો કે નહિ ! અન્ય શબ્દમાં કહું તો જેમ વેદના સંબંધમાં, એમ કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓને અને શદ્રોને વેદ ભણવાનો અધિકાર નથી તો આવકવર્ગને આગમો વાંચવાની છૂટ ખરી કે નહિ ! આ પ્રશ્નની તરફેણમાં ઉત્તર આપનારા પૈકી એક, તો પં. બેચરદાસ છે, તેમણે પોતાના મંતવ્યના સમર્થનાર્યો ને જિહાવોહ કર્યો છે તે ઉપરથી, નીચે મુજબ સાત દલીલો તારવી શકાય છે:—

(૧) તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (પૃ. ૪૧૩)માં નીચે પ્રમાણેનું પદ છે તેનું શુ ?

ચાલછીવૃદ્ધર્ણા નૃણા ચારિત્રકાઢ્ઠિનામ્ ।

ઢઘારણાય તરવૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥ ૧

(૨) તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (પૃ. ૪૧૨)માં નીચે મુજબના ઉદ્દેશ્ય છે તેનું કેમ ?

" યત રક્તમાગમે—

'હૃત્તૂગ વિદ્ધિવાયં જાલિય-લક્ષાલિયવસિદ્ધતં ।

ચી-ચાઠ-વાવળત્પ પાદ્યમુદ્ય ત્રિજવરેદિ' ॥ "

(૩) ત્રિસેસાવરસયણાસ ૧ મલધારી થીહિ મચન્દ્રચરિત્ત વત્તિ (પત્ર ૨૬૯)માં, નીચે મુજબની પંક્તિમાં આવકનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે તેનું કેમ ?

૧ આ સંબંધમાં કુમારપાલચરિય યાને પ્રાકૃત લેખાશયની રૂતિમાં ને નીચે મુજબનું પદ નિર્દેશાયું છે તે જોઈ લઈએ:—

" ચાલાગાદિજઢાયમઠ્યત્તુહિનેચ્છયા ।

પ્રાકૃતલગ્નકર્મ્મ્મ્મો મગચ્છદ્મ્મ્મો નમો નમઃ ॥ "

યોગોદ્ધન કરી આગમો બજવાનું વિધાન નથી તેમ જ તેવી રીતે કોઈ આગમ બધા હોય તેવા ઉદ્દેશ નથી.

આ સંબંધમાં હું એમનું તેમ જ એમના જેવી માન્યતા ધરાવનારાઓનું નીચે મુજબની દર્શકતા તરફ સવિનય ધ્યાન ખેંચું છું જેથી આ બાબતનો અંતિમ નિર્ણય થઈ શકે.

(૧) પંચવત્સુગની નીચે મુજબની ૫૮૯મી આયામાં તેમ જ એની શ્લોક ૮૧માં આગમમાં ઉપધાન વિશે ઉદ્દેશ છે એમ ને કહ્યું છે તેનું શું?—

“અવશ્ય પુણ આયંવિદ્યાઃ જ જસ્ય વનિષ્ઠે દુષ્ટે ।

ત તેજેવ વરેષ દ્વદ્વા આગમ્યા દોષા ॥૫૮૯॥”

(૨) પંચવત્સુગ (૧મા. ૫૮૮)માં ને જોગવિદ્યાણુ જોવાની બધામણ છે તે પ્રથમ કહેશે પ્રાચીન છે?

(૩) કાણુ (૨મા. ૩, સુ. ૧૩૬ તેમ જ ૨મા. ૧૦; સુ. ૭૫૮)માં, સમવધ (સ. ૩૨)માં, ઉત્તરજ્ઞાનપ્રશ્ન (અ. ૩૪, ગા. ૨૭ ને ૨૮)માં અને અંગુલિયામાં એમ અને ૨૪જો જોગવિદિ યાને યોગોદ્ધને ત્રિયે ઉદ્દેશ જોવાય છે તેનું શું?

(૪) યોગોદ્ધન જેવી વિધિ વૈદિક કે બૌદ્ધ યાત્રાના અભ્યાસ માટે તે તે યાત્રામાં છે કે નહીં?

(૫) વિશેષાવસ્થાવ્યાસ (૧મા. ૨૨૫૭)માં ‘જોગ’ વિશે ઉદ્દેશ છે અને કોટી ટીકામાં, મહાધારી શ્રીહિમચન્દ્રમુરિએ શ્રીઆપાદમુરિએ પોતાના અને કિ. પે. ને જોગ યા કરાવ્યા, પરંતુ તે જ વિષયે હવેયજીથી પીકાઈ તેઓ કાલ કરી નસિતીશુભ વિષયમાં દેવ યથા અને ત્યાંથી સિપ્પેને યોગ પૂર્ણ કરાવવા માટે પોતાના માનની કરીરમાં પ્રવેશ કર્યો ઇન્દ્રાણી દર્શાવ આપી છે તેનું શું? વિદેશમાં આ દર્શાવતે ‘સિવવશીએ ન’ મુખની છે એમ કહેવા માટે કઈ આધાર છે ખરો?

આપણે આ પ્રકરણ આગમ યજ્ઞાનીએ તે પૂર્વે ૩૮૯માં અંગોમાં અનન્યતા-જન મુનિઓના મુત્તવ્યામ વિશેના ઉદ્દેશ મળ્યા આવે છે તે અંગેમાં નોંધી લઈએ —

અનન્યાર	અભ્યાસ	અન
અદ્ય (૨૩/૫૬)	માખાનિકથી માંડીને ૧૧ અન વિઆદપદ્મસિ (ય ૩, ૬ ૧, ૬ ૬)	
કાસોદાથી (કાસોદાથી)	“ “ “ “ “ “ (ય ૧, ૧ ૧૫, ૧ ૧૫)	
ઉમબદત્ત (અંબદત્ત)	“ “ “ “ “ “ (ય ૬, ૭ ૩૩, ૭ ૩૬)	
દેવાણી (દેવાણી)	“ “ “ “ “ “ (ય ૬, ૭ ૩૩, ૭ ૩૬)	

૧ “તે પુણ વિવિધતાયે મંદેવ જ જાણે જાણે પ્રજાનો.

ત જોગવિદ્યાણુ વિદેશને દેવ આગમ ૫૮૯”

૨ ‘દેવવિદેશને જોગે મંદેવવિદેશને જોગે

જોગવિદ્યાણુ ૧૮૯૬ મુદિદેવજાણ ૧૩૧૫૦૦”